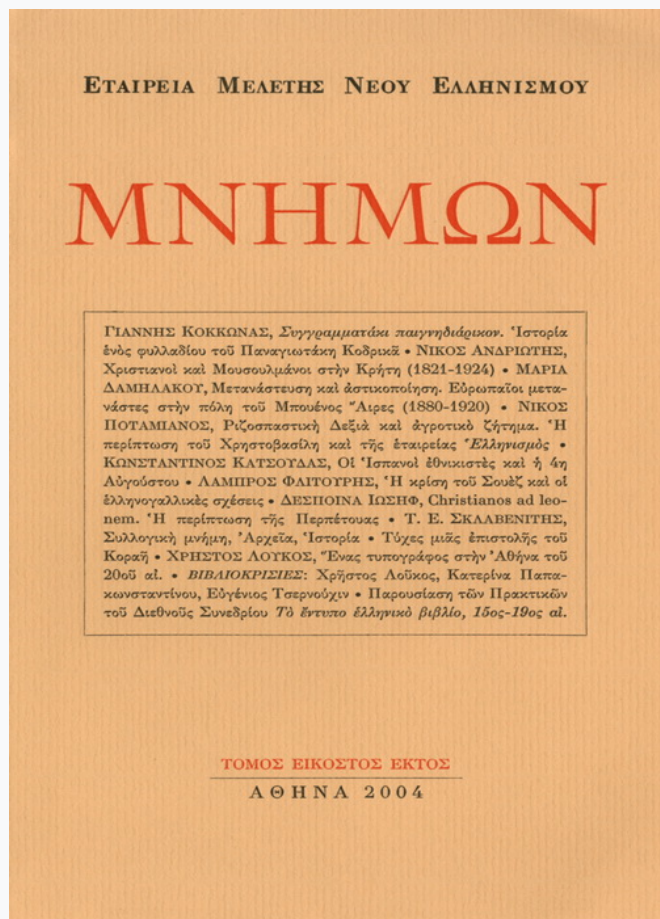

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.833](https://doi.org/10.12681/mnimon.833)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΚΚΩΝΑΣ Γ. (2004). ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ. *Μνήμων*, 26, 9-62. <https://doi.org/10.12681/mnimon.833>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙ ΠΑΙΓΝΗΔΙΑΡΙΚΟΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΚΟΔΡΙΚΑ

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, ποὺ διεξαγόταν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι ζωντὴ καὶ κάποτε ἐξαιρετικὰ ἐντονή. Ἦταν ἄλλωστε ὁ καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ γλῶσσα, ἀναγορευμένη ἀπὸ τὸν Herder πρῶτα καὶ ἀπὸ τὸν Fichte ὕστερα σὲ ὑψίστης σημασίας κριτήριον γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἔθνους, μεταμορφωνόταν, ὅπως ἔχει γράψει χαρακτηριστικὰ ὁ E. Kedourie, «σὲ κάτι πρωτόγνωρο: σὲ κυρίαρχο πολιτικὸ ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι εἶναι πλέον διατεθειμένοι νὰ σκοτώσουν καὶ νὰ σκοτωθοῦν».¹ Κατὰ τὸν προεπαναστατικὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ ἐμφύλιον πόλεμον ἡ σφοδρότερη σύγκρουση σημειώθηκε ἀνάμεσα σὲ δύο λογίους οἱ ὁποῖοι, ἀπὸ διαφορετικὲς ἀφετηρίες ἐκκινώντας, ἀλλὰ παίρνοντας σχεδὸν τὶς ἴδιες ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖστὲς καὶ τοὺς «δημοτικιστὲς», ἀκολουθοῦσαν τὴν μέση ὁδὸ, ὁ ἓνας βαδίζοντας στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου, ὁ ἄλλος στὴν δεξιὰ. Ἐννοῶ τὸν Κοραῖ καὶ τὸν Κοδρικᾶ.² ὁ πρῶτος κατέθετε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν τὸν γλωσσικὸ προβληματισμὸ καὶ τὶς σχετικὲς προτάσεις του στοὺς *Αὐτοσχεδῶνς στοχασμοὺς*, καὶ ὁ δεῦτερος, ἀφοῦ ἀσχολήθηκε ἐπὶ πολλὰ ἔτη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσας, ἀντιμετωπίζοντάς τὴν μάλιστα ὡς ἐξαιρετικὰ κρίσιμη πτυχὴ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, καὶ ἀφοῦ μελέτησε, ἐπίσης γιὰ μεγάλο διάστημα, τὰ ὁμιλούμενα καὶ γραφόμενα ἐλληνικὰ τοῦ καιροῦ του καὶ τὶς ἀπόψεις τῶν συγχρόνων του γιὰ τὸ ἐλληνικὸ γλωσσικὸ ζήτημα, προσπάθησε τὸ

1. Elie Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, μετ. Σπύρος Μαρκέτος, Ἀθήνα 1999, 110.

2. Ὁ Κοδρικᾶς ὅπωςδὴποτε δὲν ἦταν ἀρχαῖστὴς ὅπως ὑποστήριξαν παλαιότερα ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (1000-1930)*, Ἀθήνα 1933, 300, καὶ ὁ Γιάννης Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος*, Ἀθήνα 1973, 89. Ἀρχαῖστὴ θεωρεῖ τὸν Κοδρικᾶ καὶ ἡ Ρένα Σταυρίδου-Πατρίκιου: «Ο Νέφυτος Δούκας (περ. 1760-1845) καὶ ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς (1762-1827) εἶναι χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις οπαδῶν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, οἱ ὁποῖοι στράφηκαν μὲ σφοδρότητα ἐναντίον τοῦ Κοραΐ»· βλ. τὸ ἄρθρο τῆς «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα», στὸν καλὸ διαδικτυακὸ τόπο τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλώσσας (URL:http://www.komvos.edu.gr/glwssa/Odigos/thema_d2/d_2_thema.htm. Ημερομηνία πρόσβασης: 1.2.2005).

1818 με την *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*,³ ἀναπτύσσοντας καὶ συστηματοποιώντας ἀπόψεις πού εἶχε καὶ παλαιότερα διατυπώσει, νὰ προτείνει διαφορετικὴ στάση ἀπέναντι στὴν γλῶσσα καὶ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Κοραῖ βᾶδισμα στὴν γλωσσικὴ μέση ὁδὸ.⁴

Ἡ κατάθεση τῆς πρότασης τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ὀλοκληρώθηκε ποτέ, ἀφοῦ ὁ δεύτερος τόμος τῆς *Μελέτης* γιὰ διάφορους λόγους δὲν ἐκδόθηκε, ἴσως οὔτε κἂν πῆρε τὴν τελικὴ του μορφή. Αὐτὴ ἡ ἀνολοκλήρωτη πρόταση συνυφάνθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, μὲ μιὰ δριμύτατη ἐπίθεση κατὰ τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν ὁπαδῶν του· στόχος τῆς ἐπίθεσης αὐτῆς ἦταν ἀφενὸς νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκεῖνοι ἀντιμετώπιζαν καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν γλῶσσα καὶ ἀφετέρου νὰ ἐλεγχθεῖ τὸ περιεχόμενο, τὸ ὕφος καὶ ἡ πολιτικὴ κατεῦθυνση τῆς κριτικῆς πού ἀσκοῦσε ὁ Κοραῖς σὲ παλαιότερα ἢ σύγχρονά του πρόσωπα καὶ πράγματα. Τῆς *Μελέτης* προηγήθηκαν τρία φυλλάδια τοῦ Κοδρικᾶ, τυπωμένα τὸ 1816, 1817 καὶ 1818,⁵ δύο ἀναγνωριστικὲς βολές καὶ ἓνας ἀκροβολισμὸς πρὶν τῇ μεγάλῃ ἐπίθεσιν. Τὰ περὶ τὴν ἐκδοση, ἡ μᾶλλον τὶς δύο ἐκδόσεις, τοῦ δευτέρου φυλλαδίου εἶναι τὸ θέμα τοῦ παρόντος ἄρθρου. Πρόκειται βέβαια γιὰ μιὰ λεπτομέρεια στὴν ἱστορία τῆς ἀρκετὰ γνωστῆς αὐτῆς διαμάχης, λεπτομέρεια ὠστόσο ἀξιοπρόσεκτη, ὅπως ἐλπίζω ὅτι θὰ φανεῖ· τὰ νέα στοιχεῖα στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος δὲν βοηθοῦν μόνο στὴν διόρθωση ὀρισμένων βιβλιογραφικῶν σφαλμάτων, στὴν καλὴτερή γνωριμία μας μὲ τὸν Κοδρικᾶ καὶ τοὺς χρηματοδότες του, καὶ στὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς τακτικῆς τῶν ἀντιμαχομένων, ἀλλὰ καὶ μᾶς δείχνουν πῶς, ὀρισμένες φορές, ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι, παρὰ τὶς καλές μας προθέσεις, παγιδευόμαστε στὴν λογικὴ τῶν παρατάξεων τὶς ὁποῖες μελετοῦμε. Ἄς πάρουμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, συνυφασμένο πάντοτε μὲ τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ὑπόστασης καὶ τῆς πολιτικῆς τύχης τοῦ ἔθνους, ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Κοδρικᾶ

3. Ἐχομε τώρα καὶ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδοση: Παναγιωτᾶκη Καγκελλαρίου Κοδρικᾶ, *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Κρίσις εἰς τὴν *Μελέτην*, Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Ἀλκῆς Ἀγγέλου, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1998.

4. Γιὰ τὸν ὅρο «μέση ὁδὸς» σὲ σχέση μὲ τὴν γλωσσικὴ θεωρίαν τοῦ Κοραῖ βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «“Μέση ὁδὸς” καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Σχόλιο σὲ μιὰ αὐτοκριτικὴ τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴ γλωσσικὴ του θεωρίαν», *Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμῃ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, 237-248.

5. *Πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους Νέους Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμού*, [Παρίσι 1816]· Ἀπολογία. *Τῶν ἐν Πίζᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ* [Βιέννη 1817] (παράλληλη ἐκδοση: *Πρὸς τοὺς οἰκείους*, Παρίσι 1817)· *Καὶ αὖθις Πρὸς τοὺς Οἰκείους*, Παρίσι 1818. Βλ. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα*, Βιβλία - Φυλλάδια, Ἀθήνα 1997, 472 (1816.73), 486 (1817.17), 517 (1817.96), 548-549 (1818.14). Γιὰ τοὺς τόπους καὶ τὶς χρονολογίες τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ δευτέρου φυλλαδίου βλ. παρακάτω, σ. 29-32, 42.

ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς νεότητάς του: «Θὰ σᾶς ἀπαντήσω πάντοτε μὲ πόνο ὅτι ἡ γλώσσα διατηρεῖ τὴν καθαρότητα καὶ τὸν πλοῦτο τῆς μόνο σ' ἓνα ἔθνος λεύτερο, εὐτυχισμένο καὶ σοφὰ κυβερνημένο [...] Δώστε μας τὴ λευτεριά μας [...] καὶ θὰ ξαναδῆτε στὴν Ἀθήνα καὶ στὴ Σαλαμίνα Περικλεῖς, Ἀσπασίες, Φειδίεες, καὶ Σόλωνες», ἔγραφε στὸν Πέτρο-Αὐγουστίνου Guys στὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1789⁶ ἦταν τότε εἴκοσι ἐπτὰ χρονῶν, εἶχε θητεύσει γιὰ μιὰ δεκαετία στὸ φαναριώτικο περιβάλλον καὶ εἶχε ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν γλώσσα μεταφράζοντας τὸ βιβλίον τοῦ Fontenelle *Digression sur la pluralité des Mondes* ('Ομιλία περὶ πληθὺς κόσμων)'· στὸν Guys ἐπίσης ἐμπιστεύθηκε τὸ 1790 καὶ τὴν πρώτη του μικρὴ γλωσσολογικὴ μελέτη, μιὰ καλογραμμένη⁷ ἀνάλυση τῶν παρατηρήσεων τοῦ Γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ N. Bonamy, ὁ ὁποῖος εἶχε παλαιότερα ὑποστηρίξει ὅτι, μετὰ τὶς σταυροφορίες, τὸ μορφοσυντακτικὸ σύστημα καὶ τὸ λεξιλόγιό τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὴν γαλλικὴ γλώσσα.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1794, δημοσιεύθηκε ἡ μετάφραση τοῦ *Digression sur la pluralité des Mondes*· στὰ προλεγόμενά του ὁ Κοδρικᾶς, γραμματικὸς τότε τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μιχαήλ Σούτσου, αἰτιολογώντας τὴν ἐπιλογή τῆς γλώσσας ποὺ χρησιμοποίησε —«ἔγραψα μὲ μόνην καθαρὰν τὴν Ῥωμαϊκὴν Γλῶσσαν»⁸—, μίλησε πάλι γιὰ τὰ δύο μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα, προτείνοντας καὶ λύση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα δηλαδὴ τῆς ἑλλειψῆς ἐνὸς καλλιεργημένου «κοινοῦ ὅφους», ἀποδεκτοῦ ἀπὸ ὅλους τοὺς λογίους καὶ κατανοητοῦ στοὺς πολλούς. Ἐπειδὴ τὰ προλεγόμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη του ἀπόπειρα δημόσιας ὑποστήριξης τῆς γλωσσικῆς μέσης ὁδοῦ καὶ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ζωντανὰ δημοσιευμένα κείμενα γλωσσικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, —εἶναι ἄλλωστε χρήσιμο νὰ γνωρίζουμε τὴν διαδρομὴ ποὺ εἶχε κάνει ὁ Κοδρικᾶς γιὰ νὰ κατανοήσουμε πληρέστερα πῶς καὶ γιατί ἀποφάσισε νὰ συγκρουστεῖ κατὰ μέτωπον μὲ τὴν ἰσχυρὴ παράταξη τοῦ Κοραΐ— θὰ παρουσιάσω τὰ κυριότερα σημεῖα τους μὲ κάθε δυνατὴ συντομία, παραθέτοντας καὶ ὅσα ἀποσπάσματα νομίζω χρήσιμα.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν νεαρὸ ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς Φαναριώτῃ ἡ ζωντανὴ ἑλληνικὴ γλώσσα, ἡ «ρωμαϊκία», εἶχε καταντήσει νὰ ἐπαρκεῖ μετὰ βίας «πρὸς δῆλωση τῶν πλέον τετριμμένων ἰδεῶν», θύμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐθνικῆς περιπέτειας, ἀφοῦ τὸ Γένος, ὥς ἀχρεῖος δοῦλος ὑπὸ ζυγὸν αὐτονόμου δεσπότη καταδαμαζόμενος μίαν ἔχει φροντίδα, εἰς ἓν καταγίνεται μόνον, ὅλα του διευθετεῖ τὰ κινήματα εἰς τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ τοιοῦτου δεσπότη πρὸς ὁπωσοῦν

6. Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, «Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Π. Κοδρικᾶ στὸν Πέτρο-Αὐγουστίνου Γκύς», *Τεύχη του ΕΛΙΑ* 1 (1986) 185.

7. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδότρια τοῦ κειμένου Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, ὁ.π., 200.

8. Ὅμιλιν περὶ πληθὺς κόσμων [...] μεταφρασθεῖσαι [...] παρὰ Παναγιωτάκη Καγκελαρίου Κοδρικᾶ, Βιέννη 1794, XXXI.

των δεσμών του ανακούφισιν» καί, στερημένο από τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ πού ἀπολαμβάνουν τὰ προοδευμένα ἔθνη, «μία μόνην ἡγεῖται τοιαύτην εὐτυχίαν, τὸ νὰ εἶναι ἓνας μὲν μὲ χρυσάς, ἄλλος δὲ ἀργυράς, καὶ ἄλλος μὲ ὅπως οὖν ἐλαφρὰς ἀλύσους πεπεδημένος, αἰέποτε ἀνελεύθερος ἔως καὶ εἰς αὐτὰ τοῦ νοός του τὰ φρονήματα».⁹ Πῶς θὰ μπορούσε λοιπὸν κανεὶς μὲ τὴν διεφθαρμένη γλώσσα ἐνὸς σκλαβωμένου ἔθνους «νὰ μεταφράσῃ βιβλία ἐπιστημονικά, νὰ ἐκφράσῃ ἰδέας εὐγενικὰς, ἢ νὰ ἐκθέσῃ ἀρχὰς συστηματικὰς, δόξας πολιτικὰς, ἢ θεωρίας ἠθικὰς»;¹⁰ Σὲ ὅσους πρότειναν τὴ χρήση τῆς καθομιλουμένης στὴν συγγραφὴ τῶν βιβλίων ὁ Κοδρικᾶς ἀπαντοῦσε ἀναστενάζοντας: «Ἄχ! μὰ τοῦτο εἶναι τόσον εὐκόλον νὰ τὸ εἰπῇ τινὰς, ὅσον εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τὰς πόσας περιέχει δυσκολίας».¹¹

Γιὰ τρεῖς λόγους ἀπέριπτε τὴ λύση αὐτή, ἐπικρίνοντας μὲ σεβασμὸ καὶ προσοχὴ τὶς ἀπόψεις τοῦ Καταρτζή.¹² Λόγος πρῶτος, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀνομοιογένεια στοὺς κόλπους τῆς γλωσσικῆς κοινότητος ἀδιέξοδο: Κοινὴ καθομιλουμένη δὲν ὑπάρχει, διαπίστωνε, ὑπάρχουν ἰδιώματα· ποιὸ ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἐπιλέξῃ κανεὶς ὡς βάση καὶ μὲ ποιὸ κριτήριον; Τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοὶ, λέγοντας ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πρωτεύουσα; Ἄτοπο, γιὰτὶ, πρῶτον, εἶναι πρωτεύουσα τῶν Τούρκων καὶ ὄχι τῶν σκλάβων Ἑλλήνων, δεύτερον, καὶ στὸ πλαίσιο τοῦ κωνσταντινουπολίτικου ἰδιώματος ὑπάρχει ἄλλου εἶδους ἀνομοιογένεια: σὲ κάθε ἐνορία τῆς Πόλης οἱ Ἕλληνες μιλοῦν διαφορετικὰ· ἀκόμα καὶ «οἱ τοῦ γένους μας ἐπισημότεροι ἐκ διαμέτρου διαφέρουσιν» ἀφοῦ «ἄλλος κλίνει εἰς τὸ ἐλληνικώτερον, ἄλλος εἰς τὸ τουρκικώτερον, ἄλλος ἄλλως ἐκφράζεται»,¹³ καὶ τέλος οἱ ἄντρες μιλοῦν πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὶς

9. "Ο.π., XVIII.

10. "Ο.π., XIX.

11. "Ο.π., XX.

12. Ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Καταρτζή, εἶναι ὅμως φανερό στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη ὅτι μ' αὐτὸν συνομιλεῖ. Ἄλλωστε πολὺ ἀργότερα, ἀναφερόμενος στὸν Καταρτζή καὶ παραπέμποντας στὰ προλεγόμενα τοῦ *Περὶ πληθὺς κόσμων*, ἔγραψε ὅτι «Πρῶτος ἐγὼ ἐτόλμησα, μὲ σοβαρὰν ἀκριβολογίαν, μὲ τὴν προσήκουσαν ὅμως σεμνότητά, νὰ παραστήσω πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸ λάθος τοῦ συλλογισμοῦ, ἐφ' ᾧ ἐστηρίζετο ἡ βάσις ὅλης τῆς τεχνολογικῆς του κατασκευῆς, καὶ ἐξέθεσα ὑπ' ὅψιν τὸ ἐλάττωμα τῆς συστηματικῆς δημιουργίας του». Βλ. *Μελέτη...*, ὁ.π., κζ.

13. Ἡ ἐντύπωση πού ἐπικρατεῖ γενικὰ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς ὑποστήριζε τὴν ἐπιβολὴ τῆς γλώσσας τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου (ποιά ἦταν αὐτὴ στ' ἀλήθεια;) ὀφείλεται ἴσως σὲ βιαστικὰς ἢ ἀποσπασματικὰς ἀναγνώσεις τῶν κειμένων του· ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἀργότερα, προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψή του ὅτι ὑπῆρχε μιὰ διαμορφωμένη γραπτὴ Κοινὴ Νέα Ἑλληνικὴ πού ἀξίζε τὸν σεβασμὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀνέφερε ὅτι τὴν Κοινὴ αὐτὴ τὴν χρησιμοποιοῦσαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ οἱ Φαναριῶτες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο: «Ἵπταρχεῖ ἄρα [...] μία Κοινὴ Ἑθνικὴ Διάλεκτος, γνωρισμένη, καὶ κοινῶς παρὰ πάντων ὁμολογουμένη. Αὐτὴν ζητεῖ ὁ ἀπλοῦς ἄνθρωπος, ὅταν παρακαλῇ ἓνα πεπαιδευμένον νὰ τὸν γράψῃ ἓνα γράμμα πρὸς τὸν Ἀρχιερέα τοῦ τόπου του. Αὐτὴν ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ

γυναῖκες. Λόγος δεύτερος: Ποιό ἰδίωμα εἶναι τόσο πλούσιο σὲ λεξιλόγιο καὶ ἐκφραστικούς τρόπους ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ χρῆση τοῦ «παντοίου νοήματος ἀκολόβωτος ἔκφρασις, χωρὶς νὰ συναπαντήσῃ ὁ γράφων μυριάς ἀνεπιβάτους δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι νὰ παρεγκλίνουν τέλος πάντων εἰς ἀνεπιδιορθώτους ἀτοπίας;». ¹⁴ Καὶ τέλος: Ἡ γραφόμενη γλῶσσα ἐκτὸς ἀπὸ καταννητὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ καλλιεργημένη, οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελέσει ἐργαλεῖο ἀνύψωσης τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων ὅχι ἀπλῶς ἐκφράζοντας νοήματα ἀλλὰ καὶ ἐκφράζοντάς τα μὲ ὠραῖο καὶ ἐκλεπτυσμένον τρόπο: «[...] μία ἰδέα καλλωπισμένη μὲ ἀνθηροτέρας λέξεις, καὶ μὲ εὐγενικωτέρας φράσεις, ὁξύνει τὸν νοῦν, εὐφραίνει τὸ πνεῦμα, εὐχαριστεῖ τὴν διάνοιαν, καὶ διεγείρει τὸ μιμητικὸν τῆς ψυχῆς εἰς ἀμιλλαν ἢ τοῦ νὰ μάθῃ καὶ ἄλλας, ἢ τοῦ νὰ ἐπινοήσῃ ὁμοίας, καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδοξότερον τῶν ἐκφράσεων ὁδηγούμενον τὸ ἔθνος εἰς τὸ ὑψηλότερον τῶν νοημάτων ἡμπορεῖ νὰ ἀμάῃ τὸ πρῶτον βῆμα, ὅπερ καὶ δυσχερέστερον εἰς τὴν πρόοδον τῆς μαθήσεως». ¹⁵

Πρότείνει λοιπὸν νὰ ἀναζητηθοῦν ἐλπιδοφόρα παραδείγματα· ποίους εἶχε κα-

προεστοὶ ἐνὸς τόπου, ὅταν παρακαλοῦν τὸν διδάσκαλον τοῦ κοινοῦ σχολείου νὰ γράψῃ μίαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Πατριάρχην. Αὐτὴν οἱ Γραμματικοὶ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Αὐθεντειῶν γυμνάζονται. Αὐτὴν οἱ εὐγενεῖς καὶ πεπαιδευμένοι τοῦ Γένους μας συνήθως μεταχειρίζονται. Ἀλλὰ ποῦ ὁμιλεῖται κοινῶς αὕτῃ ἡ Κοινὴ Διάλεκτος; ἐν γένει μὲν πανταχοῦ, ὅπου εὐρίσκονται Ἑλλήνων ἀπόγονοι πεπαιδευμένοι [...]. Βλ. *Μελέτη...*, ὅ.π., 255. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβεῖς διατυπώσεις ὅπως «Ὁ Κοδρικᾶς θέλοντας πάντα νὰ υποστηρίξῃ ὅτι κοινὴ εἶναι μόνον ἡ γλῶσσα που μιλιέται ἀπὸ τοὺς μορφωμένους στο Φανάρι [...]» ἢ «Ἡ πρότασις στὴν ὁποία κατέληξε, εἶναι ἡ χρῆσις τῆς γλώσσας τὴν ὁποία εἶχαν καθιερώσει τόσο οἱ εὐγενεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσο καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ» ἢ πρώτη φράσις εἶναι τοῦ Γεωργίου Μπαμπινιώτη, *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Αθήνα 2000, 182, ἢ δεύτερη τοῦ Ἀλκῆ Ἀγγέλου, ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν στὴν ἐπανεκδόσιν τῆς *Μελέτης*, ὅ.π., 111*. Τὴν διατυπωμένην τὸ 1794 διαφωνία τοῦ στὴν υἱοθέτησιν τοῦ κωνσταντινουπολίτικου ἰδιώματος ὡς κοινοῦ ἐπανελάβε ὁ Κοδρικᾶς καὶ τὸ 1818, παρουσιάζοντας κριτικὰ τίς ἀπόψεις τοῦ Καταρτζῆ καὶ τοῦ Χριστόπουλου. Βλ. *Μελέτη...*, ὅ.π., κζ-λα καὶ λε, ὅπου κατηγορηματικὰ δηλώνεται ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Χριστόπουλου «ἢ ὁποία εἰδικῶς ρυθμίζεται κατὰ τὸ ὕψος τῶν Εὐγενῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι “τῆς τωρινῆς Ἑλλάδος Συνήθεια Πάγκοινη”». Στὸ ἴδιον θέμα ἐπανερχεται στὶς σ. 275-276 γιὰ νὰ διευκρινίσει ὅτι «Ἡ καθ’ ἡμᾶς Ἑθνικὴ Διάλεκτος, διὰ τοῦτο εἶναι, καὶ λέγεται κοινὴ, διότι σύγκεται ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις ἀπολύτως κοινάς, τὰς ὁποίας ἐπίσης καὶ ὁ Πολίτης, καὶ ὁ Ἡπειρώτης, καὶ ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Νησιώτης, καὶ ἐν γένει οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων ἀπόγονοι, κατὰ μίαν γενικὴν μορφήν, καθ’ ἑν ἐπικρατοῦν σχῆμα ἐκφράσεως, ὡς ἐκ κοινοῦ τύπου καὶ χαρακτηριστοῦ συνήθως μεταχειρίζονται. [...] Τὸ χωρικὸν ἄρα ἰδίωμα μιᾶς πόλεως δὲν ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς κανὼν τῆς Ἑθνικῆς Διαλέκτου, καθ’ ὅτι ὁ λόγον ἔχει, παραδείγματος χάριν, ὁ [Κωνσταντινίου] Πολίτης νὰ ἐκλάβῃ τὴν οἰκιακὴν τοῦ γλῶσσαν ὡς πάγκοινον, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ ὁ Χῖος, καὶ ὁ Κύπριος, νὰ θεωρῇ τὴν ἰδικήν του ὡς πάνδημον».

14. "Ο.π., XXII.

15. "Ο.π., XXIV.

τορθώσει νὰ γράψει, καλύπτοντας ἓνα εὐρὺ φάσμα κειμένων, σὲ μιὰ δημοτικὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ξένες λέξεις καὶ ἐνισχυμένη διακριτικὰ μὲ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, σὲ ὕφος ποὺ νὰ ἔτυχε κάποιας ἀποδοχῆς; Ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ἦταν ἡ ἀπάντησή του, μακαρίτης τότε, ὁ ὁποῖος «μὲ μόνην γυμνὴν τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν ἀναγομένην ὡς οἶδν τε εἰς τὴν μητέραν της τὴν Ἑλληνικὴν ἔγραφεν ἐλευθέρως, μετέφραζε γνησίως, καὶ ἐξέθετε γλαφυρότατα κάθε νόημα ὁποῖας δήποτε ὕλης».¹⁶ Κατὰ τὸν Κοδρικᾶ τὸ «κοινὸν ὕφος, ὕφος εὐγενέστατον καὶ τερπνόν», ποὺ ἔλειπε, θὰ μπορούσε εὐκόλῃ νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ καθιερωθεῖ ἂν οἱ Ἕλληνες λόγιοι, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Καρατζᾶ, φρόντιζαν νὰ καλλιεργήσουν τὴν «Ῥωμαϊκὴν» γλῶσσαν, εἴτε ἀντικαθιστώντας τὶς ξένες λέξεις μὲ ἄλλες προερχόμενες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴν¹⁷ εἴτε —προκειμένου νὰ διευκολυνθεῖ ἡ διατύπωση σύνθετων καὶ δύσκολων νοημάτων— χρησιμοποιώντας γλαφυρὲς διατυπώσεις τῆς ἀρχαίας προσεκτικὰ ἀπλουστευμένες.

Πῶς ἔγραφε ὁ Καρατζᾶς; ΓΙΑ νὰ κατανοηθεῖ ἡ πρόταση τοῦ Κοδρικᾶ εἶναι νομιζω χρήσιμὸ στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ δοῦμε ἓνα δεῖγμα τῆς «ἀπλῆς» τοῦ λόγιου ἡγεμόνα· ἀντιγράφω λοιπὸν ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ 93ο κεφάλαιο ἐνὸς μεγάλου βιβλίου τοῦ Βολταίρου ποὺ εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὰ γαλλικά¹⁸: «Οἱ Γραικοὶ ἔμειναν μὲν ὑπὸ κάκῳσιν, ὅχι ὅμως ὑπὸ δουλείαν, ἐπειδὴ ἄφησαν εἰς αὐτοὺς ἐλευθέρους τοὺς νόμους καὶ τὴν θρησκείαν των, καὶ προσηνέχθησαν οἱ Ὁθωμανοί, καθὼς οἱ Ἀραβες ἐν Ἰσπανίᾳ· αἱ φαμελῖαι αὐτῶν σώζονται ἐν τῇ πατρίδι των ταπειναὶ μὲν καὶ περιπεφρονημέναι, ὅμως ἥσυχοι, πληρώνουσιν ἓνα ἐλαφρὸν δασμὸν, ἐμπορεύονται, γεωργοῦσιν, αἱ πόλεις των καὶ αἱ κωμοπόλεις των ἔχουσιν ἀκόμι τοὺς πρωτογέλους των, οἱ ὁποῖοι κρίνουσι τὰς διαφοράς των, καὶ τὸν πατριάρχην τοὺς τὸν βασιτῶσι μετὰ τιμῆς, ὅστις ἀκολουθεῖ νὰ λαμβάνῃ ἀπὸ αὐτοὺς ἀδράς ποσότητας, ἐπειδὴ ὅταν χειροτονεῖται πληρώνει εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον τέσσαρας χιλιάδας δουκάτων, καὶ ἄλλα τόσα εἰς τοὺς ἀξιοματικοὺς τῆς Πόρτας». Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐπρόκειτο οὐσιαστικὰ γιὰ τὴν λύση ἐκείνῃ ποὺ, υἱοθετημένη στὴν πράξιν παλαιότερα καὶ ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Κοραῆ, ὀνομάσθηκε «μέση ὁδός».

16. Ὁ.π., XXV.

17. Ὅπως ἄλλωστε εἶχε ὑποδείξει καὶ ὁ Καταρτζῆς: «Μετὰ λόγου λοιπὸν ἀποφασίζ' ὁ ὁμοεθνὴς μου πὼς τὰ [ἀρχαῖα] ἐλληνικά νὰ τὰ μαθαίνῃ, ναί, γιὰ νὰ πέρν' ἰδέαις νὰ θρέφῃ τὸ νοῦ του, καὶ λέξεις γιὰ νὰ καλλιεπῇ στὰ ρωμαϊκά του». *Τὰ Εὐρισκόμενα*, Ἀθήνα 1970, 112.

18. Ἀπόπειρα, εἴτ' οὖν δοκίμιον περὶ τῶν ἠθῶν καὶ νοδὸς τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων πράξεων τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Καρόλου μάγνου μέχρι τοῦ Λουδοβίκου γι' μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν παρὰ *** Ν. Κ. ΒΒΔ [= Νικολάου Καρατζᾶ Βοεβόδα]. Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, Τμῆμα Χειρογράφων, ἀρ. 1212, σ. 443. Τὸ κεφάλαιον ἔχει τίτλο *Κατάστασις τῆς Ἑλλάδος τελοῦσης ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Ὁθωμανῶν, Διοικήσεις τῶν Ὁθωμανῶν, ἡθῃ αὐτῶν*.

Ἡ μετάφραση τοῦ *Περὶ πληθὺς κόσμων* εἶχε ἀφιερωθεῖ ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ στὸν Μιχαήλ Σοῦτσο, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε τὴν εἶχε παραγγεῖλει στὸν Ἀθηναῖο γραμματικὸ του. Ὑπηρετώντας τὸν Σοῦτσο ὁ Κοδρικᾶς, καὶ μάλιστα ἔχοντας ἀναλάβει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἡγεμόνα μὲ τοὺς πράκτορες τοῦ στίς δυτικο-ευρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, ἔγινε εἰδικὸς στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ διπλωματία, καὶ ὡς τέτοιος συμμετεῖχε στὴν πρώτη ὀθωμανικὴ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὴν Γαλλία· βρέθηκε ἔτσι τὸ 1797 στὸ Παρίσι, ὅπου καὶ ἐπρόκειτο νὰ μείνει ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ τὸ 1802 ἀποφάσισε νὰ μὴν ἐπιστρέψει στὴν Πόλη, ὅταν ὁ σουλτάνος ἀνακάλεσε τὸν πρέσβη ποὺ δὲν στάθηκε ἱκανὸς νὰ τὸν εἰδοποιήσει ἐγκαίρως γιὰ τὴν γαλλικὴ ἐκστρατεία στὴν Αἴγυπτο.¹⁹ Μεταφραστὴς-διερμηνέας τοῦ γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, παρουσιάσθηκε στὸ εὐρωπαϊκὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ μὲ ἓνα μικρὸ βιβλίον γραμμμένο στὰ γαλλικά, ποὺ τυπώθηκε σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὸ *Ὑπόμνημα* τοῦ Κοραῆ, τὸ 1803. *Observations sur l'Opinion de quelques Hellénistes touchant la Grèce Moderne* εἶναι ὁ τίτλος, καὶ πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνεπτυγμένη μορφή τῆς γραμμένης τὸ φθινόπωρο τοῦ 1790 ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Guys, τὴν ὁποία ἤδη μνημονεύσαμε· ὅμως ὁ συγγραφέας στίς 64 σελίδες τοῦ φυλλαδίου του δὲν περιορίσθηκε ἀποκλειστικὰ στὴν ἀντίρρηση τῶν ἀπόψεων τοῦ Bonamy γιὰ τὴ σχέση τῶν νέων ἑλληνικῶν μὲ τὰ γαλλικά. Μὲ ἀφορμὴ τὸ διαβόητο βιβλίον τοῦ Cornelius de Pauw²⁰ ἐπέκρινε τοὺς περιηγητὲς ἐκείνους ποὺ θαύμαζαν τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ περιφρονοῦσαν τοὺς Νεοέλληνες χωρὶς νὰ τοὺς γνωρίζουν πραγματικὰ, παρουσίασε ἓνα σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μίλησε γιὰ τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους καὶ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, γιὰ τὴ νεοελληνικὴ κοινὴ καὶ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τὴν καλλιέργησαν, μνημονεύοντας ἰδιαίτερα τὸν Μηνιάτη.

Τὴν κακὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τὴν ξέρουμε καλὰ καὶ ἀπὸ πρῶτο χέρι.²¹ Τὸ «συνταγμάτιον τοῦ Κ.» κρίθηκε ἀυστηρότατα: Γιὰ τὴν προ-

19. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομή τοῦ Κοδρικᾶ», *Φροντίσματα*, Ἀθήνα 1962, 74-75· Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *Κοραῆς καὶ Κοδρικᾶς. Ἡ μεγάλη φιλογραφικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων, 1815-1821. Ἐν παραοτήματι τὰ κείμενα τῆς διαμάχης*, Ἀθήνα 1966, 33-35. Βλ. ἐπίσης ἐδῶ, σ. 49. Ἐνα ἀπὸ τὰ διόλου κολακευτικὰ ἐπίθετα μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε «στολίσει» ὁ Κοραῆς τὸν Κοδρικᾶ ἀλληλογραφώντας μὲ τοὺς φίλους του ἦταν τὸ «ἀλιτῆριος φουξαγγόνης», ὑπονοώντας ὅτι ὁ ἀντίπαλός του ἀπέφυγε τὸν δι' ἀπαρχονισμού θάνατο μένοντας στὸ Παρίσι.

20. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 38. Γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Pauw καὶ τὶς σχετικὲς ἑλληνικὲς ἀντιδράσεις βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο “κατήγοροι τοῦ Γένους”· C. de Pauw (1788) καὶ J. S. Bartoldy (1805)», *Ἐποχές* 41 (1966) 281-296 = *Περὶ ἡρώσεων ἐν ἑλληνικῷ χώρῳ*, Ἀθήνα 1968, 49-66.

21. Ἐπιστολὴ Κοραῆ πρὸς Ἀλέξανδρο Βασιλείου, γραμμένη στίς 27.11.1803. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Β', Ἀθήνα 1966, 113-117. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι τὰ παραθέματα ποὺ ἀκολουθοῦν στὴν παράγραφο αὐτή.

βολή τοῦ «ἀμαθοῦς τῆς γλώσσης Μηνιάτη» τὸν ὁποῖο ὁ Κοδρικᾶς «ἐβάπτισε κλασικὸν συγγραφέα τῆς ἔτι ἀνυπάρχοντος γλώσσης», γιὰ τὴ ματαιοπονία νὰ καταπιαστεῖ μὲ τὴν ἀναίρεση τῶν ἀπόψεων ἑνὸς πεθαμένου ἀπὸ χρόνια πολλὰ ἀκαδημαϊκοῦ, γιὰ τὴν προσκόλλησιν «εἰς τὰς παλαιὰς μωρίας» σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἡ γλώσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἀποτελεῖ «μεθυσμένην μίξιν τῶν ἀμικτων» ἀρχαίων διαλέκτων, γιὰ τὴν νεκρανάστασιν μιᾶς ἄλλης «μωρίας», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπῆρξε «κοινὴ διάλεκτος», τὴν στιγμὴ πού οἱ Εὐρωπαῖοι φιλόλογοι «τὸ περὶ τῆς μίξεως τῶν διαφόρων διαλέκτων εἰς τὴν Ὀμηρικὴν ποιήσιν καὶ τὸ περὶ τῆς κοινῆς ταύτης διαλέκτου [...] τὰ στοχάζονται ὡς ὀνειράτα τῶν Γραμματικῶν», γιὰ τὸ θράσος πού εἶχε, τέλος, ὁ Κοδρικᾶς νὰ διακρίνει καὶ νὰ ὀρίσει γεωγραφικὰ νεοελληνικὰς διαλέκτους: «ποῦ τὰ εἶδε; ποῦ τὰ ἔμαθε τὰ τοιαῦτα;». Στὸν βαθμὸ πού ἔχει σημασία, καὶ νομίζω ὅτι ἔχει, τὸ ποὺς βρισκόταν πῶς κοντὰ στὴν δική μας ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὰ συγκεκριμένα ζητήματα βεβαίως, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ Κοραῖς: σήμερα τὸν Μηνιάτη κάθε ἄλλο παρὰ «ἀμαθὴ τῆς γλώσσης» τὸν θεωροῦμε, γνωρίζουμε ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἔχουν συντεθεῖ «σε ἓνα διαλεκτικὸ κράμα ἰωνικῆς, βασικῆς, καὶ αἰολικῆς»,²² κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς κοινῆς, καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ²³ δὲν φαίνεται καὶ τόσο αὐθαίρετη ὥστε νὰ μοιάζει δικαιολογημένος ὁ σκληρὸς κοραϊκὸς χαρακτηρισμὸς «τερατολόγων ἀποφάνσεις τοιμηραὶ καὶ ψηφοπαίκτων (joueurs de gobelets) παίγνια».

Δύο ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις αὐτές, τὴν σχετικὴ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀρχαίας κοινῆς διαλέκτου καὶ ἐκεῖνη πού ἀφορᾷ στὴν ὁμηρικὴ γλώσσα, διατύπωσε ὁ Κοραῖς δημόσια δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1805, ὅταν ἔγραψε τὰ προλεγόμενα στὸν *Πρόδρομο τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*. Τὸ ὄνομα τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ἀναφέρεται, ἀλλὰ γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ φυλλάδιό τοῦ 1803 καὶ τὴν ἐπιστολὴ πού μάλιστα ἀναφέραμε, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸς βρισκόταν στὸ στόχαστρο: «Ἄφ' οὗ μίαν φορὰν ἀφήσῃ τις τοὺς κανόνας τοῦ συλλογίζεσθαι, μὴν ἀπορῆς πλέον ἢ τὸν βλέπων νὰ παραφέρεται, ὡς μεθυσμένος, ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην»²⁴

22. Μαρία Καράλη, «Ἡ χρῆσις τῶν διαλέκτων στὴ λογοτεχνία», στό, Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τις ἀρχές ἕως τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα*, ἐπιμ. Α. - Φ. Χριστίδης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Ἀθῆνα 2001, 721· βλ. ἐπίσης Geoffrey Horrocks, «Ἡ γλώσσα τοῦ Ομήρου», μετ. Ι. Βλαχόπουλος, στὸν ἴδιο τόμο, 351-356.

23. Τὴν ἀπαρίθμηση αὐτὴ, ἐλαφρὰ τροποποιημένη, ἐπανέλαβε ὁ Κοδρικᾶς στὴ *Μελέτη* τοῦ 1818, ὅπου καὶ παραπέμπει στὸ γαλλικὸ φυλλάδιό τοῦ τοῦ 1803. Βλ. *Μελέτη...*, δ.π., 256-258 καὶ 388-390.

24. *Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*, Παρίσι 1805, 4ε'. *Συλλογὴ τῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην, καὶ τὰ Πάρεργα Προλεγόμενων* [...], τ. 1, Παρίσι 1833, 146· Ἀδαμαντίου Κοραῖ, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς καὶ ἡ αὐτοβιογραφία*

ἔγραψε ὁ Κοραῆς ἀνάμεσα στὰ ἄλλα γιὰ τὸν Φαναριώτη ποὺ ἀντιπαθοῦσε,²⁵ γιὰ νὰ δηλώσει κατηγορηματικὰ παρακάτω πρῶτον, ὅτι ἡ κοινὴ διάλεκτος «παρὰ εἰς τῶν Γραμματικῶν τὰς κεφαλὰς ποῦ ποτε δὲν ἔλαβεν ὑπαρξιν»²⁶ καὶ δεύτερον, ὅτι «ἡ ποικιλία τῆς γλώσσης εἰς τὸν "Ὀμηρον" δὲν εἶναι «συμπλοκὴ καὶ σύγκλωσις μακαρονικὴ ὅλων τῆς Ἑλλάδος τῶν διαλέκτων», ἀλλὰ ὀφείλεται ἀφενὸς σὲ ἀνωμαλίες τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, ποὺ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑπάρχουν τὸν καιρὸ ποὺ ἔγραφε ὁ "Ὀμηρος, καὶ ἀφετέρου στὴν ἐλευθερίᾳ ποὺ ἔχουν οἱ ποιητὲς νὰ παραβαίνουν τοὺς κανόνες «διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ ρυθμοῦ ἢ τοῦ μέτρου».²⁷

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἀπὸ τὸ 1803 ἐκδηλώσει τὴν πρόθεσιν,²⁸ ἀναπτύσσοντας τὰ ὅσα εἶχε ὡς τότε ὑποστηρίξει, νὰ συγγράψῃ μελέτη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε βέβαιοι πὼς διάβαζε ὅτιδήποτε σχετικὸ τύπωναν οἱ σύγχρονοί του· πιθανότατα λοιπὸν τὰ ὅσα προσβλητικὰ καὶ εἰρωνικὰ γιὰ τὶς ἀπόψεις του διάβασε στὰ προλεγόμενα τοῦ *Προόδρου* ἀποτέλεσαν τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ ἔναυσμα γιὰ νὰ καταπιαστῇ μὲ τὴ συγγραφὴ τῆς μελέτης αὐτῆς: Τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ πρώτου σχεδίου τοποθετεῖται ἀκριβῶς στὰ 1805.²⁹ Ἀπὸ τότε καὶ γιὰ μιὰ δεκαετία τουλάχιστον ὁ Κοδρικᾶς διάβαζε κριτικὰ τὰ κείμενα τοῦ Κοραῆ, σημείωνε ὅ,τι γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο τὸν ἐνοχλοῦσε καὶ ἐτοίμαζε ἀνασκευές καὶ ἀπαντήσεις, τὶς ὁποῖες ἐνσωμάτωνε στὴν ἐκπονούμενη ὀγκώδη μελέτη του γιὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τότε παρούσα κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας· αὐτὸ πάντως δὲν τὸν ἐμπόδισε τὸ 1808, ὅταν ἀπαντοῦσε σὲ ὅσα κακὸπιστα εἶχε γράψῃ ὁ Bartholdy γιὰ τοὺς Ἕλληνες, νὰ ἀναφερθεῖ δημοσίως μὲ τρόπο τιμητικὸ στὸν Κοραῆ, χαρακτηρίζοντας τὸ Ὑπόμνημα τοῦ 1803 «βαθυστοχάστο».³⁰

Ἀπὸ τὸ 1805 λοιπὸν, ποὺ ἐκδόθηκε ὁ κοραϊκὸς *Πρόδρομος*, ὡς τὸ 1815,

του. *Πρόλογος* Κ. Θ. Δημαρᾶ, τ. Α', Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1986, 146.

25. Εἶχε προηγηθεῖ, πιθανότατα στὰ τέλη τοῦ 1803, ἡ γνωστὴ ἐπεισοδιακὴ συνάντησιν τῶν δύο ἀνδρῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς φαίνεται ὅτι φέρθηκε σκαιότατα στὸν Κοδρικᾶ. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομή...», ὅ.π., 79-80.

26. *Πρόδρομος*..., ὅ.π., 45· *Συλλογὴ*..., ὅ.π., 148· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα*..., ὅ.π., 148.

27. *Πρόδρομος*..., ὅ.π., ρ' - ρα'· *Συλλογὴ*..., ὅ.π., 151-152· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα*..., ὅ.π., 151-152.

28. Σὲ ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Charles Hase. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, «Ἀρχεῖο Π. Κοδρικᾶ, Κατάλογος», *Τετράδια Ἑργασίας* 11 (1987) 28.

29. Ὁ.π., 62.

30. Γιὰ τὴν δημοσιευμένην στὸ παρισινὸ *Magasin Encyclopédique* ὑψηλῆς στάθμης κριτικὴν τοῦ Κοδρικᾶ στὸ βιβλίον τοῦ Bartholdy, ποὺ ὥστόσο ἀγνοήθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῆ, βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο "κατηγοροί..."», ὅ.π.· γιὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Κοδρικᾶ στὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῆ στὴ σ. 295.

πού ολοκληρώθηκε ή σειρά τῶν *Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν* καί πραγματοποιήθηκε ή ἐκδόσή τους σέ αὐτοτελή τόμο, ὁ Κοδρικᾶς ἐτοιμαζόταν μεθοδικά νά καταθέσει ἕνα συστηματικό ἔργο γιά τήν γλώσσα, καί στό πλαίσιο τῆς προετοιμασίας αὐτῆς μελετοῦσε καί ἔγραφε διαλεγόμενος μέ τά κείμενα τοῦ Κοραῖ, χωρίς ὅμως νά δημοσιεύει τίποτε στά ἑλληνικά· ἂν ὅσα διάβασε στά προλεγόμενα τοῦ *Προδρόμου* τὸ 1805 τὸν ὁδήγησαν ἐνδεχομένως στήν τελική ἀπόφαση νά καταπιαστεῖ μέ τή συγγραφή τῆς *Μελέτης*, τήν ἐκδοση τῶν *Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν* τὸ 1815 φαίνεται ὅτι τήν ἐξέλαβε ὡς σημάδι πῶς ἦρθε ή σειρά του νά μιλήσει, καί ἦταν σχεδόν ἐτοιμος: «Διπλῆν ἐφύλαξα τήν τοῦ Πυθαγορικοῦ Νόμου σιωπῇ, καί ὄχι μόνον “πέντε”, ἀλλά “δέκα” ὅλων ἐτέων ἐλάλησα μηδέν”. Ἐπρόσμεйна νά ἰδῶ τὸ τέλος τῶν ἀπεράντων Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν. Τὸ εἶδα. Μοι ἐπιτρέπεται ἄρα νά ἐκστομήσω ἀνενδοιάστως τήν κρίσιν μου», ἔγραψε τὸ 1818.³¹ Πῶς ὅμως συγκρούεται κανεῖς μέ τὸν πανίσχυρο Κοραῖ, πῶς, ἔστω, ἀμφισβητεῖ κάποιες ἐπιλογές του; Τὰ βήματα θά ἔπρεπε νά εἶναι προσεκτικά, ὅταν μάλιστα ὁ ἀγώνας θά κρινόταν ἀπὸ τὴν ἀπήχηση καί τὴν τύχη ἐνὸς μεγάλου συγγράμματος, πού θά κόστιζε πολλὰ γιὰ νά τυπωθεῖ. Ἀκριβῶς τότε οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Κοραῖ ἀποφάσισαν τὴν συνέχιση τῆς ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ τους καί οἱ νέοι ἐκδότες Θεόκλητος Φαρμακίδης καί Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης ἔστειλαν ἀπὸ τὴν Βιέννη καί στὸν Κοδρικᾶ τὴν ἐγκύκλιο μέ τὴν ὁποία ἀνακοίνωναν ὅτι ὁ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος θά ξανάρχιζε νά κυκλοφορεῖ καί χρειαζόταν συνεργάτες. Ἦταν πρώτης τάξεως εὐκαιρία: ἕνα εἶδος προδημοσίευσης, στίς σελίδες τοῦ κοραϊκοῦ περιοδικοῦ, τῶν ἀπόψεων πού θά ἀναπτύσσονταν στήν ὑπὸ ἐκδοση *Μελέτη*, ἦταν ὅ,τι καλύτερο γιὰ νά μετρηθοῦν ἀντιδράσεις, νά ξεχωρίσουν φίλοι καί ἀντίπαλοι, νά προετοιμαστεῖ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἀποψη τὸ μεγάλο βιβλίο, τοῦ ὁποίου ή συγγραφή καί ή ἐκδοση κρατήθηκε τελικά, ὡς τὴν ὥρα πού κυκλοφόρησε, μυστική.

Ἀδραξε λοιπὸν τὴν εὐκαιρία ὁ Κοδρικᾶς καί ἔγραψε μιὰν ἐκτενὴ ἐπιστολὴ *Πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ εἰς Βιένναν τῆς Ἀουστρίας*, κάτω σὰν συνταγὴ ἐπιτυχίας γιὰ τὸ περιοδικό, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν γνώμη του θά ἔπρεπε νά ἀναλάβει ἕνα κρίσιμο καί δύσκολο ἔργο: «ὡς διὰ μιᾶς δημοσίου σάλπιγγος, μία ἐθνικὴ φωνή, μία κοινὴ ἐθνικὴ διάλεκτος, ἕνα κοινὸν ἐθνικὸν πνεῦμα ἤθελαν συγκαλέσει εἰς ἐνότητα ὅλα τὰ διεστῶτα μέλη, καί ἤθελαν συνδέσει ἐν γένει ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς συγγραφεῖς πρὸς κοινὴν τοῦ γένους μας εὐκλειαν».³² Ἡ πρόταση τοῦ Κοδρικᾶ ἔχει δύο σκέλη· τὸ πρῶτο ἀφορᾷ στήν γλώσσα, τὸ δεύτερο στὸ ἦθος, πού θά ἔπρεπε τὰ δημοσιευόμενα κείμενα νά ἀποπνέουν. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο ζήτημα «Ἡ ἐφημερίς τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, διὰ νά ἀποκατασταθῇ ἐφημερίς ἐθνικὴ ἀναντιρρήτως πρέπει νά φανῇ συν-

31. *Μελέτη...*, ὁ.π., ν.γ.

32. Ἄπ. Β. Δασκαλάκης, *Κοραῖς καί Κοδρικᾶς...*, ὁ.π., 202-203.

θεμένη εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον κατὰ τὸ ἀνόθευτον καὶ συνηθισμένον ὕφος τοῦ ἐπικρατεστέρου μέρους τοῦ γένους μας». ³³ Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, προϋπόθεση τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος ἀποτελεῖ τὸ νὰ εἶναι ὁ ἐκδότης τόσο ἀφοσιωμένος στὸ Γένος ὥστε «καὶ ὁ νοῦς του, καὶ ἡ διάνοιά του, καὶ ἡ γνώμη του, καὶ ἡ γλῶσσά του νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἄκρον σέβας, καὶ εὐλάβειαν διὰ τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν τῆς ὁλοκληρίας τοῦ γένους, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀτομικῶς συμπεριλαμβάνεται, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατ' ἐθνικὴν ὑπαλληλίαν ἐξήρτηται». Αὐτὲς οἱ θετικὲς ἀλλὰ γενικὲς προτάσεις συνοδεύτηκαν μὲ παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν, ὅλα παρμένα ἀπὸ κείμενα τοῦ Κοραΐ.

Μὲ τὸ κείμενό του αὐτὸ ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἀμφισβητοῦσε τὴν μείζονα στρατηγικὴ ἐπιλογὴ τῆς μέσης ὁδοῦ, τὴν ὁποία ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ἀκολουθοῦσε, οὔτε ἐπέκρινε τὶς διαφορὰς προτάσεις τοῦ Κοραΐ γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐκεῖνο ποὺ καταδίκασε ἦταν ἡ ἀνοίκεια στάση ποὺ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του τηροῦσε ὁ Κοραΐς ἀπέναντι στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους· κατὰ τὴν γνώμη του ἕνας λόγιος δὲν εἶχε δικαίωμα «ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ διάλεκτος τοῦ ἔθνους ἐκείνου τὸν φαίνεται διεφθαρμένη καὶ χρῆζουσα διορθώσεως ἢ καθάρσεως, νὰ εἰπῇ αὐτονόμως πρὸς ὅλον τὸ ἔθνος "ἔλθε νὰ σᾶς μάθω πῶς πρέπει νὰ ὁμιλῇτε τὴν πάτριον γλῶσσαν σας"». ³⁴ Ὅπερ ἐστὶ, κατὰ τὴν χιώτικην παροιμίαν, "ἐλάσθε νὰ σᾶς δεῖξω τὰ γονικά σας"». ³⁴ Στὰ εἴκοσι δύο χρόνια ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τότε ποὺ διατύπωσε δημόσια τὶς πρῶτες σκέψεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, στὰ προλεγόμενα τοῦ *Περὶ πληθὺς κόσμων*, εἶχε καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμιλούμενη καὶ γραφόμενη ἑλληνικὴ γλῶσσα τοῦ καιροῦ τοῦ ἦταν φυσικὴ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ὡς τέτοια ἀποτελοῦσε τὴν σημαντικότερη ἀπόδειξη γιὰ τὴν συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ σπουδαιότερο συστατικὸ τῆς ἐθνικῆς ὑπόστασης, καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μεγάλου σεβασμοῦ· θεωροῦσε ἐπίσης ὅτι ὡς ζωντανὴ καὶ πλούσια γλῶσσα δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ διόρθωση ἀλλὰ ἀπὸ καλλιέργεια, καὶ ὅτι ἡ καλλιέργεια αὕτη ἔπρεπε νὰ ἔχει ὡς γνώμονα τὴν κοινὴ συνήθεια. Ἡ κριτικὴ του λοιπὸν ἦταν ἀπολύτως ἐντοπισμένη, πρῶτον σὲ συγκεκριμένους κοραϊκὲς διορθωτικὰς προτάσεις καὶ μορφοσυντακτικὰς προτιμήσεις ποὺ κατὰ τὴν ἀποψὲς του ἀλλοίωσαν τὸν χαρακτήρα τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, δεύτερον σὲ λεκτικὰ ἀτοπήματα, ποὺ ἔδειχναν ἑλλειψὴ σεβασμοῦ στὸν ἀναγνώστη καὶ γενικὰ ἀπουσία κοσμιότητος, καὶ τρίτον στὴν ὑπερβολὴ εἴτε τῶν σχετλιαστικῶν ἀποστροφῶν γιὰ τὸ χαμηλὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἴτε τῶν ἐπαίνων γιὰ τὴν προκοπὴ ὀρισμένων λογίων τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα: τὰ συντελεσμένα τοῦ 18ου ἦσαν κατὰ

33. "Ο.π., 199.

34. Ἁπ. Β. Δασκαλάκης, ὁ.π., 200.

τὴν ἀποψὴ τοῦ πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅσα εἶχαν προλάβει νὰ ἐμφανισθοῦν στὰ δεκαπέντε χρόνια τῆς νέας ἐκατονταετίας.

Τὰ πρὸς ἀποφυγὴν γλωσσικὰ ἀτοπήματα κατατάχθηκαν ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ σὲ πέντε κατηγορίες, σὲ κάθε κατηγορία δόθηκε ἓνας σκληρὸς χαρακτηρισμὸς, καὶ παρατέθηκαν ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Οἱ νέοι ἐκδότες λοιπὸν τοῦ *Λόγιου* Ἑρμῆ, τοὺς ὁποίους ὁ Κοδρικᾶς προσφωνοῦσε «ἐλλογιμωτάτους φιλογενεῖς» καὶ «φίλους ὁμογενεῖς», θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγουν, πρῶτον «τὰς παραλόγους καὶ γελοίας διορθώσεις» (π.χ. *ἐλάδιον* ἀντὶ *λάδι*), δεύτερον «τὰς βαρβαρικῶς ἐξελληνισμένας χυδαιολογίας, ἢ κατ' ἐγχώριον γλῶσσαν ἰδιολογίας» (π.χ. *κατεχείρισα*), τρίτον «τὰς ἐκτρωματικὰς νεολογίας» (π.χ. *μυθιστορία*), τέταρτον «τὴν δυσώδη βρωμολογίαν καὶ βωμολοχικὴν κακολογίαν» (π.χ. *πηλά, πόρνος Μουσῶν*), πέμπτο καὶ σπουδαιότερο φράσεις οἱ ὁποῖες θεωροῦντο «κακόζηλοι, καὶ κακοσύνθετοι» ἀπὸ ὅσους ἦσαν ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν φυσικὴ ἁρμονία καὶ γλαφυρότητα τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς (π.χ. *κάμη τὸ θέλουσι, θέλω κάμειν*). Τὸ ὄνομα τοῦ Κοραῆ δὲν ἀναφέρεται οὔτε μία φορὰ στὸ κείμενο, κανεὶς ὅμως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀμφιβάλλει ὅτι σὲ αὐτὸν ἀναφέρονται οἱ ἐκφράσεις «αὐτόκλητοι νομοθέται», «αὐτεπάγγελτοι καθηγηταί», «αὐτεπάγγελτοι δημαγωγοί».

Ὁ Κοδρικᾶς ἔκλεινε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ μὲ τὴν εὐχὴ νὰ τὴν ἰδεῖ δημοσιευμένη στὸν *Ἑρμῆ τὸν Λόγιο*· ἡ δημοσίευσή της, ἔλεγε, θὰ ἀπεδείκνυε πρῶτον ὅτι οἱ ἐκδότες τὴν θεωροῦσαν σ' ἓνα βαθμὸ χρήσιμη καὶ κοινωφελή, δεύτερον ὅτι τὸ περιοδικὸ ἦταν ἀντικειμενικόν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κοδρικᾶς προκαλοῦσε ἀνοιχτὰ τὸν Κοραῆ καὶ τοὺς φίλους του, ὅτι ἤθελε μίαν ἀπάντηση μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἄλλης πλευρᾶς γιὰ νὰ σχεδιάσει καλύτερα τὶς ἐπόμενες κινήσεις του. Ἡ «ἐπιστολὴ» αὕτη περιέχει μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση ὅσων ἀναλυτικὰ θὰ ἐξετάζονταν σὲ ὀρισμένα κεφάλαια τῆς *Μελέτης*, καὶ γι' αὐτὸ μίλησα παραπάνω γιὰ προδημοσίευση προορισμένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ συγκεκριμένους σκοποὺς τακτικῆς. Ἀ'Εκεῖνο ὁποῦ ἐσύμφερε εἰς τὸν σκοπὸν μου νὰ γνωρίσω ἦτον νὰ ἰδῶ ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἐντρεπόμενοι κἂν ἐκείνους ὁποῦ ἤθελαν λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσουν τὸ σύγγραμμά των, ἔφθασαν νὰ ἐπινοήσουν κάμμίαν μετὰ λόγου ἀντίρρησην εἰς ὅσα ἐγὼ μὲ ἄκραν προσοχὴν τοῖς παρέστησα», ἔγραψε ὁ Κοδρικᾶς λίγο ἀργότερα, ὅταν ὁ Φαρμακίδης καὶ ὁ Κοκκινάκης εἶχαν ἀπαντήσῃ καὶ ἐνῶ ἀκόμα ἡ *Μελέτη* ἐτοιμαζόταν γιὰ ἐκδοσὴ.³⁵

Ἡ σύνταξη, πιθανότατα καὶ ἡ ἀποστολὴ, τῆς *Ἐπιστολῆς* πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους ἐκδότας τοῦ *Λόγιου* Ἑρμοῦ φαίνεται ὅτι πραγματοποιήθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1816, ἀφοῦ ὁ Κοδρικᾶς εἶχε στὸ μεταξὺ διαβάσει τὰ πρῶτα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ: μία ἀπὸ τὶς τέσσερις χειρόγραφες ἐκδοχές της, ὅχι ἡ τελικὴ,

35. Βλ. παρακάτω, σ. 44.

πού σώζεται στο ἄρχεϊο του ἔχει τὴν ἐνδειξὴ «Παρίσι α^η ἀπριλίου 1816»,³⁶ καὶ ὁ Κοραῆς στὶς 8 Μαΐου ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου γιὰ τὸν Κοδρικᾶ: «Ἐδαιμονίσθη (μὲ λέγουν τὰ ὁμογενῆ μεираκια), ὅταν ἔλαβεν αὐτόθεν τὸν νέον *Λ. Ε.* καὶ ἐτοιμάζετο νὰ γράψῃ κεραυνοβόλον ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς συγγραφέας, διδάσκων αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ γράφωσι τὴν *Ρωμαϊκίαν* γλῶσσαν». ³⁷ Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ ὑπόθεσις ποὺ διατυπώθηκε παραπάνω γιὰ τὸν στόχο τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Κοδρικᾶς θὰ πρέπει νὰ περίμενε μὲ μιὰ σχετικὴ ἀνυπομονησία, ὅχι τόσο τὴν δημοσίευσή τοῦ δικοῦ του κειμένου, ὅσο τὴν ἀπάντησή τοῦ Φαρμακίδῃ καὶ τοῦ Κοκκινάκῃ, ἴσως καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ, γιὰ νὰ καθορίσει τὴν σχετικὴ μὲ τὴν *Μελέτη* συγγραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ στρατηγικὴ· ὅτι τὸν ἀπασχολοῦσαν αὐτὸν τὸν καιρὸ τὰ ἐκδοτικὰ τῆς *Μελέτης* εἴμαστε βέβαιοι: στὶς 20 Ἰουλίου 1816 εἶχε συντάξῃ «*Εἰδησιν*» μὲ ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως καὶ πρόσκληση γιὰ ἐγγραφὴ συνδρομητῶν, καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστάτες τῆς συνδρομῆς εἶχε περιλάβει τὸν φίλο τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ καὶ δικό του, Ἀλέξανδρο Βασιλείου. Ὁ Κοδρικᾶς ἀφενὸς ἦταν πολὺ καλὰ ἐνημερωμένος καὶ πολὺ ἐξυπνος γιὰ νὰ μὴν γνωρίζει ἀλλήιστα ὅτι ὁ μηχανισμὸς προώθησης τῶν βιβλίων μὲ τὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν δύσκολα θὰ ἀπέδιδε χωρὶς τὴν σύμπραξιν ἢ τὴν ἀνοχὴ καὶ ὀρισμένων, τουλάχιστον, φίλων τοῦ Κοραῆ καὶ ἀφετέρου δὲν θὰ πρέπει νὰ ἦταν διατεθειμένος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ ὀρισμένων τουλάχιστον κοραϊκῶν ἀπόψεων· πόση καὶ ποιᾶς ἐξύτητας κριτικὴ ὅμως θὰ ἦταν ἀνεκτὴ; Εἴτε ἐπειδὴ ἐτοιμαζόταν προσεκτικὰ ἡ ἀπάντησις εἴτε γιὰτὶ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης δὲν ἤθελαν νὰ δημοσιευτεῖ ἓνα κείμενο ποὺ ἔμμεσα ἀλλὰ ὀξύτατα ἀμφισβητοῦσε τὸν Κοραῆ, ὁ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος σιωποῦσε, καὶ ἔτσι ὁ Κοδρικᾶς, ἀφοῦ περίμενε μερικὸς μῆνες, ἀποφάσισε νὰ ἐκβιάσει μιὰν ἀπάντησιν, ἐκδίδοντας τὴν *Ἐπιστολὴν* μὲ μορφὴ φυλλαδίου.³⁸

36. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, ὁ.π., 59.

37. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, 470. Μὲ τὴν ὑπογράμμισή τοῦ ἐπιθέτου «*Ρωμαϊκίαν*» Κοραῆς εἰρωνευόταν τὸν χαρακτηρισμὸ ποὺ εἶχε δώσει στὴν Κοινὴ τῆς ἐποχῆς ὁ Κοδρικᾶς ὅταν μετέφρασε τὸ *Περὶ πληθὺς κόσμων*.

38. *Πρὸς τοὺς ἐλλογιμωτάτους Νέους Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ*, [Παρίσι 1816]. Βλ. παραπάνω, σημ. 4. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὴν πρώτη μνεία τοῦ φυλλαδίου στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, τὴν ὁποία θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ὑποθέτω πῶς τὸ κείμενο δόθηκε στὸ τυπογραφεῖο πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ ὅτι κυκλοφόρησε ἀρχῆς Σεπτεμβρίου τοῦ 1816, ἀμέσως πρὶν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κοδρικᾶ γιὰ τὴν Ἰταλία, στὴν ὁποία ἐπίσης θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω. Ὁ ἱστορικὸς τῆς διαμάχης Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, ὁ.π. 64, ἔχει γράψῃ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς «ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ συγχρόνως ἐν εἴδει ἐπιστολιμαίας διατριβῆς τὴν ἀπάντησίν του καὶ νὰ τὴν διασπείρῃ εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος». Ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ ἐπίσης, ὁ.π., 472 (1816.73) θεωρεῖ ὅτι «Ὁ Κοδρικᾶς δημοσίευσε τὸ κείμενό του ἀμέσως, χωρὶς νὰ περιμένῃ νὰ πληροφορηθεῖ ἂν θὰ δημοσιεύοταν στὸν Λόγιο Ἑρμῆ». Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτὲς μᾶλλον ἀποτελοῦν ἐρμηνεῖα μιᾶς φράσεως ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τῶν Φαρμακίδῃ καὶ Κοκκινάκῃ, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν ὅτι «οὔτε προσμένει κανὲν νὰ ἴδῃ, ἂν δὲν

Πράγματι, στο τυπωμένο κείμενο υπήρξε άμεση αντίδραση. Οί Φαρμακίδης και Κοκκινάκης συνέταξαν μιάν έκτενη απάντηση, ή οποία θά πρέπει νά τυπώθηκε δύο περίπου μήνες αφότου κυκλοφόρησε τὸ φυλλάδιο τοῦ Κοδρικᾶ, δηλαδή τὸν Νοέμβριο τοῦ 1816· στίς 21 τοῦ μήνα αὐτοῦ γράφοντας στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφοῦσε συχνὰ καὶ ἐγκάρδια, ὁ Κοραῆς ἀναφερόταν καὶ στὰ δύο φυλλάδια: «Ὁ Θεοδ. γεωργ. μ' ἐδάνεισε τὴν καταβόησιν τοῦ Ἀθηναίου· ὁμοιάζει τὴν προκήρυξιν τῆς Κιβωτοῦ, κατὰ τὴν λογικὴν. Κατὰ τὴν Γραμματικὴν, ἂν καὶ ἀρκετὰ μακαρονισμένον, διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τοῦ *Περὶ Πληθύος! κόσμων*. Καὶ εἰς τίν' ἄλλον χρεωστέϊ ταύτην τὴν διαφορὰν ὁ ἄνομος καὶ ἄδικος ἄνθρωπος παρὰ εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκε νύξιν περὶ τῶν τοιούτων ὁ ἀπ' αὐτὸν ἀναισχύντως σπαραττόμενος; [...] Στεῖλέ με τὴν καταβόησιν τοῦ Ἀθηναίου μὲ τὴν παρὰ τοῦ Κοκκινάκη ἀνασκευήν».³⁹

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἡ «καταβόησις τοῦ Ἀθηναίου» εἶναι ἡ τυπωμένη *Ἐπιστολὴ* τοῦ Κοδρικᾶ, ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε φτάσει στὰ χέρια τοῦ Κοραῆ λίγον καιρὸ πρὶν, καὶ ὅτι γίνεται λόγος γιὰ τὴν φρεσκοτυπωμένη ἢ τὴν ὑπὸ ἐκτύπωση απάντηση τῶν ἐκδοτῶν τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ*: οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης, ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ ποὺ εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ Κοραῆς μὲ τὴν *Ἀδελφικὴν διδασκαλίαν*, τύπωσαν ἓνα βιβλιαράκι τὸ ὁποῖο περιεῖχε στὴν ἀρχὴ τὴν *Ἐπιστολὴ* τοῦ Κοδρικᾶ καὶ στὴ συνέχεια τὴ δική τους καλογραμμένη καὶ ἐξυπνὴ ἀναλυτικὴ απάντηση, τριπλάσια σὲ ἔκταση ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ἀντιπάλου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπολείπονταν σὲ ὀξύτητα: «δεῖνός σοφιστῆς» χαρακτηριζόταν ὁ Κοδρικᾶς, ποὺ χρησιμοποιοῖ «τὴν βαρυσίδηρον τοῦ φοβερικοῦ ρομφαίου», καὶ οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ* θὰ ἀπεκάλυπταν τίς αἰτίες «τῆς τοσαύτης παραφορᾶς» ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ «ὑβρίζει καὶ κωμωδεῖ ἀναποδείκτως [...] στρέφει ἄνω καὶ κάτω τὰ ὀνόματα [...] συκοφαντεῖ ἀνυποστόλως [...] πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν πνευμάτων» μὲ ἀπώτερο στόχο νὰ ζημιωθεῖ ὁ Κοραῆς «ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸν φιλολογικὸν κάλαμον πᾶσα λέξις περᾶ διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος». Ὁ Κοραῆς ἦταν ὁ «ἀθῶος γέρων» ἢ «σεμνὸς γέρων», ἐνῶ ὁ κύριος Κοδρικᾶς παραφερόμενος βιαιότερον ὑπὸ τοῦ μανιώδους πάθους του, ἔπαυσε πλέον νὰ συλλογίζεται, πῶς συλλογίζεται καὶ πῶς ἐκφράζεται καὶ σκοπὸς του ἦταν «νὰ διεγείρῃ μῖσος κατὰ τῶν ἐκ ψυχῆς ἀγαπώντων καὶ ὑπερασπιζομένων τὴν Ἑλλάδα». *Λόγος πρὸς τοὺς Ἑλληνας* εἶναι ὁ τίτλος ποὺ ἔδωσαν στὴν απάντησή τους οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης.⁴⁰ Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε τὴν ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ στίς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1817, καὶ ἀπὸ ὅσα λέει μιὰ σημείωση τῶν συντακτῶν,

τυπώνωμεν τὴν μάλιστα τοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκδίδει αὐτὸς ἐν Παρίσιος, καὶ τὴν διαδίδει πιθανῶς πανταχοῦ, καθὼς καὶ ἐδῶ». Βλ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *δ.π.*, 206.

39. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, 522, 527.

40. Βλ. Φίλιππος Ἡλιοῦ, *δ.π.*, 472 (1816.74).

συμπεραίνω ὅτι, ἂν καὶ τυπωμένο ἀπὸ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1816, κρατήθηκε γιὰ νὰ μοιραστεῖ μὲ τὸ πρωτοχρονιάτικο τεῦχος τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ.⁴¹

Ἡ δημοσίευση τῆς ἀπάντησης τῶν Κοκκινάκη καὶ Φαρμακίδη βρῆκε τὸν Κοδρικᾶ ὄχι στὸ Παρίσι ἀλλὰ στὴν Φλωρεντία, ὅπου βρισκόταν ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816· εἶχε ζητήσει πολὺμηνι ἄδεια ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία του, γιὰ νὰ μελετήσει χειρόγραφα στὴν Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη, προκειμένου νὰ συλλέξει ὕλικὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς *Μελέτης*.⁴² Στὴν Ἰταλία ὁ Κοδρικᾶς ἔμεινε ἑπτὰ μῆνες περίπου —ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ Παρίσι στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1817— καὶ κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ δὲν περιορίσθηκε στὴν μελέτῃ τῶν χειρογράφων· μετέτρεψε σὲ στενὴ φίλια μιὰ παλαιότερη γνωριμία μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἐμπόρους τοῦ Λιβόρνου καὶ τὴν ἀξιοποίησε προσεκτικὰ καὶ μεθοδικὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν χορηγία ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ μεγάλου βιβλίου του, ἀφοῦ ἡ σφοδρότητα τῆς σύγκρουσης μὲ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Κοραῆ δὲν ἄφηνε περιθώρια αἰσιοδοξίας γιὰ τὴν εὐδῶση τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ποὺ ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἡ συγκέντρωση τῶν χρημάτων μὲ τὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν. Ὁ Κοδρικᾶς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς εἶχαν γνωρισθεῖ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1810 στὸ Παρίσι,⁴³ καὶ φαίνεται ὅτι ἡ γνωριμία ἐκείνη ἄφησε καλὰς ἀναμνήσεις καὶ στοὺς δύο. Εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τους ἀπὸ τὸ 1810 ὠς τὸ 1816 δὲν μοῦ εἶναι γνωστές, πάντως ὅσο ὁ Κοδρικᾶς ἔμεινε στὴν Τοσκάνη, τὸ φθινόπωρο καὶ τὸν χειμῶνα τοῦ 1816 καὶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1817, συζητοῦσε καὶ ἀλληλογραφοῦσε τακτικώτατα μὲ τὸν Πατρινό.

Ὁ λόγιος διπλωμάτης ἔδειχνε νὰ σέβεται καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὸν φιλογενὴ καὶ προκομμένον ἔμπορο, ὁ μορφωμένος καὶ εὐκατάστατος ἔμπορος εὐχαρίστως συναναστρεφόταν τὸν λόγιο διπλωμάτη, τὸν θεωροῦσε καλὸ πατριώτη, συμμεριζόταν τὶς θέσεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, πίστευε ὅτι ὁ σπουδαῖος φίλος

41. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ βιβλίου στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1817 βλ. παρακάτω, σ. 43. Ἡ σημείωση τῶν συντακτῶν καὶ ἐκδοτῶν, στὴν σ. 17: «Ὁ λόγος οὗτος ἔγινε πρὸς ἀπάντησιν τῆς προηγουμένης τοῦ κυρίου Κοδρικᾶ ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν, ὡς ἀπὸ προσωπικὰ πάθη γέμουσαν, δὲν ἐδέχθη ὁ Λόγιος Ἑρμῆς κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τῆς προκηρύξεώς του· διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐκατατάχθη εἰς τὸν ἀριθμὸν ἢ τὰ παραρτήματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποστέλλεται δωρεὰν εἰς τοὺς συνδρομητάς».

42. Ἡ πληροφορία γιὰ τὸν χρόνο ἀφίξης στὴν Ἰταλία προέρχεται ἀπὸ τετράδιο ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο του καὶ ἔχει τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Σημειώσεις τῶν χειρογράφων ὅπου ἐκ τῆς λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης μέλλει θεοῦ εὐδοκοῦντος νὰ μελετήσω [...] ἐν φλωρεντία κατὰ τὸ αἰωρὸν ἔτος ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ». Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, ὁ.π., 96.

43. Γιὰ τὸν λόγο τῆς μετάβασης τοῦ Πατρινοῦ στὸ Παρίσι τὸ 1810 καὶ γιὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν Κοδρικᾶ βλ. Μ. Ι. Μανούσικας, «Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ ἐμπόρου τοῦ Λιβόρνου Ἀλεξ. Πατρινοῦ καὶ οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ Παρίσι κατὰ τὸ μεσορράνημα τοῦ Ναπολέοντα (1810)», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 63 (1988) 260-261, 269.

του θα προσφέρει καλή υπηρεσία στο Γένος ολοκληρώνοντας την συγγραφή ενός χρήσιμου βιβλίου για ένα εθνικής σημασίας ζήτημα, είχε πεισθεί ότι στόχος δεν ήταν να ζημιωθεί ο Κοραΐς ως πρόσωπο αλλά να εξουδετερωθεί ή βλαπτική επίδραση όρισμένων λανθασμένων γλωσσικών επιλογών του, και θεωρούσε ότι οι εκδότες του *Λόγιου* *Ερμῆ* συμπεριφέρθηκαν άπρεπώς, συγγράφοντας και εκδίδοντας μιάν ύβριστική απάντηση στις προτροπές ενός σοφοῦ ἀνθρώπου: «[...] ἀληθινὰ τζαμπουνουῖν αὐτοὶ οἱ ξυλόσοφοι ἐναντίον ενός σοφοῦ ἀνδρὸς ὅστις μὲ τόσην σεμνοπρέπειαν ἔγραψε μιάν ἐπιστολήν, ἀλλ' εἶναι κατὰφρονίσεως ἄξιον», ἔγραφε στὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου τοῦ 1817 στὸν γαμπρό του, μορφωμένον ἔμπορο κι αὐτόν, τὸν ἐγκατεστημένον στὴν Βιέννη Δημήτριο Ποστολάκας.⁴⁴

Ὁ Πατρινὸς ἄρχισε νὰ ἀντιγράφει καὶ νὰ στέλνει στὸν φίλο του λόγιο καὶ στὸν βιβλιόφιλο ἔμπορο γαμπρό του παραγράφους ἀπὸ γράμματα τοῦ ἐνὸς ποὺ ἀναφέρονταν στὸν ἄλλον, καὶ ἔτσι γνωρίσθηκαν καὶ ἔγιναν φίλοι δι' ἀλληλογραφίας οἱ Κοδρικᾶς καὶ Ποστολάκας. Μελετώντας τὶς ἀνέκδοτες ὡς τώρα ἐπιστολὲς τῆς περιόδου αὐτῆς σχηματίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ πολῦπειρος Κοδρικᾶς κατέστρωσε καὶ ἐκτέλεσε μὲ προσοχὴ καὶ μεθοδικότητα ἕνα σχέδιο ποὺ δὲν ἀποσκοποῦσε μόνο στὴν ἐξασφάλιση τῆς χρηματοδότησης τοῦ φιλόδοξου βιβλίου του, ἀλλὰ καὶ σὲ κάτι ποὺ εἶχε ἴσως γι' αὐτόν καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ συγγράμματος μεγαλύτερη σημασία, στὸν σχηματισμὸ δηλαδὴ ἐνός, μικροῦ ἔστω, κύκλου ὁμοφρονούντων καὶ ὑποστηρικτῶν· θεωρῶ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ κυρίως ἤθελε νὰ ἀποφύγει δὲν ἦταν τὸ νὰ ξοδέψει τὰ τρεῖς χιλιάδες φράγκα ποὺ ὑπολόγιζε ὅτι θὰ κοστίσει ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐμφανισθεῖ μόνος του ἐναντίον τοῦ Κοραΐ.

Ἄς δοῦμε τὰ πράγματα μὲ τὴν σειρά: Μέσα στὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ἰανουαρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς πληροφορήθηκε, ὅπως εἴπαμε, τὴν ἔκδοση τῆς ἀπάντησης Φαρμακίδη - Κοκκινάκη καὶ ζήτησε τὴν βοήθεια τοῦ Πατρινοῦ γιὰ νὰ τοῦ σταλεῖ τὸ φυλλάδιο στὴν Φλωρεντία.⁴⁵ Στὶς 31 Ἰανουαρίου 1817 ὁ Πατρινός, ποὺ εἶχε ἐκδηλώσει τὴν περιέργειά του γιὰ τὸ δημοσίευμα, τὸ εἶχε στὰ χέρια του καὶ τὸ ἔστειλε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο στὸν Κοδρικᾶ. Τὴν ἄλλη μέρα, 1η Φεβρουαρίου 1817, ὁ Κοδρικᾶς ἔλαβε τὸ γράμμα καὶ τὸ βιβλίο, τὰ διάβασε καὶ ἀμέσως ἀπάντησε στὸν Πατρινό, ἀξιολογώντας τὴν ἀπάντηση τῶν ἀντιπά-

44. Ὁ Ποστολάκας νυμφεύθηκε τὴν πρωτότοκη θυγατέρα τοῦ Πατρινοῦ Ἑλένη τὸ 1811. Βλ. Μ. Ι. Μανούσκακας, «Ἡ μητρικὴ καταγωγή του Αχ. Ποστολάκα ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες τοῦ Λιβόρνου», στὸν τόμο *Ὁ πρῶτος αἰώνας του Νομισματικοῦ Μουσείου 1829-1922*, Ἀθήνα 1988, 63. Ὁ Δημήτριος Ποστολάκας παράλληλα μὲ τὴν ἐμπορικὴ εἶχε ἀναπτύξει μιὰ ἀξιοσημείωτη βιβλιοφιλικὴ δραστηριότητα, συγκροτώντας μιὰ ἀπὸ τὶς πλουσιότερες προεπαναστατικὲς ἐλληνικὲς ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες. Γιὰ τὴν βιβλιοθήκη αὐτὴ ἐτοιμάζεται μελέτῃ ἀπὸ τὸν γράφοντα.

45. Βλ. παρακάτω, σ. 43.

λων με τρόπο ποὺ νὰ υποβάλλεται στὸν ἀναγνώστη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἢ ἀντίληψη πὼς οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου* Ἐρμῆ ἦσαν δύο ἀσήμαντα ἀλλὰ φανατικὰ φερέφωνα τοῦ Κοραῆ, μὲ θράσος καὶ κακοήθεια· στὴν ἴδια ἐπιστολῇ ὁ Κοδρικᾶς ἐμμέσως προετοιμαζε τὴν διερεύνηση τῆς διάθεσης τοῦ Ποστολάκα, προτρέποντας τὸν Πατρινὸ νὰ ἀντιγράψει καὶ νὰ στείλει στὸν γαμπρό του τὴν παρὰ γραφο τῆς ἐπιστολῆς ποὺ περιέχει τὶς ἀξιολογικὲς κρίσεις γιὰ τὸ φυλλάδιο καὶ τοὺς συντάκτες του.⁴⁶ Στις 15 Φεβρουαρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς ἔστειλε ἀπὸ τὴν Φλωρεντία στὸν Πατρινὸ ἀντίγραφα μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτη καὶ τὴν ἀπάντησή του, ζητώντας τὰ κείμενα αὐτὰ νὰ κοινοποιηθοῦν καὶ στὸν Ποστολάκα «δι' εὐχαρίστησίν του»· νὰ σημειώσουμε πάλι ὅτι Κοδρικᾶς καὶ Ποστολάκας δὲν εἶχαν ἔως τότε συναντηθεῖ, οὔτε ἐπρόκειτο ποτὲ νὰ συναντηθοῦν. Στὴν ἴδια ἐπιστολῇ ὁ Κοδρικᾶς παρουσίαζε ὡς ἀναγκαία πλέον τὴν ἔκδοση τοῦ μεγάλου βιβλίου του, τῆς *Μελέτης*, ἡ ὁποία θὰ δροῦσε ὡς «μᾶστιξ τῆς ἀληθείας» καὶ θὰ ἐξουδετέρωνε τὴν «ἀναίδειαν τῶν Κοραϊστῶν»· προέτρεπε ἐπίσης τὸν Πατρινὸ νὰ πληροφορήσει γιὰ τὸ μεγάλο σύγγραμμα τὸν Ποστολάκα.⁴⁷

Ὁ Πατρινὸς πράγματι κοινοποίησε στὸν Ποστολάκα τὰ κείμενα, καὶ αὐτὸς ἀντέδρασε θετικά, προτείνοντας μάλιστα τὴν δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Σταγειρίτη στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο*. «Ἡ ἰδέα τοῦ νὰ βελθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (ἔχι Γραικικὴν) Γαζέταν ἓνα τι πρὸς αἴσθησιν, ἔχι πρὸς ἀπόκρισιν τῶν κοκκινάκιδων, μὲ ἀρέσει», ἀπάντησε ὁ Κοδρικᾶς, εὐχαριστημένος ποὺ ἔβλεπε τοὺς δύο εὐκατάστατους ἐμπόρους ἔχι μόνον νὰ συμφωνοῦν μὲ τὶς θέσεις του ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίες γιὰ τὴν δημοσιοποίησή τους· ἦταν εὐκαιρία νὰ διερευνήσῃ τὰ ὅρια τῆς ὑποστήριξης αὐτῆς, καὶ στὴν ἴδια ἐπιστολῇ, γραμμένη πρὶν τὶς 10 Μαρτίου 1817, ἀνήγγειλε τὴν πρόθεσή του νὰ συντάξῃ αἴσως ἴσως πρὸς χαριεντισμὸν [...] ἓνα τι παίγνιον μόνον καὶ μόνον πρὸς ἀστεῖσμόν», στόχος τοῦ ὁποίου θὰ ἦσαν «οἱ κοκκινόχροοι γραμματέμποροι», οἱ ἐκδότες δηλαδὴ τοῦ *Λόγιου* Ἐρμῆ· εἰλικρινὰ ἦ ἔχι ἔγραψε ὅτι τὴν ἰδέα αὐτὴ τοῦ ἐνέπνευσε ἡ πρόταση τοῦ Ποστολάκα γιὰ δημοσίευση τῆς πρὸς Σταγειρίτη ἐπιστολῆς.⁴⁸ Ὁ Κοδρικᾶς προχώρησε γρήγορα: μέσα στὸν ἴδιο μῆνα, καὶ πάντως πρὶν τὶς 24 Μαρτίου 1817, ἔστειλε στὸν Πατρινὸ ἔχι τὸ «παίγνιον», δηλαδὴ τὴν ἀνταπάντηση στοὺς Φαρμακίδη καὶ Κοκκινάκη, ἀλλὰ τὸ προοίμιο τῆς *Μελέτης* μαζὶ μὲ μιὰ σύντομη περιγραφὴ τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου, τοῦ κοινοποίησε τὴν ἀπόφαση νὰ μὴν ἐκδώσῃ ἀγγελία γιὰ ἐγγραφή συνδρομητῶν καὶ νὰ κρατήσῃ μυστικὴ ὡς τὴν τελευταία στιγμή τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν ἔκδοση, καὶ ἐπανέλαβε τὴν πρόθεσή του γιὰ τὴ συγγρα-

46. Βλ. παρακάτω, σ. 44.

47. Βλ. παρακάτω, σ. 45.

48. Βλ. παρακάτω, σ. 46.

φή τοῦ νέου φυλλάδιου: «Μὲ εἶπεν —ἔγραφε ὁ Πατρινὸς στὸν Ποστολάκα— ὅτι πρὶν κινήσῃ ἀπὸ τὴν Ἱταλίαν θέλει σὲ γράψῃ καὶ νὰ σὲ στείλῃ καὶ ἐν μικρόν τι παιγνιδίου πόνημα διὰ περιδιάβασιν καὶ ἐγλεντζέειν».⁴⁹

Ἄν μὲ τὸ πρῶτο φυλλάδιο τοῦ 1816 ὁ Κοδρικᾶς εἶχε σκοπὸ, ὅπως ὑποθέσαμε, νὰ δώσῃ μιὰ πρόγευση ὅσων θὰ ὑποστήριζε στὸ μεγάλο βιβλίο του, ὥστε νὰ ἐκτιμήσῃ τὸ εἶδος, τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἔνταση τῶν ἀντιδράσεων, νὰ διερευνήσῃ τὸ ὅπλοστάσιον τῶν ἀντιπάλων καὶ νὰ διαπιστώσῃ πόσοι καὶ ποιοὶ θὰμποροῦσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἢ νὰ τὸν ὑποστηρίξουν, μὲ αὐτὸ πού σκόπευε νὰ στείλῃ χειρόγραφο μέσω τοῦ Πατρινοῦ στὸν Ποστολάκα φαίνεται πὼς ἤθελε νὰ καταφέρει ἓνα ἀναγνωριστικὸ χτύπημα στοὺς ἀντιπάλους του, μετρώντας ταυτόχρονα τίς ἀντοχὰς τῶν φίλων του. Τὸ γραμμένο μὲ ξεχωριστὴ ἐπιδεξιότητα ἀλλὰ καὶ ἀσυνήθιστη ὀξύτητα «παιγνηδιάρικον συγγραμματαίον», ἔργο ἐνὸς γνήσιου τέκνου τοῦ φαναριώτικου Διαφωτισμοῦ, χτυποῦσε σκληρὰ μὲ τὸ ὅπλο τῆς εἰρωνείας τοὺς ἐκδότες τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ καὶ ὑπέσκαπτε τὸ κύρος τοῦ Κοραῆ, κυρίως ἀμφισβητώντας, ἐν πολλοῖς εὐστοχα, μὲ ἔντονη διάθεση διακωμώδησης, τίς γλωσσικὲς καινοτομίες του, ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνοντας, ἐπίσης εὐστοχα ἂν καὶ μὲ ἐσκεμμένη ὑπερβολή, κάτι πού οἱ ἀντίπαλοί του δὲν ἤθελαν ἐπ' οὐδενὶ νὰ παραδεχθοῦν δημόσια, δηλαδὴ τὴν ἐπαναστατικότητα τῶν ἀπόψεών του⁵⁰: «ἰξεύρομεν ὅτι τὰς αὐτὰς ἀρχὰς τῆς Φιλοσοφίας, τὰ αὐτὰ φρονήματα τῆς Ὀχλοκρατίας εἶχαν ὅλοι οἱ ξεβράκωτοι Δηमाγωγοὶ τοῦ ἡ' αἰῶνος». «Μὴ ἀνατρέπετε τὰ καθεστῶτα μὲ καινοτομίας δημαγωγικὰς», εἶναι δύο χαρακτηριστικὲς φράσεις του.⁵¹ Ἄν, ὅπως καὶ ἐγινε τελικὰ, αὐτὸ τὸ κείμενο ἄρесе στοὺς φίλους καὶ ἀποφάσιζαν νὰ τὸ ἐκδώσουν, ὑπῆρχαν βάσιμες ἐλπίδες νὰ χρηματοδοτήσουν καὶ τὴν ἔκδοση τῆς *Μελέτης*, ἀφοῦ ἤδη θὰ εἶχαν λάβει τὸ βάπτισμα τοῦ πυρός, δὲν θὰ ἦσαν πλέον θεατὲς τῆς διαμάχης καὶ θὰ εἶχαν συμμεριθεῖ τόσο τοὺς στόχους ὅσο καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς κριτικῆς, συνεργώντας στὴν δημοσιοποίησιν ἐνὸς καλοῦ δείγματός της· ὁ «φιλογενὴς πολλὰ», ὅπως τὸν χαρακτηρίζεε ὁ Πατρινός, λόγιος θὰ ἔγραφε καὶ οἱ εὐκατάστατοι ἔμποροι θὰ πλήρωναν γιὰ νὰ προστατεύσουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἐθνικὴ παρακαταθήκη τῆς γλώσσας καὶ κατ' ἐπέκταση τὸ Γένος, τὴν «ἐθνικὴν ὑπαλληλίαν» καὶ τὴν «πολιτικὴν εὐταξίαν», ἀπὸ τοὺς «μεινομένους» ὁπαδοὺς τοῦ Κοραῆ.

Ὁ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς στὸ γράμμα τῆς 24ης Μαρτίου 1817 εἶχε εὐ-

49. Βλ. παρακάτω, σ. 47.

50. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν εὐστοχὴ ἀνάλυσιν τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, «Ἀπὸ τὴν κριτικὴν στὴν ἄρνησιν τῆς παράδοσης: Ἡ περίπτωσις τοῦ Κοραῆ», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνoῦς συνεδρίου ἀφιερωμένον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, 249-256. Ἀντιγράφω τὴν τελευταία φράση: «Μέσα ἀπὸ τὴν κριτικὴν τῆς παράδοσης, αὐτῆς τῆς παράδοσης, ὁ κοραϊσμός καὶ χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογεῖ εἶχε ἀνοίξει τοὺς δρόμους γιὰ τὴν ἄρνησιν της».

51. Ἄπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 287, 297.

νοικᾶ παρουσιάσει στὸν Ποστολάκα τὴν προοπτικὴ ἔκδοσης τοῦ μεγάλου συγγράμματος, πληροφορώντας τον συνοπτικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ ἐπαινώντας τὸ *Προοίμιον*, τὸ ὁποῖο ἤδη εἶχε διαβάσει. Γιὰ τρεῖς ἐβδομάδες ὁ Ποστολάκας δὲν ἀντέδρασε, δὲν ἔγραψε τίποτε, οὔτε γιὰ τὴν ἐπιστολὴ Κοδρικᾶ πρὸς Σταγειρίτη, οὔτε γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἔκδοση τῆς *Μελέτης*, οὔτε γιὰ τὸ φυλλάδιο ποὺ εἶχε ἀναγγελεῖ σὰν νὰ γραφόταν εἰδικὰ πρὸς τέρψιν του· ὁ Κοδρικᾶς ἀνησύχησε, ἀλλὰ δὲν ἀπογοητεύθηκε, ἐλπίζοντας ὅτι ἡ ἀνάγνωση τοῦ «πολεμικοῦ» κειμένου ποὺ θὰ ἔγραφε ἢ εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφει δὲν θὰ ἄφηνε ἀδιάφορο τὸν δι' ἐμμέσου ἀλληλογραφίας φίλο του. Στις 12 Ἀπριλίου 1817, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πατρινοῦ πρὸς Ποστολάκα ποὺ μᾶς δίνει τὶς πληροφορίες αὐτές,⁵² ἡ ἔρευνα στὶς βιβλιοθηκὲς τῆς Φλωρεντίας εἶχε τελειώσει καὶ ὁ Κοδρικᾶς, ἀφοῦ εἶχε περάσει τὶς γιορτὲς τοῦ Πάσχα στὸ Λιβόρνο, εἶχε φύγει γιὰ τὴν Πίζα, ὅπου ἔμεινε περίπου 10 ἡμέρες⁵³ καὶ συνέγραψε, ἢ ὁλοκλήρωσε, τὸ φυλλάδιο ποὺ εἶχε ὑποσχεθεῖ στοὺς φίλους του· στις 23 Ἀπριλίου 1817 εἶχε ἐπιστρέψει στὸ Λιβόρνο, ὁ Πατρινὸς εἶχε ἤδη διαβάσει τὸ χειρόγραφο τοῦ νέου μικροῦ συγγράμματος καὶ ἔγραφε στὸν Ποστολάκα ὅτι ἴσως ὁ Κοδρικᾶς τὸ τυπώσει πρὶν φύγει γιὰ τὸ Παρίσι, ὁπότε θὰ τοῦ στείλει μερικὰ ἀντίτυπα, «ἀλλέως σᾶς τὸ στέλνει αὐτοῦ [στὴ Βιέννη δηλαδὴ] ὅπου εὐκολώτατα τυπώνεται».⁵⁴ Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πατρινὸς δὲν ἔχανε εὐκαιρίαν νὰ ἐπαινεῖ, γράφοντας στὸν Ποστολάκα, τὴν ἡμιτελὴ ἀκόμα *Μελέτη*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὅτι τοῦ εἶχε κοινοποιήσει τὴν ἀπόφαση τοῦ συγγραφέα νὰ μὴν καταφύγει σὲ δημόσια πρόσκληση γιὰ ἐγγραφὴ συνδρομητῶν καὶ νὰ κρατήσει μυστικὴ τὴν προετοιμασίαν, ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι ἀντιμετώπιζε εὐνοϊκὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ χρηματοδοτήσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἔκδοση μαζὶ μὲ τὸν γαμπρὸ του· «τὸ δὲ ἄλλο πόνημά του εἶναι φιλοσοφικὸν καὶ ἀξιόλογον», τοῦ ἔγραφε στὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 23ης Ἀπριλίου 1817, ἀναφερόμενος στὴν *Μελέτη*.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ σχετικὴ συζήτηση ἀνάμεσα στὸν Πατρινὸ καὶ τὸν Κοδρικᾶ ἐγινε κατὰ τὸ διάστημα τῶν δύο ἐβδομάδων τῆς παραμονῆς τοῦ τελευταίου στὸ Λιβόρνο, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ του ἀπὸ τὴν Πίζα, δηλαδὴ ἀνάμεσα στις 23 Ἀπριλίου καὶ τὶς 7 Μαΐου 1817, ὁπότε ἔφυγε ἐπιστρέφοντας στὸ

52. Βλ. παρακάτω, σ. 48.

53. Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω κάποια πληροφορία γιὰ τὸν σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ. Τὸ 1817 ὁ Κοδρικᾶς ἦταν 55 ἐτῶν· ἡ ἡλικία του, τὰ προβλήματα υγείας ποὺ εἶχε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν δημοσιευμένη ἀλληλογραφία του, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν Πίζα ὑπῆρχαν θερμὰ λουτρά ἴσως δίνουν μιὰν ἀπάντηση. Γιὰ τὰ προβλήματα υγείας τοῦ Κοδρικᾶ βλ. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Παν. Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Δημ. Ποστολάκαν», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 21 (1970-71) 41, 57, 60, 62.

54. Βλ. παρακάτω, σ. 48.

Παρίσι, μέσω Γένοβας και Μασαλίας. Τότε φαίνεται ότι ο Κοδρικᾶς, μετά από πολύμηνη σχετική προετοιμασία, πρότεινε εὐθέως στὸν Πατρινὸ νὰ ἀναλάβει τὴν χορηγία ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ποστολάκα. Ἄν ὁ Πατρινὸς μετέφερε πιστὰ τὴν συζήτηση γράφοντας στὸν γαμπρό του δύο ἡμέρες μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Κοδρικᾶ, δηλαδή στίς 9 Μαΐου 1817, ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ὑπολογίσει ὅτι γιὰ τὴν ἐκτύπωση 1000 ἢ 1200 ἀντιτύπων θὰ χρειαζόνταν 3000 φράγκα καὶ ἐπειδὴ θεωροῦσε ὅτι ὁ μισθὸς μαζί μὲ ὅσα τοῦ ἀπέδιδαν τὰ ἀποταμιευμένα χρήματά του —50000 φράγκα κατὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ Πατρινοῦ— ἐφθάναν μόλις γιὰ νὰ ζεῖ ἀξιοπρεπῶς μὲ τὸν γιό του στὸ Παρίσι, πρότεινε στὸν Πατρινὸ νὰ πληρώσει τὰ ἐξῆδα, νὰ τοῦ σταλοῦν ὅταν τυπωθοῦν τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ Παρίσι, καί, ἀφοῦ πωληθοῦν, νὰ κρατήσῃ ὅσα εἶχε καταβάλῃ καὶ ἐπιπλέον τοὺς τόκους, καθὼς καὶ τὰ μισὰ ἀπὸ τὸ ποσὸν ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ἔμεινε μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν τόκων. Ὁ Πατρινὸς τοῦ ἀπάντησε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ δώσει τὰ μισὰ καὶ ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἔτοιμη τὴν ἐναλλακτικὴ λύση, εἶπε δηλαδή στὸν Πατρινὸ νὰ γράψῃ στὸν Ποστολάκα παρακινώντας τον νὰ καταβάλῃ τὰ ὑπόλοιπα, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε μὲ τὴν ἐπιστολὴ τῆς 9ης Μαΐου 1817· γιὰ νὰ εἶναι μάλιστα πειστικότερος ὁ Πατρινὸς ἔγινε τρόπον τινὰ καὶ ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ Κοδρικᾶ, ἀφοῦ, προτοῦ διατυπώσει τὴν πρόταση, παρέθεσε τὶς πληροφορίες, ποὺ ἔκρινε ὅτι θὰ ἤθελε νὰ ἔχει πρὶν ἀποφασίσει ὁ γαμπρὸς του, γιὰ τὴν καταγωγὴ, τὴν ἐπαγγελματικὴ διαδρομὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ λογίου φίλου του.⁵⁵

Στὸ ἴδιο γράμμα γίνεται ἄλλη μιὰ φορὰ λόγος γιὰ τὸ «νοστιμώτατον καὶ ἐνταυτῷ σοφὸν παιγνήδιον», ἀντίγραφο τοῦ ὁποίου ἄφησε ὁ Κοδρικᾶς γιὰ νὰ ἀποσταλεῖ πρὸς ἔκδοση στὴν Βιέννη: «αὐτὸ εἶναι μία ἀπόκρισις τῶν Ἑλλήνων (πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ Θεοκλητοκοκκινάκιδες ἔγραψαν κατ' αὐτοῦ) πρὸς τοὺς οἰκείους, ἡ ἔξοδος αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι εἰμὴ μικρὴ», ἔγραφε ὁ Πατρινὸς στὴν ἴδια ἐπιστολὴ, καὶ δέκα ἡμέρες ἀργότερα, στίς 19 Μαΐου 1817 ἐπαναλάμβανε: «αὐτὸ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τυπωθῇ».⁵⁶ Στὸ μεταξὺ ὁ Ποστολάκας τὸν εἶχε πληροφορήσει ὅτι ὁ «Μινίστρος τῆς τζενσούρας», ὁ Kopitar δηλαδή, εἶχε ἐμποδίσῃ τὴν δημοσίευση τῆς πρὸς Σταγειρίτην ἐπιστολῆς,⁵⁷ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας εἶχε στείλῃ ὁ Κοδρικᾶς μέσω Πατρινοῦ στὸν Ποστολάκα, ὅπως εἶδαμε, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1817· ὁ Πατρινὸς συμπέρανε ὅτι ἀφοῦ ὁ λογοκριτὴς μεροληπτοῦσε ὑπὲρ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοραῆ μᾶλλον δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ οὔτε ἡ ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου στὴν Βιέννη, καὶ ἴσως γι' αὐτὸ δὲν βιάστηκε νὰ στείλῃ τὸ χειρόγραφο, προβλέποντας ὅτι τελικὰ θὰ τὸ τυπώσει ὁ ἴδιος ὁ Κοδρικᾶς στὸ Παρίσι. Τελικὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ «νόστιμου παιγνή-

55. Βλ. παρακάτω, σ. 49.

56. Βλ. παρακάτω, σ. 50.

57. Βλ. παρακάτω, σ. 50 (ἀρ. 11), 51 (ἀρ. 14).

δίου» ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Ποστολάκα στὴν Βιέννη στὰ μέσα Ἰουνίου 1817, φερμένο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο,⁵⁸ ὁ ὁποῖος εἶχε γνωρίσει καὶ προσωπικὰ τὸν συγγραφέα στὸ Λιβόρνο.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1817 ὁ Κοδρικᾶς, πληροφορημένος ἀπὸ τὸν Πατρινὸ ὅτι ἡ αὐστριακὴ λογοκρισία ἐμπόδισε τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Σταγειρίτη, εἶχε ἀποφασίσει νὰ τυπώσῃ στὸ Παρίσι τὸ «παιγνήδιον» ποὺ ἔγραψε στὴν Πίζα.⁵⁹ Αὐτὴ ἡ καθυστέρηση ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν στὸν Κοδρικᾶ νὰ κάνῃ ἀρκετὲς ἀλλαγές, νὰ μετριάσῃ τὴν ὀξύτητα τῆς διατύπωσης σὲ ὀρισμένα σημεῖα καὶ νὰ ξαναγράψῃ, ἀναπτύσσοντάς τα περισσότερο, ὀρισμένα ἄλλα. Τὶς ἀλλαγές αὐτὲς ὑπαγόρευσαν ἀφ' ἐνὸς οἱ δεύτερες σκέψεις ποὺ γεννοῦσε ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἔντονη ψυχολογικὴ φόρτιση τοῦ καιροῦ τῆς ἀρχικῆς σύνταξης καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ παρέμβαση τοῦ Πατρινοῦ, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸ ὅτι εἶχε χαρακτηρίσῃ τὸ κείμενο «νοστιμώτατον καὶ ἐν ταύτῳ σοφὸν παιγνήδιον», εἶχε ζητήσῃ ὀρισμένες φραστικὲς ἀλλαγές στὰ σημεῖα ποὺ θιγόταν ὁ Κοραΐς.⁶⁰ Οἱ ἀλλαγές αὐτὲς φαίνεται πὼς εἶχαν ὁλοκληρωθεῖ μέσα στὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1817 καὶ στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου ὁ Κοδρικᾶς ἔδωσε τὸ κείμενο στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Eberhart ὅπου θὰ τυπωνόταν καὶ τὸ μεγάλο σύγγραμμα.

Στὸ μεταξύ ὅμως ὁ Ποστολάκας, λίγο νωρίτερα ὥς φαίνεται, εἶχε βρεῖ τὸν τρόπο νὰ λάβῃ τὴν ἄδεια τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας, πιθανότατα ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους ποὺ ἐτέθησαν ἦταν νὰ μὴν ἀναγραφεῖ ὁ τόπος ἐκδόσεως, καὶ εἶχε προχωρήσῃ στὴν ἐκδοσὴ τοῦ φυλλαδίου στὸ τυπογραφεῖο de Hirschfeld.⁶¹ Ἐχομε ἔτσι τὴν πρώτη, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, καὶ ἴσως τὴν μοναδικὴ περίπτωσις στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο ἔργο τυπωνόταν ταυτόχρονα σὲ δύο πόλεις, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν αὐτοὶ ποὺ φρόντιζαν γιὰ τὶς δύο παράλληλες αὐτὲς ἐκδόσεις· ἄς ἐπαναλάβω ὅτι οἱ δύο «φίλοι», ὁ ἕνας στὸ Παρίσι καὶ ὁ ἄλλος στὴν Βιέννη, ὅχι μόνον δὲν εἶχαν ἀκόμα συναντηθεῖ ἀλλὰ δὲν εἶχαν οὔτε ἐπιστολὲς ἀνταλλάξει, συνέχιζαν νὰ ἐπικοινωνοῦν μέσω τοῦ Πατρινοῦ ποὺ ζοῦσε ὅπως εἴπαμε στὸ Λιβόρνο· ἀπ' ὅ,τι φαίνεται μάλιστα, ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε καθυστερήσῃ ἡ ἄμεση δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνία ἦταν τὸ ὅτι καὶ οἱ δύο περίμεναν νὰ τυπωθεῖ τὸ φυλλάδιο, ὥστε νὰ συνοδεύσουν μὲ ἕνα ἀντίτυπο τὸ πρῶτο τους γράμμα. Πρῶτα τελείωσε ἡ ἐκτύπωση στὴν Βιέννη, κι ἔτσι ὁ Ποστολάκας ἔγραψε τὴν πρώτη του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κοδρικᾶ στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1817,⁶² συνοδεύοντάς την μὲ ἕνα ἀντίτυπο τοῦ φυλλαδίου καὶ ἴσως μὲ ἕνα ἀντίγραφο τοῦ ὡς τότε ἀγνωστου

58. Βλ. παρακάτω, σ. 50 (ἀρ. 13).

59. Βλ. παρακάτω, σ. 51-52.

60. Βλ. παρακάτω, σ. 51 (ἀρ. 16).

61. Βλ. παρακάτω, σ. 42.

62. Βλ. παρακάτω, σ. 53.

καθώς φαίνεται στον παραλήπτη στιχουργήματος *Τράγου κατάργησις*, ἂν ἐρμηνεύω σωστά τὰ διαθέσιμα τώρα δεδομένα.⁶³

Στις 3 Νοεμβρίου 1817 ὁ Κοδρικᾶς εἶχε λάβει τὸ γράμμα τοῦ Ποστολάκα καὶ συντάξε μετὰ τὴν σειρά του τὴν πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν φίλο καὶ ἐλπιζόμενο χορηγὸ του, εὐχαριστώντας τον γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ «παιγνίου». Οἱ

63. Τὸ χαμηλῆς στάθμης αὐτὸ στιχουργήμα, τὸ ὁποῖο φαίνεται πὼς κυκλοφόρησε στὰ τέλη Σεπτεμβρίου - ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1817 καὶ τὸ ὁποῖο ἀκόμα λανθάνει ὡς ἐντυπο, ὁ Κοραῆς τὸ θεωροῦσε ἔργο τοῦ «ἀλιτηρίου φυξαγγόνῃ» Κοδρικᾶ, ὅπως καὶ ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ κειμένου "Ἀλκης Ἀγγέλου, «Ἡ "Τράγου κατάργησις"» [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο *Ἑρως εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1958 καὶ 1965], Ἀθήνα 1955. Οἱ Γκίνης καὶ Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, Γ', Ἀθήνα 1957, ἀρ. 10120, θεωρήσαν ἀνεπιφύλακτα τὸ σύνθεμα ἐπίσης ἔργο τοῦ Κοδρικᾶ. Στὸ τέλος τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀλκη Ἀγγέλου, στὸν τόμο *Ἑρως εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, 192, ὑπάρχει μία προσθήκη, ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἐν λόγω ἐργασία εἶχε κυκλοφορήσει ὡς ἀνάτυπο τὸ 1955, ἡ Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ ἐντόπισε καὶ κοινοποίησε στὸν συγγραφέα μία ἐγγραφή στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Kopitar, σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία τὸ στιχουργήμα ἔγραψε ὁ Γεώργιος Ρουσσιᾶδης. Ὁ Γ. Βαλέτας, *Κοραῆς. Ἀπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*, τ. Α2, [Ἀθήνα 1965], σ. 1323, θεωρεῖ ὅτι τὸ λιβελλογράφημα εἶναι ἔργο τοῦ Ἰγνατίου Σκαλιώρα, ἀλλὰ σημειώνει: «Χτυπώντας ὅμως τὸν Κοδρικᾶ ὁ Κοραῆς σὰν δρᾶστη τοῦ λιβέλλου, δὲν τὸν ἀδικοῦσε, γιὰτὶ εἶναι βέβαιη ἡ συνοχὴ καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Κοδρικᾶ στὸ ἔμμετρο αὐτὸ λιβελλογράφημα, πού τὸ πῆρε χειρόγραφο καὶ χωρὶς ἄλλο ὁ ἴδιος τὸ τύπωσε στὸ Παρίσι». Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Προτομὴ τοῦ Κοδρικᾶ», *δ.π.*, 81, σμ. 1, εἶχε ἐπίσης διατυπώσει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Κοδρικᾶς εἶχε ἐμπλακεῖ στὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου: «Ὅμως, ὡς ποῦ ἔφθανε ἀπὸ τότε τὸ πάθος του [ἐναντίον τοῦ Κοραῆ] καὶ ἡ ἐκδήλωσή του, ἐπληροφορηθήκαμε ἀπὸ τὸν λιβελλο *Τράγου Κατάργησις* [...] τὸ ἔργο κι ἂν δὲν εἶναι τοῦ Κοδρικᾶ, ἔχει πάντως ἀναθεωρηθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνον». Ἡ σύνδεση τοῦ Κοδρικᾶ μετὰ τὴν ἐκδοση τῆς κακεντρέχεις καὶ κακότεχνης ἔμμετρης αὐτῆς σάτιρας στηρίχθηκε κυρίως στὸ γεγονός ὅτι ἀντίγραφό της, γραμμένον ἀπὸ ἄλλο χέρι πάντως, βρέθηκε στὸ ἀρχειο τοῦ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ. Οἱ Κουμαριανὸς καὶ Ἀγγελᾶτος, *δ.π.*, 76, ξεχνώντας τὸ εὔρημα γιὰ τὸν Ρουσσιᾶδη, γράφουν ὅτι πρόκειται γιὰ «Σατυρικὸ σύνθεμα τοῦ Κ.[οδρικᾶ] κατὰ τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ κύκλου του». Ὁ "Ἀλκης Ἀγγέλου ἐπίσης φαίνεται πὼς θεωροῦσε τελευταῖα τὸ στιχουργήμα ἔργο τοῦ Κοδρικᾶ. Βλ. Παναγιωτάκη Καγκελαρίου Κοδρικᾶ, *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, Κρίσις εἰς τὴν Μελέτην*, Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια "Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1998, 12*, [14*]. Νομίζω ὅτι στὰ γράμματα πού δημοσιεύονται παρακάτω ὑπάρχουν ἰσχυρὲς ἐνδείξεις γιὰ τὸ ὅτι τὸ χειρόγραφο πού βρίσκεται στὸ Ἀρχειο Κοδρικᾶ τὸ ἔστειλε ὁ Ποστολάκας ἀπὸ τὴν Βιέννη. Πιὸ συγκεκριμένα: Σὲ γράμμα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1817, τότε δηλαδή πού κυκλοφόρησε ἡ *Τράγου κατάργησις*, ὁ Πατρινὸς ἔγραφε στὸν Ποστολάκα: «Τὴν τυποθεῖσαν φυλλάδα τυποθεῖσαν 14 Ἰουλίου ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικᾶ μεγάλῃν χάριν τὸν κάμνεις καὶ ἂν εὗρης στείλῃς μου καὶ ἐμένα μίαν»· μολοντί ἡ ἐπανάληψη τῆς μετοχῆς «τυποθεῖσαν» μαζί μετὰ τὴν ἡμερομηνία 14 Ἰουλίου δὲν ἐρμηνεύεται εὐκόλως καὶ δείχνει ὅτι ὁ Πατρινὸς ἔγραψε ἀπὸ αὐτὸ πού ἐννοοῦσε, συμπεραίνει κανεὶς ὅτι ὁ Ποστολάκας τὸν εἶχε πληροφορήσει μετὰ γράμματος του ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει μιὰ ἀντικοραϊκὴ φυλλάδα, τὴν ὁποία ὅμως δύσκολα εὗρισκε κανεὶς. Θεωρῶ μᾶλλον ἀπίθανο νὰ ἀναφέρεται ὁ Πατρινὸς στὸ φυλλάδιο τοῦ Κοδρικᾶ πού βρισκόταν στὸ τυπογραφεῖο στὴν Βιέννη, διότι ὑπάρχει ἡ φράση «ἂν εὗρης στείλῃς μου καὶ ἐμένα μίαν»· τὸ «ἂν

ἀδέξιες ἐπεμβάσεις πού ἔκανε στὸ κείμενο ὁ ἄγνωστός μας ἐπιμελητὴς⁶⁴ τοῦ φυλλαδίου στὴν Βιέννη, «καορακιστικαὶ διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τὴν ἀμάθειαν τοῦ διορθωτοῦ, καὶ τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τῆς κοινῆς διαλέκτου ἀνατρέπουν οὐσιωδέστατα», χρησιμοποιήθηκαν ὡς ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐκθέσει ἀναλυτικὰ ὁ Κοδρικᾶς στὸν Ποστολάκα τὴν χρησιμότητα τῆς *Μελέτης* του, νὰ τοῦ ἐπαναλάβει καὶ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τὴν πρόταση πού εἶχε κάνει στὸν Πατρινὸ γιὰ τὴν χρηματοδότηση τῆς ἐκδόσῃς της καὶ νὰ τὸν καλέσει νὰ τοῦ ἀπαντήσει ἂν ἀποδέχεται τὴν πρόταση αὐτή.⁶⁵ Φαίνεται πὼς ὅταν συνέτασσε τὸ γράμμα αὐτὸ ὁ Κοδρικᾶς ἡ ἐκτύπωση τοῦ φυλλαδίου στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Eberhart βρισκόταν στὸ τέλος καὶ γι' αὐτὸ ὁ Κοδρικᾶς δὲν τὸ ἔστειλε ἀμέσως, μήπως προλάβει νὰ τὸ συνοδεύσει μὲ ἓνα ἀντίτυπο. Ὅμως «ὁ ἀναθεματισμένος τυπογράφος» ἀργοῦσε. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Κοδρικᾶ νὰ συμπληρώσει τὴν ἐπιστολὴ στίς 5 Νοεμβρίου,⁶⁶ συνεχίζοντας τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴν σοβαρότερη ἀπὸ αὐτές, τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε προσέξει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἥ δὲν εἶχε ἀξιολογήσει τὶς πιθανὲς ἐπιπτώσεις της. Πρόκειται γιὰ τὸν τίτλο πού ὁ ἐπιμελητὴς εἶχε προσθέσει στὸ ἐπίτηδες ἄτιτλο κείμενό του: *Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζα Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ*.⁶⁷ Τόνιζε ὅτι ἡ λέξη «ἀπολογία» δὲν ἐξέφραζε τὶς προ-

εῦρης» δὲν θὰ εἶχε νόημα διότι τοῦ Κοδρικᾶ τὸ φυλλάδιο τυπωνόταν μὲ ἔξοδα τοῦ Ποστολάκα καὶ ἦταν στὴν διάθεσή του ὅλα τὰ ἀντίτυπα· ἐξάλλου καὶ ἡ φράση «ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικᾶ μεγάλῃν χάριν τὸν κάμνεις» ἐπίσης δὲν θὰ ταίριαζε ἂν ἀναφερόταν σὲ δικό του ἔργο, πού ἦταν αὐτονόητο ὅτι θὰ τοῦ στελλόταν. Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ὁ Ποστολάκας στὸ πρῶτο γράμμα του πρὸς τὸν Κοδρικᾶ, ἴσως ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσε νὰ βρεῖ ἀντίτυπο τῆς *Τράγου Καταργήσεως*, τοῦ ἔστειλε τὸ ἀντίγραφο πού βρισκεται στὸ ἀρχεῖο του, καὶ τὴν ὑπόθεση στηρίζω στὴν ἐξῆς φράση τῆς ἀπάντησής τοῦ Κοδρικᾶ: «Ἐνταυτῷ δὲ περιείχετο [στὴν ἐπιστολὴ τῆς 22ας Ὀκτωβρίου 1817] καὶ ἓν ποιημάτιον διὰ στίχων ἀλοκοτών, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχω τι νὰ εἰπῶ. Καλὸν ἦτον τὰ τοιαῦτα νὰ μὴν ἐκδίδωνται, καθ' ὅτι χρησιμεύουν ὡς ἄρματα κατὰ τῶν ἰδίων συγγραφέων. Ἀλλ' ὅπως σὸς καὶ ἂν ἔχοι, οὐχ ἦτον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ Γένος δὲν σύρεται τυφλὰ σκοτεινὰ εἰς τὴν νέαν αἵρεσιν». Βλ. παρακάτω, σ. 54.

64. Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ κάνω μιὰν ὑπόθεση θὰ ἔλεγα ὅτι ἦταν ὁ Γεώργιος Ρουσσινάδης, πού ἔκλεινε τὸν καιρὸ τύπωνε στὸ τυπογραφεῖο de Hirschfeld, ὅπου τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο, τὴν παράφρασή του τῆς *Ἰλιάδας*.

65. Βλ. παρακάτω, σ. 54-55.

66. Βλ. παρακάτω, σ. 56-57.

67. Ἡ προσθήκη αὐτὴ ἔχει τὴν ἐξήγησή της: Ὁ Κοδρικᾶς δὲν εἶχε βάλεῖ τίτλο· στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου ὑπῆρχε μόνον ἡ προσφώνηση «Πρὸς τοὺς οἰκείους» καὶ στὸ τέλος, ἀντὶ ὑπογραφῆς, εἶχε γράψει «Οἱ Ἕλληνες», παρουσιάζοντας τὸ κείμενό του γενικῶς ὡς ἀπάντηση τῶν Ἑλλήνων, στοὺς ὁποίους εἶχαν ἀπευθύνει τὴν ἀπάντησή τους στὸ πρῶτο του φυλλάδιο οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης, τιτλοφορώντας τὴν «Λόγος πρὸς τοὺς Ἕλληνες». Σημείωσε ὅμως ὁ Κοδρικᾶς στὸ τέλος μὲ ἀκρίβεια, ὅπως συνήθιζε σὰ περισσότερα κείμενά του, τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον στὸν ὁποῖο ὀλοκληρώθηκε ἡ συγγραφὴ: «Εἰς Πίζαν 18

θέσεις και την στόχευση του κειμένου, υπογράμμισε ότι η προσγραφή στους "Έλληνες της Πίζας αποτελούσε «έγκλημα νομικόν ψευδεπιγραφής» και, προβλέποντας αυτό ακριβώς που επρόκειτο να συμβεί, ρωτούσε ρητορικά τον Ποστολάκα, πώς θα δικαιολογηθεί αυτό το «έγκλημα», αν κάποιος από τους "Έλληνες της Πίζας, οι περισσότεροι από τους οποίους μάλιστα ήταν όπαδοι του Κοραή με επικεφαλής τον μητροπολίτη Ίγνάτιο, υποστηρίξει δημόσια ότι αυτό που λέει ο τίτλος αποτελεί ψεύδος. "Ανήσυχος για το ενδεχόμενο αυτό ο Κοδρικᾶς συνέστησε με την ίδια έπιστολή στον Ποστολάκα να αφαιρεθεί, από τα αντίτυπα που δεν είχαν ακόμα κυκλοφορήσει, το φύλλο με την «παράλογον έκείνην ψευδεπιγραφήν».⁶⁸

Η παρισινή έκδοση του φυλλαδίου θα πρέπει να κυκλοφόρησε μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Νοεμβρίου του 1817,⁶⁹ και λίγο αργότερα ο Κοδρικᾶς έβλεπε τα πράγματα να εξελίσσονται κατά τις επιθυμίες του: στις 19 Νοεμβρίου ο Ποστολάκας απάντησε θετικά στην πρότασή του για την χρηματοδότηση της *Μελέτης*, στέλνοντάς του και τα χρήματα που του αναλογοῦσαν, δηλαδή 1500 φράγκα. Στις 2 Δεκεμβρίου, ο Κοδρικᾶς είχε λάβει το γράμμα και τα χρήματα, ευχαριστούσε περιχαρής τον Ποστολάκα, τον πληροφοροῦσε ότι θα παρέδιδε στο τυπογραφείο το χειρόγραφο του πρώτου τόμου της *Μελέτης* στις ἄρχες Ίανουαρίου του 1818 προβλέποντας με υπερβολική αίσιοδοξία ότι η έκτύπωσή του θα διαρκούσε δύο μήνες,⁷⁰ του έστελνε έναν πίνακα περιεχομένων, ζητούσε την γνώμη του για την πρόθεση που είχε να αφιερώσει το βιβλίο στην Μεγάλη Έκκλησίᾳ⁷¹ καθώς και την συγκατάθεσή του για την αναγραφή του ονόματός του ως χορηγοῦ στην σελίδα τίτλου, και τον ειδοποιούσε ότι σχεδίαζε να στείλει τριάντα τουλάχιστον αντίτυπα της παρισινής έκδοσης του φυλλαδίου· του εξηγοῦσε, τέλος, γιατί ήταν λάθος να διορθώνεται το «να λέγεται» της κοινῆς νεοελληνικῆς σε «ἵνα λέγεται».⁷²

⁶⁸ "Απριλίου 1817». Μαλονότι η ένδειξη αυτή του τόπου και του χρόνου βρισκόταν κάτω από την υπογραφή «Οί "Έλληνες» και δεν συνδεόταν με αυτήν, ο έπιμελητής θεώρησε καλό συνδυάζοντας τις πληροφορίες που είχε μπροστά του και προτάσσοντας την λέξη «Απολογία» να συντάξει και να τοποθετήσει στην ἄρχή των επίμαχο τίτλο.

⁶⁹ Βλ. παρακάτω, σ. 57.

⁷⁰ Βλ. παρακάτω, σημ. 74.

⁷¹ Τελικά ο πρώτος και μοναδικός τόμος της *Μελέτης* κυκλοφόρησε όχι στα τέλη Φεβρουαρίου, όπως ήλπιζε ή δήλωνε ότι ήλπιζε ο Κοδρικᾶς, αλλά δέκα μήνες αργότερα, στα τέλη Δεκεμβρίου 1818.

⁷² Δεν μπόρεσα να εντοπίσω κάποιο στοιχείο που να βοηθά στην έρμηνεία της πολύ ενδιαφέρουσας ἄλλαγῆς στην ἀφιέρωση. Όπως είναι γνωστό, τελικά το βιβλίο ἀφιερώθηκε στον τσάρο Αλέξανδρο.

⁷³ Μία από τις έπεμβάσεις του έπιμελητή της Βιέννης που ἀπαρίθμησε ο Κοδρικᾶς στο πρώτο του γράμμα προς τον Ποστολάκα ήταν η διόρθωση αυτή. Φαίνεται ότι ο Πο-

Στὸ μεταξύ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Κοραῆ εἶχαν ἤδη κινηθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση πού εἶχε φοβηθεῖ ὁ Κοδρικᾶς: στὶς 21 Νοεμβρίου 1817 ὁ Πατρινὸς ἔγραψε στὸν Ποστολάκα πὺς ὁ Φαρμακίδης εἶχε στείλει ἀντίτυπο τοῦ φυλλαδίου στὴν Πίζα καὶ ρωτήθηκαν ὅλοι οἱ ἐκεῖ "Ἕλληνες ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἰγνάτιο ἂν εἶχαν κάποια ἀνάμειξη, πρᾶγμα πού φυσικὰ ἀρνήθηκαν.⁷³ Τότε θὰ πρέπει νὰ συντάχθηκε καὶ νὰ ὑπεγράφη τὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο 22 "Ἕλληνες σπουδαστὲς καταδίκασαν τὸ περιεχόμενο τοῦ φυλλαδίου καὶ τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ σὲ αὐτοὺς ἡ σύνταξή του, κείμενο πού δημοσιεύθηκε στὸν *Λόγιο Ἐρμῇ* τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1818. Πρὶν δημοσιευθεῖ ἡ καταγγελία αὕτη ὁ Κοραῆς γνώριζε τὴν ἔκδοση τοῦ φυλλαδίου στὸ Παρίσι,⁷⁴ στὴν ὁποία ἔχει μόνον δὲν ὑπῆρχε ὁ ἐπίμαχος τίτλος, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ κείμενο ἀποδιδόταν στοὺς "Ἕλληνες τῆς Πίζας, ἀλλὰ καὶ εἶχε τὴν ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα, πού εἶχε προσθέσει στὸ τέλος τοῦ κειμένου, μετὰ τὴν ἐνδειξη γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς συγγραφῆς (Πίζα, 18.4.1817), μιὰν ἀράδα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς ἔκδοσης καὶ τὸ ὄνομά του: «Ἐξεδόθη δὲ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Ἐν Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ. Ὁ Κοδρικᾶς»· τὸ ἐρώτημα, στὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπαντή-

στολάκας τὸν ρώτησε γιὰ ποῦ λόγῳ τὴν θεωροῦσε λανθασμένη καὶ ὁ Κοδρικᾶς τοῦ τὸ ἐξήγησε, γράφοντας σὲ ξεχωριστὸ φύλλο. Βλ. παρακάτω, σ. 60-61.

73. Βλ. παρακάτω, σ. 52 (ἀρ. 19).

74. Δύο μαρτυρίες ἔχουμε γιὰ τὸ ὅτι ἡ παρισινὴ ἔκδοση ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν φίλων του ἀμέσως μόλις τυπώθηκε· τὴν μία βρίσκουμε σὲ γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου μὲ ἡμερομηνία 3 Δεκεμβρίου 1817, ἀπὸ τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ὁ Κοραῆς εἶχε στὰ χέρια του τὸ φυλλάδιο ἀρκετὲς ἡμέρες πρὶν, πιθανότατα ἀπὸ τὶς 16 Νοεμβρίου. Μία φράση τοῦ Κοδρικᾶ πού παραθέτει ὁ Κοραῆς στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δείχνει ὅτι ὁπωσδήποτε εἶχε τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ: «Παραπονεῖται ὁ τίγρις ὅτι τὸν ὀνομάζουσι "συκοφάντην καίτοι Ἀθηναῖον ὄντα"»· τὸ «καίτοι Ἀθηναῖον ὄντα» δὲν ὑπάρχει στὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Δ', Ἀθήνα 1982, 54-57. Ἡ ἄλλη μαρτυρία βρίσκεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστόδουλου Κλονάρη πρὸς τὸν Γεώργιο Πραϊδῆ, γραμμένη στὶς 18 Ἰανουαρίου 1818 στὸ Παρίσι· παραθέτω ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιμετώπιζαν τὸν Κοδρικᾶ οἱ νεαροὶ θαυμαστὲς τοῦ Κοραῆ: «Δὲν εἶναι περισσώτερον ἀπὸ πενήντα ἡμέρας, ἀφ' οὗ ὁ πολύτροπος καὶ πολυμορφότερος τοῦ Αἰγυπτίου γόητος Πρωτέως Κοδρικᾶς, ὁ καὶ Γραικὸς καὶ Τοῦρκος καὶ Γάλλος γενόμενος, ἀλλ' ἀκόμη καυχώμενος Ἀθηναῖος (ἂν ᾔηναι Ἀθηναῖοι οἱ καταπλακώσαντες τὴν Ἀττικὴν Ἀλβανοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους αὐτὸς καταγόμενος, ἠθέλησεν ὅμως μὲ τὸ πλαστόν του ὄνομα νὰ μᾶς δείξῃ ὅτι εἶναι ἀπόγονος τοῦ Κόδρου), ἄνθρωπος φοβερός νὰ τὸν ἰδῇς, ἀλλὰ φοβερώτερος νὰ τὸν ἀκούσης, ἀγανακτῆσας διὰ τὸ σκηπιταρικόν του δίκαιον, ὅτι τὸν ἀδίκησεν ὁ Κοραῆς, ἐπειδὴ εἶναι ἐδῶ, τόσον γνωστὸς καὶ ἐν ὑπολήψει, ὅσον αὐτὸς "ἀκλέης, ἀίδηλος, ὑπὸ νεφέεσιν ἐσκεδασμένος", ἔβαψε τὸ κονδύλι εἰς τὴν χολὴν του, καὶ ἐξέδωκεν ἕνα φυλλάδιον γεμάτον πικρίαν φθόνου, ἀναιδεῖαν, βωμολοχίαν καὶ ἀναισθησίαν, ὅσῃν θέλεις, τὸ ὁποῖον μᾶς συσταίνει ἀξιόλογα εἰς τοὺς ξένους». Βλ. Μάνθος Οἰκονόμου, «Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Χριστοδούλου Κλονάρη πρὸς τὸν Γεώργιον Πραϊδῆν», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 15 (1966) 244. Οἱ πενήντα ἡμέρες τοῦ Κλονάρη μᾶς δείχνουν τὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου 1817.

σει με βεβαιότητα, είναι αν είχαν υπόψη τους τα στοιχεία αυτά και οι εκδότες του *Λόγιου* *Ερμή* πριν δώσουν στο τυπογραφείο την ύλη του τεύχους της 1ης *Ιανουαρίου*. Αγνόησαν δηλαδή επίτηδες την παρισινή έκδοση —ή οποία δεν ήταν δυνατό να καταγγεληθεί ως ψευδεπίγραφη όπως αυτή της Βιέννης— προκειμένου να μειώσουν ήθικα τον αντίπαλο, η δημοσίευσαν την καταγγελία έπειδη δεν είχε φτάσει στα χέρια τους περι τα τέλη Δεκεμβρίου το φυλλάδιο που είχε κυκλοφορήσει στο Παρίσι στα μέσα η στα τέλη Νοεμβρίου; Δύσκολο έπίσης είναι να είπει κανείς τότε ο Κοδρικᾶς έγραψε την τελευταία άράδα της έκδοσης του Παρισιού, αυτήν δηλαδή με τον τόπο, τον χρόνο, τον μήνα και το όνομά του. «Αν πιστέψουμε όσα έγραφε στον Ποστολάκα στις 5 Νοεμβρίου 1817 —ο άναθεματισμένος τυπογράφος δεν μοι έστειλεν εισέτι τα αντίτυπα της έδω έκδόσεως του παιγνίου»⁷⁵—, όταν στις 3 Νοεμβρίου έλαβε το τυπωμένο στην Βιέννη φυλλάδιο ή έκτύπωση του παρισινού θα πρέπει να είχε τελειώσει, άρα είχε χρονολογήσει και υπογράψει την έκδοση πολύ πριν άνακύψει το ζήτημα με την προσγραφή στους φοιτητές της Πίζας· αν όχι, άφου είδε το φυλλάδιο της Βιέννης, πρόλαβε τον τυπογράφο πριν ολοκληρώσει την έκτύπωση, η κατέστρεψε και αντικατέστησε το τελευταίο τυπογραφικό φύλλο για να προσθέσει τα στοιχεία εκείνα που θα τον βοηθοῦσαν να γίνει πιστευτός όταν ένδεχομένως θα χρειάζόταν να δηλώσει δημοσίως ότι ο τίτλος που συνιστοῦσε «έγκλημα ψευδεπίγραφης» είχε προστεθεί από άλλους και ότι αυτός δεν έδίσταζε να υπογράψει το κείμενό του.

Στις 10 Φεβρουαρίου 1818 ο καταγγελλείς για την προσγραφή του κειμένου στους «Έλληνες της Πίζας Κοδρικᾶς συνέταξε ένα κείμενο για να δημοσιευθεί ως απάντηση των συντελεστών της βιεννέζικης έκδοσης· στο κείμενο αυτό, που τελικά δημοσιεύθηκε με μεγάλη καθυστέρηση στον *Φιλολογικό Τηλέγραφο* της 1ης Μαΐου 1818 με την υπογραφή «οι εκδότες», ο Κοδρικᾶς έγραψε την αλήθεια, δηλαδή ότι δεν θέλησε να κρύψει το όνομά του, ότι ο τίτλος του φυλλαδίου προστέθηκε από τον αντιγράφεα και διέφυγε της προσοχής των εκδοτών, ότι αυτός τον αποκέρυξε άμέσως και έγγράφως ως ψευδεπίγραφο και παράλογο και ότι ή διαμαρτυρία των φοιτητών της Πίζας, «οι όποιοι οὐδ' άμέσως, οὐδ' έμμέσως ένέχονται προσωπικῶς εις αυτήν την παράστασιν», ήταν περιττή, άφου ο συγγραφέας δεν είχε μόνο αποκέρυξει τον τίτλο «άλλ' άμέσως τότε έξέδωκεν εις Παρίσι το αυτό συγγραμμάτιον υπογράφας όνομαστί την έκδοσιν προς έγγύησιν της αληθείας».⁷⁶

Ο Κοραῆς ώστόσο και οι όπαδοί του δικαίωσαν πλήρως την πρόβλεψη που είχε κάνει ο Κοδρικᾶς γράφοντας στον Ποστολάκα για το σοβαρό σφάλμα της προσθήκης του τίτλου εκείνου στην έκδοση της Βιέννης: «Τοιαῦται άπρο-

75. Βλ. παρακάτω, σ. 56.

76. *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 18 (1.5.1818) 72-73.

σεξίαι, φίλε, ἔδωκαν ἕως τώρα ἄρματα ἰσχυρὰ εἰς τὴν φατρίαν τῶν Κοραϊστῶν».⁷⁷ Ἡ ἔντασις τῆς σύγκρουσης καὶ ἡ ἐμπάθεια ποὺ χαρακτήριζε τοὺς δύο γέροντες λογίους πρωταγωνιστές της καὶ τοὺς ὁπαδούς τοὺς ὑπαγόρευαν τὴν ἐξαντλητικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν σφαλμάτων τοῦ ἀντιπάλου. Ἔτσι, τόσο ἡ δημοσιευμένη τὸ 1819 κοραϊκὴ *Διατριβὴ αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν* (νόμος καλόν, νόμος κακόν), ὅσο καὶ ἡ σκληρότερη *Σχολαστικοκατάργησις*, γραμμὴν πιθανότατα ἀπὸ τὸν γραμματικὸν τοῦ Κοραῆ Λουκᾶ Κατινάκη καὶ τυπωμένη τὸ 1818,⁷⁸ ἀρχίζουν τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ἀντικοραϊκοῦ λόγου *Πρὸς τοὺς οἰκείους* στηλιτεύοντας τὴν ὑποτιθέμενην πλαστογράφηση ἐκ μέρους τοῦ Κοδρικᾶ τῆς ὑπογραφῆς τῶν σπουδαστῶν τῆς Πίζας: Γὰρ «ὑβριστοτέραν τῆς πρώτης διατριβῆν, τὴν ὁποίαν ἐτόλμησε νὰ ὑπογράψῃ μὲ τὸ ὄνομα τῶν εἰς Πίσαν σπουδάζόντων Ἑλλήνων» διαβάζουμε στὴν *Διατριβή*,⁷⁹ ἐνῶ ἡ *Σχολαστικοκατάργησις* ἀναφέρεται σὲ «τρισάθλιόν τι φυλλάδιον, πρὸς τοὺς οἰκείους, ὡς ἐκ μέρους τῶν ἐν Πίσῃ Ἑλλήνων [...] τῶν ὁποίων ὁ ἀσυλλόγιστος συγγραφεύς, ἢ μᾶλλον συρραφεύς, ἠθέλησε νὰ μίανῃ τ' ὄνομα», γιὰ νὰ ἀποδώσῃ στὸν Κοδρικᾶ κίνητρα ποὺ ὁπωσδήποτε δὲν εἶχε: «Ἡ τόσον λοιπὸν τολμηρὰ ἀναισχυντία τοῦ νὰ τυπώῃ ὑπὸ τ' ὄνομα ἄλλων ἄθλια φυλλάδια, ὑβριστικὰ καὶ συκοφαντικὰ, εἶναι ἐπόμενον ἐνός τινος τῶν ἐξῆς: ἢ ὅτι εὗρηκεν ἐκεῖ δύο ἢ τρεῖς συνωμότες, καὶ ἀπὸ ἄγνοιαν ὠμίλησε γενικῶς ἀντὶ μερικῶς, ἢ διὰ βλάβην τῶν λοιπῶν ἢ μὴ εὐρῶν κανένα (ὑπερ καὶ πιθανώτερον), ἠθέλησε μὲ τὰς ἀναισχύντους τοῦ συκοφαντίας νὰ μιάνῃ τ' ὄνομα τοσούτων καὶ τοιούτων Ἑλλήνων, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ προσέξωσιν εἰς τὴν ἀλλόκοτον καὶ τερατώδη του αἵρεσιν».⁸⁰

Ἄν πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐπιθετικῶν ἀλλὰ ἐπώνυμων φυλλαδίων τοῦ Κοδρικᾶ γράφονταν ἄλλα ἐπιθετικότερα καὶ μὲ ψευδώνυμα ὑπογεγραμμένα ἀπὸ τὸν Κοραῆ καὶ τοὺς φίλους του, ἢ μὴ ἀναμενόμενη *Μελέτη*, τῆς ὁποίας ὁ πρῶ-

77. Βλ. παρακάτω, σ. 57.

78. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα*, Βιβλία - Φυλλάδια, Ἀθήνα 1997, 570 (1818.92). Γιὰ τὸν χρόνον τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου ἔχουμε ἕναν ἀρκετὰ ἀσφαλὴ *terminus post quem*: «Ὅταν τελείωσε ὁ Κοδρικᾶς τὸ τρίτον τοῦ φυλλαδίου μὲ τίτλον *Καὶ αὖθις πρὸς τοὺς οἰκείους*, δηλαδὴ στὶς 15 Ἀπριλίου 1818, ἡ *Σχολαστικοκατάργησις* δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχε τυπωθεῖ, ἢ, ἂν εἶχε τυπωθεῖ δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχε κυκλοφορήσει. Τὸ *Καὶ αὖθις πρὸς τοὺς οἰκείους* ἀποτελοῦσε ἄμεση ἀπάντησιν στὸ φυλλάδιον τοῦ Κοραῆ *Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμού*, ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει στὰ μέσα Μαρτίου 1818 μὲ τὸ ψευδώνυμον Νικόλαος Γεωργίου Κύπριος. Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν κειμένων τοῦ Κοδρικᾶ καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιδροῦσε στὰ δημοσιεύματα τῶν ἀντιπάλων του συμπεραίνω πὼς ὅταν ἔγραφε τὸ κείμενον αὐτὸ δὲν γινώριζε τὴν *Σχολαστικοκατάργησιν*, στὴν σελίδα τίτλου τῆς ὁποίας ὡστόσο ἀναγράφεται ὅτι τυπώθηκε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1818.

79. Βλ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, *ὁ.π.*, 355.

80. *Ὀ.π.*, 450-452.

τος τόμος κυκλοφόρησε στα τέλη Δεκεμβρίου του 1818, με τον όγκο και την ποιότητά της και με την γαλλικά γραμμένη αφιέρωση στον Τσάρο 'Αλέξανδρο απαιτούσε διαφορετική αντιμετώπιση· να γραφεί ένα αντίπαλο βιβλίο με την έκταση της *Μελέτης* ήταν αδύνατο, εκείνο που θεωρήθηκε απαραίτητο από τον Κοραή ήταν η οργάνωση μιᾶς έκστρατείας που θα εξουδετέρωνε την *Μελέτη*: Μέσω του Καποδίστρια θα έπρεπε να εμποδισθεί άμέσως οποιαδήποτε ένδειξη ευνοίας ή βράβευση του Κοδρικᾶ ἐκ μέρους του Τσάρου,⁸¹ ὁ γνωστός του Κοραή Πατρινὸς καλὸ ἦταν νὰ γράψει καὶ νὰ δημοσιεύσει ἕνα κείμενο μετὰ τὸ ὁποῖο θὰ δήλωνε ὅτι ἐξαπατήθηκε ἀπὸ τὸν δόλιο συκοφάντη συγγραφέα καὶ ἄθελά του χρηματοδότησε τὴν ἐκδοση ἐνὸς λιβέλλου,⁸² οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου* *Ἑρμῆ* θὰ βοηθοῦσαν μετὰ μιὰ βιβλιοκρισίαν, ἡ ὁποία θὰ ἀπέτρεπε τοὺς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τοῦ βιβλίου,⁸³ καὶ οἱ κοραϊστὲς τῆς Βιέννης θὰ ἐπέδιδωκαν νὰ ματαιώσουν τὴν ἐκδοση τοῦ δευτέρου τόμου προσεγγίζοντας τοὺς ἀδελφοὺς Ποστολάκα καὶ πείθοντάς τους ὅχι μόνον νὰ ἀρνηθοῦν τὴν συνέχεια τῆς χορηγίας ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσουν πίσω αὐτὰ ποὺ εἶχαν πληρώσει γιὰ τὸν πρῶτο τόμο.⁸⁴

Ὡστόσο ἡ σχετικὴ μετὰ τοὺς σπουδαστὲς τῆς Πίζας «τολμηρὰ ἀναισχυντία»

81. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Κοραῆς ἀνέθεσε στὸν Ἰάκωβο Ρῶτα νὰ γράψει στὸν Μουστοξύδη, παρακινώντας τον νὰ γράψει μετὰ τὴν σειρά του στὸν Καποδίστρια, τὸν καταλλήλοτερο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βράβευση τοῦ Κοδρικᾶ. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, Δ', Ἀθήνα 1982, 128-129.

82. *Ο.π.*, 129-130. Ὁ Πατρινὸς δὲν δέχθηκε, κοινοποίησε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ στὸν Κοδρικᾶ, ἐκεῖνος συνέταξε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Πατρινοῦ μιὰν ἀπάντησιν, καὶ τὰ δύο γράμματα δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ *Καλλιόπη* 1819, σ. 133-135, «μετὰ τρόπο προσβλητικὸν γιὰ τὸν Κοραῆ», ὅπως σημειώνει ὁ Φίλιππος Ἡλιού, *ὁ.π.*, 552. «Σχέδιον τοῦ ἐκ μέρους τοῦ κυρίου Πατρινοῦ ἀποκριτικοῦ», γραμμένον ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ, σώζεται στὸ ἀρχεῖο του. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ - Δ. Ἀγγελάτος, *ὁ.π.*, σ. 71, ἀρ. 136.

83. Ἡ σχετικὴ ὁδηγία σὲ ἐπιστολὴ τῆς 2.4.1819 πρὸς τὸν Κοκκινάκη, *ὁ.π.*, 158: «Καλὸν εἶναι νὰ παραστήσετε καὶ τὴν εὐτέλειαν τῆς *Μελέτης*, εἰς τρόπον ὥστε νὰ κόψετε τὴν ὀρεξιν τῆς ἀγορᾶς. Τοῦτο δύναται νὰ σωφρονίσῃ τοὺς δαπανήσαντας εἰς τὸν τύπον τῆς καλοῦς χριστιανούς».

84. Μετὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἐπιφορτίσθηκε ὁ Παντολέων Βλαστός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτόν, γραμμένη στίς 3.7.1819, *ὁ.π.*, 189: «Ἡθελ' εἶσθαι καὶ σοφὸν καὶ δίκαιον στρατήγημα, ἂν ἡδυνάτο τις νὰ τὸν καταπέσῃ [τὸν Ποστολάκα] μετὰ καλοῦ, ὅτι ὡς ἀπατηθεὶς ἀπὸ τὸν Λιβελλογράφον ἐξώδευσεν εἰς ἐπιζήμιον πραγματείαν, καὶ ἐπομένως ἔχει δίκαιον, ὅχι μόνον νὰ ἀρνηθῇ τὴν μέλλουσαν δαπάνην τοῦ δευτέρου τόμου, ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Τοῦρκον τὴν γενομένην εἰς τὸν πρῶτον. Τοῦτο ἂν τὸ κατορθώσῃς ἐμμέσως ἢ ἀμέσως, θέλεις κάμειν ἀληθῶς un chef d'oeuvre de diplomatie litteraire. Αὐτὸς δὲν ἤρχισεν ἀκόμη νὰ τὸν τυπώσῃ, οὐδὲ θέλει τὸν τυπώσῃ βέβαια ἐξ ἰδίων του, ἐὰν δὲν τὸν χορηγήσωσιν οἱ φίλοι του τὴν δαπάνην. Συμβουλευέσθαι περὶ τούτου μετὰ τοῦ Κοκκινάκη· ἀξίζει σκέψιν τὸ πρᾶγμα, ἐπειδὴ ἡ ἐμπόδις τῆς ἐκδόσεως τοῦ δευτέρου τόμου τὸν καταισχύνει ἀσυγκρίτως περισσύτερον ἀφ' ὅσον τὸν κατήσχυναν ὁ Α. Ε. καὶ ὁ Πανταζής».

τοῦ Κοδρικᾶ δὲν ξεχάσθηκε ὡς ἀσήμαντη πλέον λεπτομέρεια, ὅπως ἴσως θὰ περίμενε κανεὶς· ὡς εἰσαγωγή στὴν βιβλιοκρισίαν τῆς *Μελέτης*, τὴν ἐκτενέστερη στὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου ἀπ' ὅσα γνωρίζω,⁸⁵ κρίθηκε καλὸ νὰ προταχθεῖ ἓνα ἱστορικὸ τῆς διαμάχης ἀπὸ τὸ 1816. Στὸ κείμενο αὐτὸ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης, παρὰ τὸ ὅτι εἶχαν πλέον στὰ χέρια τους τὴν ἔκδοση τοῦ *Πρὸς τοὺς οἰκείους* στὸ Παρίσι καὶ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν πληροφορηθεῖ πότε κυκλοφόρησε, καὶ παρὰ τὸ ὅτι ὁπωσδήποτε εἶχαν ὑπόψιν τους τὶς διευκρινίσεις ποὺ εἶχε δώσει δημοσίως ὁ Κοδρικᾶς γιὰ τὸν τίτλο στὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης, δὲν ἐπανελάβαν μόνο τὴν κατηγορίαν⁸⁶ ἀλλὰ μετέθεσαν τουλάχιστον δύο μῆνες ἀργότερα τὴν παρισινὴν ἔκδοση, ὥστε νὰ δείξουν ὅτι ὅσα εἶχαν δημοσιευθεῖ στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο* γιὰ τὴν ἀποκήρυξη τοῦ ἐπίμαχου τίτλου ἀπὸ τὸν συγγραφέα καὶ τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἰδίου ἦσαν ψευδῆ: «Ἀφ' οὗ οἱ ἐν Πείσαις καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν τρόπον Ἑλλήνες ἀπελογήθησαν διὰ τοῦ Α. Ἐ. (Ἀρ. Α'. τοῦ 1818) ἐνυπογράφως, εἰκοσιδύο τὸν ἀριθμόν, καὶ ἀπέβαλον τὴν ψευδῶς καὶ συκοφαντικῶς εἰς αὐτοὺς ὑπὲρ Κοδρικᾶ Ἀπολογίαν, πειραχθεὶς ὁ Κοδρικᾶς καὶ κατ' αὐτῶν, ἐτύπωσεν ἐκ δευτέρου τὴν σεμνοτάτην ἐκείνην Ἀπολογίαν ἐν Παρισίοις, μὲ προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεις καὶ περισσότερα γραφικὰ σφάλματα ὡς καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιόν του ὄνομα, *Πρὸς τοὺς οἰκείους* πάλιν ἐπιγράφων αὐτήν, καὶ ὑπογράφων, *Εἰς Πίζαν*, 18 Ἀπριλίου 1817· Οἱ ΕΛΛΗΝΕΣ, καὶ ἐπιβεβαιῶν: *Ἐξεδόθη ΔΕ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος· ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ· ὁ ΚΟΔΡΙΚΑΣ*»⁸⁷ ἰσχυρίσθηκαν δηλαδὴ οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης ὅτι τὸ φυλλάδιο μὲ τὴν τυπωμένη ἔνδειξη «Ἐξεδόθη δὲ εἰς Παρίσι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος· ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ. Ὁ Κοδρικᾶς. Ἐν Παρισίῳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας I. M. Ἐβεράрту ΛΩΙΖ», τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, εἶχε στὰ χέρια του ὁ Κοραῆς καὶ οἱ ὁπαδοὶ του στὸ Παρίσι στὰ μέσα ἢ στὰ τέλη Νοεμβρίου 1817, ἄρχισε νὰ τυπώνεται μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1818, στὸ ὁποῖο ἦταν δημοσιευμένη ἡ καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας· αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ τελευταία φορά, ἀπ' ὅσα γνωρίζω, ποὺ ἡ παράταξι τοῦ Κοραῆ κατηγόρησε τὸν Κοδρικᾶ γιὰ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς βιβλιογραφώντας τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισίου ποῦ, ὅπως εἴπαμε, εἶχε τὸν τίτλο *Πρὸς τοὺς οἰκείους*, υἱοθέτησε τὴν ἀποψὲ τῶν κοραϊ-

85. Καταλαμβάνει 146 σελίδες καὶ δημοσιεύθηκε στὸ διπλὸ τεῦχος (11 καὶ 12) τοῦ Ἰουνίου 1819.

86. «Εἰς τὴν ἀπόκρισίν μας ἔγραψεν ὁ Κοδρικᾶς ἀπάντησιν καὶ τὴν ἐπέγραψεν: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΝ ΠΙΖΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΕΡ ΚΟΔΡΙΚΑ.— ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΟΙΚΕΙΟΥΣ [...] Εἰς αὐτὴν ἐν ᾧ ἀδικεῖ καὶ συκοφαντεῖ τοὺς ἐν Πείσαις σπουδάζοντας ὁμογενεῖς λογίους [...]». Βλ. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 11-12 (Ἰούνιος 1818) 403.

87. Ὁ.π., 404-405.

στῶν: «Υπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκεν ὁ Π. Κοδρικᾶς ἐν ὀνόματι τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων τὴν ἀπάντησίν του εἰς τὰ κατ' αὐτοῦ δημοσιευθέντα ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ παρὰ τῶν ἐκδοτῶν τούτου Φαρμακίδου καὶ Κοκκινάκη».⁸⁸ Στὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰῶνα ὁ βιογράφος τοῦ Κοραῆ Δ. Θερεϊανός, ἱστορώντας τὴν διαμάχην, υἱοθέτησε καὶ ἐπανέλαβε μὲ ἔμφαση κατηγορία: «Πειραθεῖς ὁ Κοδρικᾶς νὰ ἀνασκευάσῃ, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1817, τὴν συνετὴν τῶν συντακτῶν τοῦ “Λογίου Ἑρμού” ἀπολογίαν παρεξέκλινεν εἰς ὕβρεις, τὸ δὴ χεῖριστον δὲν ἡδέσθη νὰ υπογράψῃ τὴν ἀνασκευὴν ἐν ὀνόματι δῆθεν τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Πίσης ἐλλήνων φοιτητῶν· τὸ αὐθαίρετον τοῦτο τόλμημα ἐγένετο ὡς εἰκὸς πρόξενον δεινοῦ θορύβου [...)].».⁸⁹

Στὰ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἔπαψε γενικὰ νὰ παρουσιάζεται, ἀπὸ ὅσους ἔγραψαν γιὰ τὴν διαμάχην ἐκείνη, χειρότερος ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ ἦταν, καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς συγγραφέας, ἐνῶ ἡ ὑπόθεση μὲ τοὺς φοιτητὲς τῆς Πίσης καὶ τὴν ὑποτιθέμενη ψευδοχρονολόγησιν τῆς παρισυνῆς ἐκδόσεως τοῦ φυλλαδίου μπαίνει πάντοτε στὸ τάσι ἐκεῖνο τῆς ζυγαριᾶς ποὺ βαραινεῖ μὲ ὅσα δείχνουν τὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα του καὶ τῆς δράσεώς του, καὶ πάντως συγκεντρώνει ὅσα δὲν τὸν τιμοῦν. «Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κοδρικᾶς δὲν μεταχειρίζεται ἀπλῶς ψευδώνυμο, ἀλλὰ παρουσιάζει τὸ ἔργο μὲ τίτλο: “Απολογία. Τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ”. [...] Ὁ ψευδώνυμος τρόπος τὸν ὁποῖο μεταχειρίστηκε ὁ Κοδρικᾶς δὲν ἦταν ἡ συννηθισμένη περίπτωσις μιᾶς κατὰ συνθήκην ἀνωνυμογραφίας, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε ἐθελημένη πρόθεσις νὰ προσγραφεῖ τὸ ἔργο σὲ τρίτους», ἔγραψε ὁ Ἀλκης Ἀγγέλου τὸ 1955, κρίνοντας ὅτι ἡ ἀπάντησις ποὺ εἶχε δώσει ὁ Κοδρικᾶς στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο* (ἐλέγχει τὴν ἀδυναμία του νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πράξιν του).⁹⁰ Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1966, ὁ Ἀπόστολος Δασκαλάκης, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ γνωστὰ προσπάθησε ἀδέξια νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ὑποτιθέμενη «πλαστογραφίαν» καὶ θεώρησε ὅτι αὕτη «ἀποδεικνύει προχειρολόγον ἀπερισκεψίαν»· ὅσο γιὰ τὴν προαναφερθεῖσα ἀπάντησιν τοῦ Κοδρικᾶ, υἱοθέτησε κι αὐτὸς ὅσα εἶχαν ἱσχυρισθεῖ οἱ ἐκδότες τοῦ *Λογίου Ἑρμῆ*: «Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης εὐθύνης, προβάλλει τὸν προφανῶς ἀνακριβῆ ἱσχυρισμὸν ὅτι ὁ τίτλος “ἀπολογία τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ” προστετέθη “ἐξ ἀμαθείας ἢ ἀστο-

88. Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, ἦτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων, τ. Β', Ἀθήνα 1857, 189, ἀρ. 288.

89. Δ. Θερεϊανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, τ. Β', Τεργέστη 1890, 323.

90. Ἀλκης Ἀγγέλου, «Ἡ “Τράγου κατάργησις”», στὸν τόμο *Ἔρως εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, 185. Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Ἀλκη Ἀγγέλου εἶχε κυκλοφορήσει τὸ 1955 αὐτοτελῶς.

χασίας τοῦ ἀντιγραφέως καὶ ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ πρώτου ἐκδότου», ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, εὐθὺς δὲ ὡς ἔλαβε γνῶσιν τὴν ἀπεδοκίμασε ρητῶς». ⁹¹

Ὑπῆρχε βέβαια καὶ ἡ χρονολογημένη ἔκδοσις τοῦ Παρισιοῦ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαίωने τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κοδρικᾶ, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀποδείχθηκε μικρὸ ἐμπόδιο, ἀφοῦ οἱ ἐκδότες τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ, πᾶνω στὴ φωτιᾷ τῆς μάχης μάλιστα, εἶχαν ὑποδείξει τὴν λύση. Κατὰ τὸν Ἀγγέλου «Μιὰ δευτέρα ἐνέργειά του ἦταν νὰ ξαναεκδώσει τὸ ἔργο καὶ νὰ τὸ ὑπογράψει μὲ τὸ ὄνομά του» ⁹² καὶ σύμφωνα μὲ τὸν Δασκαλάκη, μετὰ τὴν καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας, «Ὁ Κοδρικᾶς, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν εὐελίξιαν, ἔσπευσε νὰ ἀποσύρῃ ἐκ τῆς κυκλοφορίας τὸ φυλλάδιον αὐτὸ καὶ νὰ δημοσιεύσῃ δευτέραν ἔκδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπῆλειψε τὸν τίτλον [...] καὶ ἀνέγραψεν ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἔκδοσις ἐτυπώθη κατ' Ὀκτώβριον ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐν Παρισίοις, ἐμφανίσας οὕτω ἑαυτὸν ὡς ὑπεύθυνον ἐκδότην». ⁹³ Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ προσέξει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τῆς κοραϊκῆς πλευρᾶς δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς πιθανότερη ἀλλὰ υἱοθετεῖται πλήρως χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπιφύλαξιν.

Στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ Βιβλιογραφία, στὴν καλύτερη μάλιστα στιγμή της, υἱοθέτησε, πάλι χωρὶς ἐπιφύλαξιν, τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιπάλων τοῦ συγγραφέα, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸν δικαίωναν ἢ δὲν τὰ πρόσεξε ἢ τὰ ἔστρεψε ἐναντίον του. Ἀναφερόμενος στὴν ὑπόθεσιν τῆς προσγραφῆς στοὺς φοιτητὲς τῆς Πίζας ὁ Φίλιππος Ἡλιὸς σημειώνει: «Γιὰ νὰ κολάσει τὰ πράγματα ὁ Κοδρικᾶς, μὲ ἐπιστολὴν του [...] ὑποστήριξε [...] ὅτι πρόκειται γιὰ λάθος ποὺ προῆλθε “ἐξ ἀμαθείας ἢ ἀστοχασίας τοῦ ἀντιγραφέως, καὶ ἐξ ἀπροσεξίας ἀκολούθως τοῦ πρώτου ἐκδότου”, ποὺ πρόσθεσαν στὸ κείμενό του, καὶ “χωρὶς ἐνδεσίν του, ψευδώνυμον, καὶ κακοσύνθετον ἐπιγραφὴν”. Γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐκδοχὴ αὕτη ὁ Κοδρικᾶς, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε κυκλοφορήσει ἡ ψευδώνυμη ἀπάντησις τοῦ Κοραῖ στὴν Ἀπολογία [...], προχώρησε σὲ δευτέρα, ἐπώνυμη, ἔκδοσις τῆς Ἀπολογίας, τὴν ὁποία τιτλοφόρησε *Πρὸς τοὺς Οἰκείους* [...] καὶ ψευδοχρονολόγησε: ἐν Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ 1817». ⁹⁴ Ἦταν ὥστόσο διαθέσιμη ἡ κρίσιμη μαρτυρία: ἀμέσως παρακάτω ὁ Ἡλιὸς παραπέμπει σὲ δημοσιευμένο ἀπόσπασμα τῆς γραμμένης στίς 5 Νοεμβρίου 1817 ἐπιστολῆς Κοδρικᾶ πρὸς Ποστολάκα, στὴν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε καὶ δημοσιεύουμε ὁλόκληρην ἐδῶ, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο δὲν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐπίμαχος τίτλος δὲν γράφθηκε ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ καὶ ὅτι πράγματι αὐτὸς διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως μόλις τὸν εἶδε. ⁹⁵

91. Ἀπ. Δασκαλάκης, ὁ.π., 78-79.

92. Ἀλκῆς Ἀγγέλου, ὁ.π.

93. Ἀπ. Δασκαλάκης, ὁ.π., 78.

94. Φίλιππος Ἡλιὸς, ὁ.π., 486.

95. Τὸ ἀπόσπασμα ἔχει δημοσιεύσει σὲ ὑποσημείωσιν ὁ Ἑμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνώτως μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας*, Α', Ἀθήνα 1959, 156. Ἀκριβῶς στὴν ὑποσημείωσιν

Σχολιάζοντας την άλλη έκδοση, τοῦ Παρισινοῦ, ποὺ ἄρχισε νὰ τυπώνεται ὅπως εἶδαμε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1817 καὶ κυκλοφόρησε τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, ὁ Ἡλιὸς ἐπανάλαβε ὅσα εἶδαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο, προσθέτοντας καὶ ἓνα στοιχεῖο, μὲ βάση τὸ ὁποῖο ἔκρινε ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του ψευδοχρονολογημένο φυλλάδιο κυκλοφόρησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1818: «Ὁ Κοδρικᾶς ὑποχρεώθηκε νὰ προχωρήσει στὴ δεύτερη δημοσίευση τοῦ κειμένου του, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ ἀποκάλυψη τῆς ψευδωνυμίας τῆς Ἀπολογίας, καί, ἰδίως, ὅταν κυκλοφόρησε ἡ ψευδώνυμη Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, τοῦ Κοραΐ [...]. Ἡ έκδοση εἶναι ψευδοχρονολογημένη: τὸ βιβλίο κυκλοφόρησε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1818: ὑπάρχει μαρτυρία τοῦ Κοδρικᾶ ὅτι ἀπὸ τὶς 25 Μαρτίου ἕως τὶς 15 Ἀπριλίου 1818 διέκοψε τὴν ἀντιγραφὴ τῆς Μελέτης του [...], γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἀπάντηση στὴν “Σατυρικὴ Διατριβή”, ὅπως ὀνομάζει τὴν Ἐπιστολὴ τοῦ Κοραΐ».⁹⁶ Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Κοδρικᾶ ὑπάρχει βεβαίως ἀλλὰ ἀφορᾷ ἄλλο φυλλάδιό του, μὲ ἄλλο περιεχόμενο καὶ μὲ τίτλο *Καὶ αὖθις πρὸς τοὺς οἰκείους*, ποὺ γράφτηκε πράγματι καὶ τυπώθηκε τὴν ἀνοιξή τοῦ 1818.⁹⁷

Γιατί κανένας δὲν πίστεψε τὸν Κοδρικᾶ; Οἱ λόγοι εἶναι, νομίζω, δύο. Ὁ πρῶτος συνίσταται στὸ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἱστορικοὶ καὶ φιλόλογοι ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο του «συνέχισαν» κατὰ κάποιον τρόπο τὴν προεπαναστατικὴ ἐκείνη διαμάχη· μὲ μιὰ δόση, ἴσως ὄχι μεγάλη, ὑπερβολῆς θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὸν ἀντιμετώπισαν ὅπως περίπου καὶ οἱ φίλοι τοῦ Κοραΐ, ἀπομονώνοντας τὰ ἴδια μὲ ἐκείνους ἐπίμαχα χωρὶς στὰ κείμενά του καὶ ἀναδιατυπώνοντας μὲ διάφορους τρόπους μιὰ ἐν μέρει εὐστοχὴ παλαιὰ παρατήρηση: «Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι εἰς αὐτοὺς καὶ μόνους [τοὺς φιλογικικοὺς σκοποὺς] περιωρίσθη ὁ Κοδρικᾶς, ἐκεῖνος ἢ δὲν ἔμαθε νὰ ἀναγινώσκη βιβλία, ἢ

αὕτη παραπέμπει ὁ Ἡλιός. Στὸ ἴδιο βιβλίο, σ. 116, ὁ Πρωτοψάλτης ἀναφέρεται στὸ ζήτημά μας γράφοντας: «Ὁ ἐν Παρίσιος διαμένων Παναγιώτης Κοδρικᾶς, γράφων βραδύτερον πρὸς τὸν Δημήτριον Ποστολάκην εἰς Βιέννην τὴν 5 Νοεμβρίου 1817 καὶ παραπονούμενος, διότι ἐγένοντο γραμματικαὶ διορθώσεις εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ ἐκδοθὲν τὸ 1817 κατὰ τῶν Κοραϊστῶν βιβλίον του, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ καὶ ἐπιπροσθέτως διότι οἱ φίλοι του ἐκδίδει Δημήτριος Ποστολάκας καὶ Ἀλέξανδρος Πατρινὸς ἐνεφάνισαν τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς ἔργον τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων [...]». Ὁ Μ. Ι. Μανούσας στὰ δύο δημοσιεύματά του ποὺ ἔχουμε παραπάνω ἀναφέρει, παραπέμποντας στὸ βιβλίο τοῦ Πρωτοψάλτη, ἔχει ἐπισημάνει ὅτι ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Κοδρικᾶ ἀπὸ τὴν ὁποία συνάγεται ὅτι γιὰ τὴν έκδοση τοῦ φυλλαδίου ποὺ εἶναι γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζᾳ... φρόντισαν οἱ Πατρινὸς καὶ Ποστολάκας. Βλ. Μ. Ι. Μανούσας, «Ἡ αὐτοβιογραφία...», ὁ.π., 238-239, σημ. 8, καὶ «Ὁ πρῶτος αἰώνας...», ὁ.π., 64, 67, σημ. 29.

96. Φίλιππος Ἡλιός, ὁ.π., 517.

97. Ὁ.π., 548-549 (1818.44). Στὸ λῆμμα παρατίθεται καὶ ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη ποὺ ἔγραψε στὸ τέλος ὁ Κοδρικᾶς: «Ἐν Παρίσι τῇ 15 Ἀπριλίου 1818, τῆς Σατυρικῆς Ἐπιστολῆς ἐμφανισθείσης τῇ 15 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους».

ἀπὸ τὴν φύσιν ἔτυχε πολλὰ ὀλίγον νοῦν. Μὲ τοὺς εἰρημένους φιλολογικοὺς σκοποὺς ὁ ἐπίσημος Καγκελάριος ἤνωσε καὶ ἄλλους φύσεως πολιτικῆς, καὶ αὐτοὺς ὁ ἴδιος σχεδὸν ὁμολογεῖ ὡς τοὺς κυριωτέρους ὅλου τοῦ βιβλίου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, [...] μανθάνει ὅτι [...] τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα ἄρχισαν νὰ λαμβάνουν μεγάλας μεταβολάς· ἐξεφύτρωσαν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἂν καὶ μῆτε ἀπὸ προγόνους εὐγενεῖς καταγόμενοι [...]» κλπ.⁹⁸

Ἡ ἐπισήμανση αὕτη δὲν εἶναι ἄστοχη, ὅπως εἴπαμε, συμπληρώνεται μάλιστα χαριτωμένα ἀπὸ τὴν διαβόητη πλέον, ἴσως ὅμως παραπλανητικὰ ἀπομονωμένη, φράση τοῦ Κοδρικᾶ «πρόκειται ἄρα περὶ τῶν κυριωτέρων ἐθίμων τοῦ γένους μας καὶ ὅχι ἀπλῶς περὶ δύο ἢ τριῶν γραικοβαρβαρικῶν λεξειδίων».⁹⁹ δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὴ γιὰ νὰ στηρίξει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἔξυπνους καὶ γραμματισμένους Ἑλληνας τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἀφοῦ ἀσχολήθηκε τριάντα σχεδὸν χρόνια μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀφοῦ καταπιάστηκε γιὰ μιὰ δεκαετία μὲ τὴν συγγραφὴ μιᾶς γλωσσικῆς μελέτης, ἀφοῦ ξόδεψε ἀρκετὰ γιὰ νὰ μείνει στὴν Φλωρεντία ἐπτά μῆνες καὶ νὰ μελετήσῃ χειρόγραφα συγκεντρώνοντας ὕλικό στίς ἐκεῖ βιβλιοθηκῆς, ξεκίνησε τὴν ἐκδοσὴ ἑνὸς ὀγκώδους δίτομου βιβλίου γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κυρίαρχα θέματα τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἐπειδὴ χρειαζόταν ἓνα πρόσχημα γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ στὸν Κοραῖ ὡς ἐμπνευστὴ κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Τὸ συμπέρασμα πάντως αὐτὸ εἶναι ποὺ καθιστοῦσε τὸν Κοδρικᾶ ὑποπτό καὶ ἀναξιόπιστο, καὶ δὲν ἐπέτρεπε μιὰν ἀντικειμενικὴ ἐξέταση τῶν διαθέσιμων ἐπιμέρους στοιχείων.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὅτι δὲν ἐξετάσθηκαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν ἐξαγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον πραγματοποίησης τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ φυλλαδίου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἐνῶ δηλαδὴ ἦταν γνωστὸ ὅτι τὸ κείμενο στὴν μία ἀπὸ τίς δύο ἐκδόσεις εἶχε ξαναδουλευτεῖ ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ, δὲν δόθηκε σημασία στὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ φράση ποὺ παρέθεσε ὁ Κοραῖς σὲ ἐπιστολὴ του τῶν ἀρχῶν Δεκεμβρίου 1817, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ βιβλίο δὲν εἶναι ψευδοχρονολογημένο καὶ ὅτι πράγματι τυπώθηκε πρὶν τὴν δημοσίευση τῆς καταγγελίας τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας. Ἐπίσης δὲν ἐξετάσθηκε ποτὲ βιβλιολογικὰ ἡ ἐκδοσὴ ποὺ ἔχει τὸν τίτλο Ἑλλήνων ὑπὲρ Κοδρικᾶ· ἡ ἐξέταση αὕτη θὰ ὀδηγοῦσε χωρὶς πολὺν κόπο στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ βιβλίο δὲν τυπώθηκε στὸ Παρίσι μὲ φροντίδα τοῦ Κοδρικᾶ, ὅπως πιστευόταν χωρὶς ἐπιφύλαξη,¹⁰⁰ ἀλλὰ στὴν Βιέννη, ὅπως ἄλλωστε ἀπὸ τὸ 1959 εἶχε

98. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς *Μελέτης*. Βλ. *Ερμῆς ὁ Λόγιος* 1819, 494.

99. *Μελέτη...*, ὁ.π., νβ.

100. «Ψευδώνυμο ἔργο τοῦ Παν. Κοδρικᾶ. Τυπώθηκε στὸ Παρίσι τὸν Σεπτέμβριο ἢ Ὀκτώβριο τοῦ 1817». Βλ. Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὁ.π. *Οἱ Γκίνης καὶ Μέξας*, ὁ.π., Α', 153, ἀρ. *947, εἶχαν ἀπλῶς σημειώσει «Ἄνευ μνείας τυπογραφείου», χωρὶς νὰ διατυπώσουν κάποια ὑπόθεση γιὰ τὸν τόπον τῆς ἐκδόσεως.

έπισημάνει ο Πρωτοψάλτης,¹⁰¹ και μάλιστα στο τυπογραφείο de Hirschfeld, όπου τυπωνόταν τότε και η παράφραση της *Ψαύδας* του Γεωργίου Ρουσσάδης: το δείχνουν καθαρά τὰ τυπογραφικά στοιχεῖα, ἕνα χαρακτηριστικό ἐπίτιτλο κόσμημα και μιὰ «τρέμουσα» καλλωπιστική γραμμή. Μιὰ τέτοια διαπίστωση για τὸν τόπο τῆς ἔκδοσης θὰ ὀδηγοῦσε σὲ προσεκτικότερη ἐξέταση τῶν στοιχείων και τὴν ἀναζήτηση ἄλλων ἐνδείξεων, και δὲν θὰ ἀπορριπτόταν τόσο κατηγορηματικά ὁ ἰσχυρισμός του Κοδρικᾶ ὅτι ὁ τίτλος πού ξεσήκωσε τὸν μεγάλο ἐκεῖνο θόρυβο προστέθηκε ἐν ἀγνοία του, καθὼς ἡ συγκεκριμένη ἔκδοση ἔγινε μὲ φροντίδα ἄλλων.

Συνοψίζω τὰ περὶ τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ φυλλαδίου: Δὲν ἔγιναν και οἱ δύο ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ στὸ Παρίσι, πρὶν και μετὰ τὴν καταγγελία τῶν φοιτητῶν τῆς Πίζας, ἀλλὰ ξεκίνησαν παράλληλα, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν οἱ ἐκδότες, ἡ μιὰ στὴν Βιέννη και ἡ ἄλλη στὸ Παρίσι. Πρώτη τελείωσε ἐκείνη τῆς Βιέννης, στὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1817, μὲ ἔξοδα τοῦ Δημητρίου Ποστολάκα και ἴσως μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Γεωργίου Ρουσσάδης. Ἡ ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ δὲν εἶναι ψευδοχρονολογημένη ἀλλὰ ἄρχισε πράγματι τὸν Ὀκτώβριο και τελείωσε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1817, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ συγγραφέα και ἴσως μὲ ἔξοδα τοῦ Γεωργίου Σακκελαρίου.¹⁰²

101. Βλ. παραπάνω, ὑποσημείωση 95.

102. Πληροφορία πού εἶχε ὁ Κοραῆς: «Ὁ λίβελλος οὗτος μὲ λέγουν ὅτι ἐτυπώθη διὰ δαπάνης τοῦ Σακ. και ὁ τίμιος οὗτος Σακ. τὸν διαμοιράζει δωρεάν. Τώρα ἐξηγεῖται, διὰ τί δὲν ἦλθε ποτὲ πρὸς ἐμέ· ἡ τίγρις φαίνεται, ὅτι μ' ἐζωγράφησεν εἰς αὐτὸν μὲ τὰ πλέον κακόμορφα χρώματα. Ὑπομονή!» Ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, γραμμένης στίς 3.12.1817, στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε παραπάνω, σημ. 74. Τὸν Σακ. τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὸν Γεώργιο Σακκελαρίου ταυτίζει, ὀρθὰ νομίζω, ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὅ.π., 486, μὲ τὴν διαφορά ὅμως ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Κοραῆ ἀφορᾷ τὴν ἔκδοση τοῦ Παρισιοῦ, ἀφοῦ τὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης εἶχαν χρηματοδοτήσει οἱ ἀδελφοὶ Ποστολάκα. Ὡς σημειοθεῖ και ὅτι ὁ Γεώργιος Σακκελαρίου χρηματοδοτοῦσε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τὴν ἔκδοση τῆς παραφρασμένης ἀπὸ τὸν Ρουσσάδη *Ψαύδας* πού τυπωνόταν στὴ Βιέννη και εἶχε προσφερθεῖ νὰ ἐνισχύσει οικονομικά τὸν Κοδρικᾶ στὴν ἔκδοση τῆς *Μελέτης*, πρᾶγμα πού δὲν δέχτηκε ὁ Δημήτριος Ποστολάκας. Για τὴν προθυμία του νὰ συγχρηματοδοτήσει τὴν ἔκδοση τῆς *Μελέτης* βλ. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί...», ὅ.π., 90.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στὸ Παράρτημα δημοσιεύονται ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλέξανδρου Πατρινοῦ πρὸς τὸν Δημήτριο Ποστολάκα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸν Παναγιώτη Κοδρικᾶ καὶ στὰ ἔργα του, καθὼς καὶ οἱ δύο πρῶτες ἐπιστολές τοῦ Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Ποστολάκα. Ὅλες οἱ ἐπιστολές βρίσκονται στὸ τμῆμα τοῦ ἀρχείου Ποστολάκα ποὺ φυλάσσεται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλογὴ Βλαχογιάννη, φ. 275 Α'. Οἱ ἐπιστολές τοῦ Πατρινοῦ βρίσκονται στὸν ὑποφάκελο 41γ καὶ τοῦ Κοδρικᾶ στὸν 41δ. Τὰ κείμενα δημοσιεύονται μὲ τὴν ὀρθογραφία τῶν πρωτοτύπων καὶ χρησιμοποιοῦνται τὰ ἐξῆς ἐκδοτικὰ σημεῖα:

< > συμπλήρωση χάσματος ποὺ προῆλθε ἀπὸ φθορὰ τοῦ χαρτιοῦ

[ ] χάσμα ἀπὸ φθορὰ τοῦ χαρτιοῦ

+...+ δυσανάγνωστο κείμενο

1

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο

10.1.1817

πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

Ὁ φίλος μου κύριος Κοδρικᾶς εὐρίσκεται ἐδῶ, διατρίβει εἰς Φιορέντζα δι' ἐπιστημονικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐρεῦνας στέκει ἐδῶ ἕως τὸ Πάσχα ἔμαθε ἀπὸ τὸν Στέριον ὅτι οἱ αὐτοῦ ἀντίπαλοι νὰ ἐξέδωσαν ἓν μέγα βιβλίον γεμάτον χοντρῶν ὑβρίσεων κατὰ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τοὺς ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἐπιθυμεῖ νὰ τὸ εἰδῇ καθὼς καὶ ἐγώ, στείλει μου το μὲ κανέναν ἀμαξῆν ἢ μὲ τὸν Μπολτζᾶνη ἂν ἄλλος πρότερον δὲν τύχη.

2

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο

7.2.1817

πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

Ὁ Στέριος μοῦ εἶχε στείλῃ πρὸ δέκα ἡμερῶν τὸ βιβλιάριον κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ, ὁποῦ ὁ ἴδιος τὸ εἶχε ζητήσῃ καὶ τὸ ἔστειλα εἰς Φιορέντζα τῷ Κοδρικᾶ, ὅστις ἐν ᾧ μὲ γράφει δι' ἄλλας του ὑποθέσεις μὲ γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ καὶ ἰδοὺ τὸ ἀντίγραφον τῶν περιόδων τῆς γραφῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν σὲ ἀναφέρει, καὶ τὸν γράφω καὶ ἐγὼ σήμερον τὸ εἶ τι μοῦ γράφεις, ἀληθινὰ τζαμπουνοῦν αὐτοὶ οἱ ξυλόσοφοι ἐναντίον ἐνὸς σοφοῦ ἀνδρὸς ὅστις μὲ τόσῃν σεμνοπρέπειαν ἔγραψε μίαν ἐπιστολήν, ἀλλ' εἶναι καταφρονίσσεως ἄξιοι.

2α (Συνημμένο)

Παναγιώτης Κοδρικᾶς, Φλωρεντία

1.2.1817

πρὸς Ἀλέξανδρο Πατριώ, Λιβόρο

Ἀντίγραφο πὸν διαβιβάσθηκε στὸν Δημήτριο Ποστολάκα

Φίλε μοι ἀκριβέστατε

Μὲ μεγάλην μου χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν ἀποκρίνομαι εἰς τὴν ἀπὸ χθὲς σημειουμένην τιμίαν σας ἢ ὅποια σήμερον μοὶ ἐνεχειρίσθη συντροφευμένη μὲ τὸ ἀξιολογώτατον σύγγραμμα τῶν ἐκδότων τοῦ Ἀλόγου Ἑρμοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σᾶς λέγω ὅτι ξεχνῶντας ὅλο[ ] ὅτι περὶ ἐμοῦ καὶ κατ' ἐμοῦ ὁ λόγος προσωπικῶς, ἐξεκαρδίσθηκα ἀπὸ τὰ γέλια ἀναγιγνώσκοντάς το. Τῇ ἀληθείᾳ ὁ πλέον θανάσιμός των ἐχθρὸς ἂν ἐπίτηδες ἤθελε συνθέσῃ ἓνα ἐπίπλαστον πόνημα διὰ νὰ στηλιτεύῃ τὴν κακοήθειαν, τὴν παραζάλην, καὶ τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν τῶν μαινομένων, ἀδύνατον βέβαια ἦθελεν ἦσθαι νὰ ἡμπορέσῃ νὰ τὴν παραστήσῃ μὲ πλέον πραγματικὰς ἀποδείξεις. Ἀλλ' ἔχω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀγαπητόν μου γράμμα σας ἄλλας ἐνδείξεις φιλίας, εἰς τὰς ὁποίας εἶμαι αἰσθητικώτερος, καὶ ἀφίνω κατὰ μέρος τὰς τῶν μαινομένων φλυαρίας, διὰ νὰ ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς τῶν ἡγαπημένων φιλίας.

Ἀλλ' ἐπανελθωμεν ἤδη εἰς τὸ τεράστιον σύγγραμμα τῶν μαινομένων Κοραϊστῶν, διὰ τοῦ ὁποίου τὴν προμήθειαν καὶ ἀποστολὴν τῷ ὄντι σᾶς εὐχαριστῶ. Οἱ ἄνθρωποι τῷ ὄντι ἀναισχυντοῦντες ἀποδίδουν εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας των ὅσα ἐγὼ διὰ κοσμιότητα μὲ συστολὴν ἀπεσιώπησα εἰς τὴν ἐπιστολήν μου. Ὡστε, φίλε, δὲν χρειάζεται μήτε πολλὴ σπουδὴ, μήτε μεγάλη προκοπὴ διὰ νὰ κρίνῃ τινὰς τὰ μὲ ἀχρεiestάτην φράσιν ἀχρεiestάτα αὐτῶν παρολογήματα.

Ἀρκεῖ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τοὺς ὅρους τοῦ ἀνθρωπίνου τρόπου, διὰ νὰ κρίνῃ αὐτὰ τὰ εἰς τὴν αἴσθησιν ὑποπίπτοντα. Ἐκεῖνο ὅπου ἐσύμφερε εἰς τὸν σκοπὸν μου νὰ γνωρίσω ἦτον νὰ ἰδῶ ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἐντρεπόμενοι καὶ ἐκείνους ὅπου ἤθελαν λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσουν τὸ σύγγραμμά των, ἐφθασαν νὰ ἐπινοήσουν κάμμίαν μετὰ λόγου ἀντίρρησιν εἰς ὅσα ἐγὼ μὲ ἄκραν προσοχὴν τοῖς παρέστησα. Τοῦτο λείπει ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸ σύγγραμμά των. Ἄρα εἶναι ἄξιοι λύπης οἱ τρισάθλιοι, καὶ οὐδὲ λόγου χρήζει τὸ πρᾶγμα. Τὶ νὰ εἰπῇ τινὰς εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους τῆς διαλεκτικῆς δὲν ἔμαθον!

P.I. Ἄν τὸ κακόμοιρον ἐκεῖνο σύγγραμμα τὸ ἐπρομηθεύσατε διὰ μέσου τοῦ φίλου κυρίου Ποστολάκα, σᾶς παρακαλῶ νὰ τῷ προσφέρετε τὰς ἀδελφικὰς μου προσφωνήσεις στέλλοντάς τῳ ἐνταυτῷ καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ ἀνωτέρω περικοπήν, τὴν ὁποίαν ἴσως θέλει τὴν νοστιμευθῇ καθ' ὅτι τὸν γνωρίζω φύσει κα-λόρρεκτον.

3

*Παναγιώτης Κοδρικᾶς, Φλωρεντία
πρὸς Ἀλέξανδρο Πατριώ, Λιβόρνο*

15.2.1817

Ἀντίγραφο πρὸς διαβιβάστηκε στὸν Δημήτριον Ποστολάκα

Ἴσον τῆς περιόδου γραφῆς κυρίου Κοδρικᾶ ἀπὸ Φλωρεντία τῶν 15 Φεβρ. 1817

Ἴδου ἓνας ὑπερμεγέθους πλοῦκος τῶν ὕσων διὰ τὸ τέλος τοῦ Καρναβαλίου ὑποσχέθηκα, τὰ ὅποια μὲ τὸ νὰ ἔχουν νὰ σᾶς δωθοῦν τὴν Κυριακὴν τῆς Τυρινῆς [ ] νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειπνον τῆς καθαρᾶς δευτέρας, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κανόνα ὑποβάλλεται καὶ ὁ φίλος κύρ Δημήτριος Λαγός, ὁ ὅποιος δι' ἄφεςιν ἁμαρτιῶν θέλει φέρῃ τὸ βάρος τῆς ἀντιγραφῆς. Εἰς αὐτὰ λοιπὸν τὰ ἔγγραφα συμπεριέχεται [ ] ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας Κύριον Ἀθανάσιον Σταγειρίτην ἀποκρησὶς μου περικλειομένη εἰς γράμμα πρὸς τὸν φίλον κύριον Στέριον Τρανταφίλου, τὸ ὅποιον ἀφοῦ λάβετε τὸν κόπον καὶ τὸ ἀναγνώσετε, βουλώνοντάς το θέλετε τὸ ἐγχειρίση, ὑποθέτωντας δὲ ὅτι αἱ λογοτριβαὶ ἡμποροῦν νὰ σᾶς προξενήσουν ὅπως οὖν χαριεντισμόν, σᾶς στέλλω ἐνταυτῷ ἀντίγραφον τῆς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου, καὶ ἴσον τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποκρήσεώς μου, τὸ μὲν διὰ περιέργειαν, τὸ δὲ ἄλλο ὡς ἐλπίζω δι' εὐχαρίστησιν. Αὐτοῦ τὸ ἴσον ἀντίγραφον ἐπιθυμῶ, ἂν δὲν εἶναι ἐνόχλησίς σας νὰ σταλθῇ πρὸς τὸν φίλον κύριον Ποστολάκα δι' εὐχαρίστησίν του. Ἡ πρὸς ἐμὲ διάθεσις αὐτοῦ τοῦ εὐγενικοῦ καὶ φρονίμου φίλου, καθὼς εἶδα ἀπὸ τὴν περικοπὴν τοῦ γράμματός του, τὴν ὁποίαν μὲ τὸν προλαβόντα μοὶ ἐστείλατε, ἐδιπλασίασε τὴν ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ ὑποκείμενόν του καλὴν μου ὑπόληψιν, καὶ ἡ ἔφεσις ὅπου εἶχα εἰς τὸ νὰ λάβω ἀφορμὴν νὰ συνδέσω μετ' αὐτοῦ ἄμεσον κοινωνίαν, κατήντησεν ἤδη καὶ χρέος εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἔνδειξιν τῆς πρὸς ἐμὲ πολυτίμου φιλίας του. Εἰς αὐτὴν προσμένω ὅλην μου τὴν σύστασιν ἀπὸ τὰ τρυφερά τῆς αἰσθητικῆς σας καρδίας αἰσθήματα, καὶ περικαλῶντας νὰ τῷ προσφέρετε τὰς φιλικὰς μου προσκυνήσεις, καὶ εὐχαριστίας δὲν ἀμφιβάλλω τελείως εἰς τὰ λοιπὰ γνωρίσματα τῆς φιλίας σας. Ἀπὸ τὴν ἀναίδειαν τῶν Κοραϊστῶν βλέπεις φίλε πόσον εἶναι ἀναγκαῖα ἡ μάστιξ τῆς ἀληθείας· αὕτῃ ἡ περίστασις μὲ κάμνει ἀνυπομόνητον εἰς τὸ νὰ ἐπιστρέψω εἰς Παρῆσι, διὰ νὰ ἀρχίσω, θεοῦ συναιρουμένου, τὴν ἐκδοσιν τοῦ πονήματος. Ἄς εἰδοποιηθῇ περὶ τούτου ὁ κύριος Ποστολάκας ἂν τὸ κρίνετε εὐλογον.

4

*Ἀλέξανδρος Πατριώς, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη*

3.3.1817

Ἴδες ἀπὸ τὰ μετὰ ταῦτα τί ὁ σοφὸς Κοδρικᾶς ἔγραψε τοῦ Σταγειρίτη ἀπ' ἐκεῖνο ἂν θέλετε ἅς τυπωθῇ ὅλον ἢ μέρος ἢ ἅς βαλθῇ εἰς τὴν γαζέτα (μετὰ τὴν

ἐπι)στροφήν του εἰς Παρίσι θέλει ἐκδώσει ἓνα του ἀξιόλογον πόνημα· συνέλεξε δι' αὐτὸ πολλὰ [ ] τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης εἰς Φιορέντζα, συντρέχω καὶ ἐγὼ εἰς αὐτὸ διὰ ἄρκ[ ] αὐτοὶ οἱ αὐτοῦ ἀνόητοι ἐστοχάσθησαν μὲ τὸ ἀναίσχυντον καὶ ἀχρεῖον συγγραμμὰ των νὰ <μουτζου>ρόσουν τὴν ὑπόληψίν του καὶ σοφίαν του, ἀλλ' ἐμουτζουρώθηκαν οἱ ἴδιοι.

5

᾽Αλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο

10.3.1817

πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

᾽Ο Κύριος Κοδρικᾶς πρὸς ἀπόκρισιν τοῦ εἶ τι ἐκ μέρους σου τὸν εἶχες γράψει ἰδοὺ τὸ τί μοῦ ἀποκρίνεται πρὸς περιέργειάν σου.

5α (Συνημμένο)

Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, Φλωρεντία

πρὸς ᾽Αλέξανδρο Πατριό, Λιβόρνο

᾽Αντίγραφο ποὺ στάλθηκε στὸν Δημήτριο Ποστολάκα

Τὸ ἀγαπητόν σας γράμμα περιεῖχεν ἐνταυτῷ καὶ τὴν περικοπὴν γράμματος τοῦ φίλου κυρίου Ποστολάκα περιεκτικὴν τῶν ὅσα ἀποκρινόμενος μὲ φιλικὴν διάθεσιν σᾶς γράφει περὶ ἐμοῦ· τῇ ἀληθείᾳ, φίλε μου εὐεργετικώτατε, πρὸς ταῖς ἄλλαις χάραϊς ὅπου σᾶς χρεωστῶ εἶναι μία τῶν πρωτίστων καὶ ἡ διὰ μέσου σας γνωριμία καὶ φιλία τοῦ ἀξιεπαίνου τῶντι ἐκείνου ὑποκειμένου, τοῦ ὁποῖου ἡ βαθεῖα φρόνησις καὶ εὐγενικὴ διάθεσις γνωρίζεται προφανέστατα ἀπ' ὅσα ἔως τώρα ἐκ μέρους του μοὶ ἐκοινολογήσατε· ἄμποτε νὰ φανῶ, ὡς ἐπιθυμῶ, κατὰ πάντα ἄξιος τῆς φιλίας του. Ἡ ἰδέα τοῦ νὰ βαλθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (ὅχι Γραικικὴν) Γαζέταν ἓνα τί πρὸς αἴσθησιν, καὶ ὅχι ἀπόκρισιν τῶν κοκκινάκιδων, μὲ ἀρέσει, καθ' ὅτι ἐνδέχεται αὐτὰ τὰ ἀναιδῆ ἀνθρωπάρια νὰ ἐκλάβουν τὴν τελείαν σιωπὴν ὡς μίαν ἀπὸ φόβον συστολὴν, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνδραπόδων, τὰ ὁποῖα νομίζουν ὅτι θριαμβεύουν ὁσάκις δὲν τοὺς κτυπήσῃ τινὰς στὸ κεφάλι. Ἄν λοιπὸν ὁ φίλος κρίνῃ εὐλογον καὶ προσῆκον, ἃς ἐκδώσῃ τὴν πρὸς τὸν ᾽Αθανάσιον Σταγειρίτην ἐπιστολήν μου, τὴν ὁποίαν δὲν ἰξεύρω ἂν τέλος πάντων ἐπέστειλεν ὁ φίλος κύριος Στέριος, ἐπειδὴ ἐγὼ εἰσέτι δὲν ἔλαβα ἀπόκρισίν του. Αὕτῃ δὲ ἡ ἰδέα τοῦ φίλου κυρίου Δημητρίου Ποστολάκα ὑπεκέντρωσεν ὀλίγον τὴν φιλαυτίαν μου, καὶ ἴσως ἴσως πρὸς χαριεντισμόν, ἀφ' οὗ τελειώσω τὰς ἀντιγραφὰς τῶν χειρογράφων τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης ὅπου ἔχω ἥδη ἀνά χεῖρας, εὐρίσκοντας μικρὴν εὐκαιρίαν, θέλω συγγράψαι ἓνα τι παλίγιον μόνον καὶ μόνον πρὸς ἀστεῖσμόν, καὶ ἐνταυτῷ προσεκτικὴν μελέτην τῶν φίλων μου, ὥστε ἂν δὲν σωφρονισθοῦν οἱ κοκκινόχροοι γραμματέμποροι του [ ] καὶ νὰ παραζαλισθοῦν.

6

Ἄλέξανδρος Πατρινός, Φλωρεντία
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

22.3.1817

Ὁ Κύριος καὶ σοφὸς Κοδρικᾶς κατασπάζεται σε φιλικῶς. Τὸ ποίημά του θέλει εἶναι ἀξιόλογον καὶ σοφὸν δι' ἄλλης μου σὲ λέγω περὶ τίνος ὁμιλεῖ καὶ πόσον εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸ γένος διὰ τὸ ὅποῖον αὐτὸς εἶναι ἐνθουσιασμένος· ἔκαμε καὶ εὗγαλε πολλὰ ἀξιολογώτατα ὑπομνήματα ἀπὸ τὴν ἐδῶ βιβλιοθήκην ὅπου τὰ παλαιὰ πρωτότυπα εὐρίσκονται.

7

Ἄλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

24.3.1817

Ὁ Κύριος Κοδρικᾶς πολλὰ μὲ ἐπαράγγειλε νὰ σὲ γράψω τοὺς χαιρετισμούς του φιλικούς. Αὐτὸς μὲ εἶπεν ὅτι ἔχει μίαν τόσῃ ἐννοικίῃ πρόληψιν καὶ ὑπόληψιν εἰς τὸ ὑποκείμενόν σου ὅχι διατὶ ἴσως εἰς τὸν ἐπαίνεσες ἀλλὰ διὰ μίαν ἔμφυτον αἰσθησιν ὅτι ἀξίζεις τὴν ἀγάπην καὶ σέβας πολλῶν ὡς τὴν ἐδικήν του, μὲ εἶπεν ὅτι πρὶν κινήσῃ ἀπὸ τὴν Ἱταλίαν θέλει σὲ γράψῃ καὶ νὰ σὲ στείλῃ καὶ ἐν μικρόν τι παιγνιδίου πόνημα διὰ περιδιάβασιν καὶ ἐγλεντζέν· ὁ Στέριος λέγει ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σταγειρίτην ἐπιστολήν του ἦτον νὰ τὴν τυπώσῃ, ἀληθεύει ἄρα ἢ ὅχι. Νὰ σὲ εἰπῶ καὶ ἓνα νόστιμον, ὄντας εἰς Φλωρεντίαν ἔλαβεν ἀπὸ τὴν Φράντζα ἓνα πλίκον μὲ ἔξοδα τῆς πόστας βαριά, αὐτὸ περιεῖχε δύστιχον γραφὴν παρὰ τοῦ Θεοκλήτου μικρόπαπα καὶ τοῦ Κοκκινάκη οἵτινες τοῦ λέγουσι ὅτι ἔβαλαν εἰς τὸν Λόγιον Ἑρμῆν τὴν ἐπιστολήν του καὶ τοῦ τὰ στέλνουν· ἡ δάτα τῆς γραφῆς των εἶναι ἄ+...+στίσια ἐστάλθη εἰς Παρίσι καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐδῶ καὶ εἰς Φιορέντζα. Στοχάσου ἀναισχυντία καὶ κακία ἀπὸ ἀχρείους ἀνθρώπους νὰ γράψουν εἰς ἄνθρωπον ὡς τὸν Κοδρικᾶ· ἰδοὺ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὅποιον σὲ ὑβρίζομεν καὶ ξόδευσεν νὰ τὸ λάβῃς, αὐτὴ εἶναι συμβουλή τοῦ Ἀλ. Βασιλείου στοχάζεται ὁ Κοδρικᾶς τὸν ὅποιον λέγει ὅτι ἐβοήθησεν ἐπεριποιήθη καὶ ὠφέλησεν ὅταν ἦτον εἰς τὴν Φράντζα καὶ παρ' αὐτοῦ ἐζημιόθη δι' ἀντάμοιψιν· ὡς τόσον τὸ πόνημά του τὸ ὅποιον μελετᾷ νὰ ἐκδόσῃ θέλει εἶναι καὶ ἀξιόλογον καὶ πρὸς τὸ γένος ὠφέλιμον· συνίσταται εἰς τοῦτο

α^{ον} Ἄν ὑπάρχει γλῶσσα κοινὴ ἑλληνικὴ

β^{ον} Ποία εἶναι αὐτὴ ἡ κοινὴ γλῶσσα

γ^{ον} Ὅποία εἶναι, δηλαδὴ ποῖος εἶναι ὁ φυσικὸς τῆς τύπος, καὶ χαρακτήρ

Ἱστορικὴ καὶ φιλογολικὴ ἀνάλυσις τῶν τριῶν ἀνωτέρω ὅρων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πῶς, καὶ διατὶ εἶναι παρ' ἡμῖν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τοιαύτη οἷα ὁμιλεῖται καὶ γράφεται γνησίως.

Ἀνέγνωσα τὸ προοίμιον καὶ εἶναι vero capo d'opera κατὰ τὴν ἀδύνατον γνω-
ρημίαν μου εἰς εὐληπτον μὲν σοφὸν δὲ ἥφος· δὲν ἐκδίδῃ προσκάλεσιν συνδρο-
μητῶν διὸ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ βασταχθῇ μυστικώτατος ὁ σκοπὸς του καὶ ἡ τοῦ
βιβλίου ἔκδοσις, διὸ καὶ μὴν ἀναφέρῃς τινὸς τίποτες περὶ τούτου ὅτι οἱ ἔχθροί
του ἡμποροῦν νὰ λάβουν πρόληψιν καὶ ἰδέας ἐναντίον του.

8

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

12.4.1817

Ἀγνοῶ διατὶ δὲν μὲ ἀπεκρίθης τὶ διὰ τὸ ἀντίγραφον γραφῆς Κοδρικᾶ πρὸς
Σταγειρίτην, οὔτε τὶ πλέον περὶ αὐτοῦ μοῦ ἀνέφερες, αὐτὸς ὁ σοφὸς ἄνδρας
ἀφ' οὗ ἔκαμε συλλογὴν τὴν πλέον μεγάλην φιλολογίας εἰς τὰς βιβλιοθήκας Φλω-
ρεντίας, ἐκατέβη ἐδῶ τὸ Πάσχα, καὶ ὦν καθημερινῶς σχεδὸν εἰς τὸ σπήτι μου
καὶ συνοδίαν μου μὲ ἐρώτησε πολλάκις, τί ὁ κὺρ Ποστολάκας σὲ ἔγραψε, τοῦ
ἀπεκρίθην, οὐδέν, καὶ τὸν εἶδα καὶ ἐδυσσαρεστίθην, κἂν τὴν κρίτικα τῆς ἐπιστο-
λῆς μου δὲν ἔκαμε; Τὸν εἶπον ὅτι βεβαρυμένος εἴσουν καὶ ἐνασχολούμενος εἰς
τὰ τοῦ ὀσπητίου σου μετοικίας καὶ δὲν μὲ ἔγραψες οὔτε δι' ἄλλας μου χωρι-
στὰς ὑποθέσεις· δὲν βλέπει μὲ εἶπεν, ἐγὼ μ' ὅλον τοῦτο πρὶν μισεύσω διὰ τὴν
Φράντζα θέλει τὸν στείλω ἓνα μικρόν τι συγγραμμάκι παιγνηδιόρικον, καὶ
ἂν δὲν τὸ νοστιμευθῇ ἄς τὸ κάψῃ ὅτι ἔλαβα ὑπόληψιν εἰς αὐτὸν χωρὶς νὰ τὸν
γνωρίζω προσωπικῶς ἀλλὰ διὰ φήμης· (ἐπῆ)γεν εἰς Πίζαν διὰ νὰ σταθῇ 8 ἢ
10 ἡμέρας καὶ πάλιν ἐπιστρέφει, καὶ πρὸς τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου μισεύει πάλιν
διὰ τὸ Παρίσι μέσον Γένοβας ἐπιστρέφων εἰς τὸ ἱμπιέγον του· εἶναι τῷ
ὄντι πολυμαθὴς, καὶ φιλολόγος ἄριστος, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀντικοραϊστὴς εἶναι
μόνον ἐνάντιος τῆς αἰρέσεως τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐξεύρειν ἐμπορεῖν ἐντάμα ἐλαιο-
ξυδο-αλατοκαρυκεύματος &c&c φιλογενὴς πολλὰ ὅμως.

9

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

23.4.1817

Ὁ Mons. Κοδρικᾶς ἔχει ἔτοιμον τὸ παιγνήδιον (τὸ ὅποιον εἶναι ἀπόκρισις τῶν
Ἑλλήνων πρὸς τὰς ὕβρεις τῶν Θεοκλητοκοκινάκιδων κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ) εἰς
ἀπλὴν φράσιν μὲν ὅμως νοστιμώτατον καὶ σοφόν. Ἐνταυτῷ, καὶ ἴσως ἐν ᾧ
εἶναι ἐδῶ τὸ τυπώση, καὶ μὲ δώση μερικὰ νὰ σᾶς στείλω, ἄλλως σᾶς τὸ στέλ-
νει αὐτοῦ ὅπου εὐκολώτατα τυπώνεται. Τὸ δὲ ἄλλο πόνημά του εἶναι φιλοσο-
φικὸν καὶ ἀξιόλογον· αὐτὸς εἶναι τῶρα ἐδῶ καὶ μετὰ 10 ἢ 15 ἡμέρας μελετᾷ
νὰ μισεύσῃ διὰ Μαρσιλίας εἰς Παρίσι, μὲ εἶπε νὰ σᾶς προσφέρω ἀκριβοὺς ἀστα-
σμούς καὶ πολλὰ ἄλλα καλὰ.

Ἄλέξανδρος Πατριός, Λιβόρο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

9.5.1817

Ὁ κύριος Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, ὅστις προχθὲς ἐμίσεισε διὰ τὴν ἐπιστρέψην διὰ Γένοβας καὶ Μαρσίλιας εἰς Παρίσι, εἶναι Ἀθηναῖος, αὐτὸς ἐχρημάτισε γραμματικὸς εἰς τὰς ἀθηνεΐδας καὶ εἰς τὸν στόλον κατ' ἀρχάς, εὐρέθη πάντοτε εἰς ὑπουργήματα μεγάλων, εἰς δὲ τοὺς 1796 ἐστάλθη διὰ πρῶτος δραγομάνος εἰς τὴν πρώτην τούρκικην ἀμπασιάτα σταλθεῖσαν εἰς Παρίσι, κατεβάλλθη ὅμως μετὰ παρέλευσιν καιροῦ ὅτι τὴν τάχα γνωστὸν εἰς αὐτὸν ἡ ἐκσπεδιτίζων τῶν Φραντζέζων διὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν μὴν τὴν ἐφανέρωσεν εἰς τὸν ἀμπασιατόρον καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Πόρταν καὶ ἐκράχθη τὴν ἐπιστρέψην μετὰ τὸν ἐλτίζην εἰς Κωνσταντινούπολιν· φοβηθεὶς ὅμως τὰς τούρκικας ἀδικίας ἔμεινεν εἰς Παρίσι, καὶ ἐκεῖ ἐπῆρεν ἱμπιέγο εἰς τὸ Μινιστέρο τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Φράντζας ὡς *secreteure interprete*· ἐφέρθη πολλὰ τίμια καὶ φρόνιμα εἰς τὴν ἀπερασμένην δυναστείαν καὶ εἰς τὴν τωρεσινήν ἐπικυρώθη εἰς τὸ ἱμπιέγο μετὰ χρονικὰ φράγκα 7200 καὶ τοῦ ἐδώθη καὶ ἡ δεκορατζιὸν τζιβίλε di Giglio μετὰ τὴν ἄσπρην κορδέλαν· ἔλαβε τὴν ἄδειαν τὴν ἔλθην εἰς Φλωρεντίαν διὰ σπουδαϊκὰς καὶ φιλολογικὰς ἐνασχολήσεις τοῦ ὅπου καὶ ἐστάθη συλλέγων εἰς τὰς ἐκεῖ βιβλιοθήκας ὅσα ἤρεε πρὸς πλουτισμὸν φιλολογίας καὶ τοῦ πονήματός του τὸ ὅποιον μελετᾷ τὴν ἐκδῶσιν χωρὶς τὴν ὑποπείσιν εἰς συνδρομήν, στοχάζομαι τὴν ἔχην καὶ ἰδιά του εἰς σίγουρον διάφορον /50/χ. καὶ μετὰ αὐτὰ εἰς τὴν πάγαν τοῦ ζῆ τιμίως εἰς Παρίσι, διὰ τὴν ἐκδῶσιν δὲ τὸ πόνημά του [ ] καὶ τὴν μὴν ὑστερηθῇ τὸ ἰντερέσον φρ. 3000 ὅπου χρειάζονται διὰ τὸν τύπον χιλίων σωμάτων καὶ ἐπέκεινα μετὰ ἐκαταπαρακάλεσε τὴν τὰ καταβάλω ἐγὼ τὴν στείλῃ τὰ βιβλία εἰς τὴν ἐξουσίαν μου τὴν πούληθοῦσι καὶ τὴν λάβω τὰ σολδία μου καὶ τὸ ἰντερέσον τοὺς καὶ ὅ τι μείνῃ κέρδος τὴν τὸ μοιράσωμεν, τὸν εἶπον ὅτι βάζω τὰ μισὰ μετὰ εἶπεν τὴν σὲ γράψω παρακινῶντας σε τὴν βάλῃς τὰ ἄλλα μισὰ, εἶπέ μοι λοιπὸν θέλεις τὴν κάμωμεν αὐτὸ τὸ καλὸν τὴν ἐκδωθῇ αὐτὸ τὸ πόνημα, στοχάζομαι εἰς δύο σώματα; αὐτὸς στοχάζεται εἰς Παρίσι φθάνωντας τὴν τὸ τελειῶσιν καὶ τὴν τὸ δῶσιν εἰς τύπον πρὸς τὸν Νοέμβριον ἢ Δεκέμβριον.

Ἡ πρὸς Σταγειρίτην γραφὴν ἂν δὲν ἐτυπώθη ἄς λείψῃ, σὲ στέλνω τὸ ἄλλο νοστιμώτατον καὶ ἐνταυτῷ σοφὸν παιγνίδιον καὶ τυπώνης ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μετὰ ἄφησε τὴν σὲ τὸ στείλω· αὐτὸ εἶναι μία ἀπόκρισις τῶν Ἑλλήνων (πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ Θεοκλητοκοκκινάκιδες ἔγραψαν κατ' αὐτοῦ) πρὸς τοὺς οἰκειούς, ἡ ἔξοδος αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς δὲν ἡμπορεῖ τὴν εἶναι εἰμὴ μικρὴ ὄντας ὡς ἐκεῖνο τῶν ὑβριζόντων τοῦ καὶ μικρώτερον. Αὐτὸς φθάνωντας εἰς Παρίσι θέλει σὲ γράψῃ ὡς μετὰ εἶπεν ἀμέσως, καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ.

11

*Ἀλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

19.5.1817

Ὁ Κοδρικᾶς σὲ εἶπον ὅτι ἐμίσεισε· τὸ παιγνήδιον ἢ μᾶλλον εἶπεῖν μικρὸν ἀλλὰ σοφὸν πόνημα ἂν δὲν εὕρω εὐκαιρίαν θέλει σὲ τὸ στείλω μὲ τὴν πόστιαν σήμερον ὁκτώ, αὐτὸ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τυπωθῇ. Ὁ δὲ Μινίστρος τῆς τζενσούρας ἂν ἦτον δίκαιος ἔπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν τύπον τοῦ κατὰ τοῦ Κοδρικᾶ ἐξυβρίζοντα ἀναισχύντως ἕναν σοφὸν ξένον καὶ εἰς δημόσιον ἱμπίεγο μινιστέρου ὄντα καὶ ὅχι νὰ βαστᾷ χατήρια· ὁ Κοδρικᾶς καμμίαν ἀπόκρισιν δὲν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Σταγειρίτην καὶ ἴσως ὁ Στέριος τὴν ἐβάσταξε ἢ τοῦ ἐστάλθῃ εἰς Νίσσαν· ὁ αὐτὸς Στέριος εἰς τὴν γραφὴν μου τοῦ ἔγραψα δὲν μοῦ ἀπεκρίθη καὶ ἄς κουρέβεται.

12

*Ἀλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

30.5.1817

Ἀγαπῶ νὰ σὲ ἔχω σύντροφον εἰς τὴν ἔξοδον ἐκδόσεως πονήματος Κοδρικᾶ καὶ βέβαια δὲν χάνωμεν τύποτες μάλιστα θέλει κερδίσωμεν ὅτι εἶναι ἀξιόλογον.

13

*Ἀλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

13.6.1817

Ἄν τὴν γραφὴν Κοδρικᾶ πρὸς Σταγειρίτην ἐμπόδισαν νὰ τυπωθῇ αὐτοῦ ἡμπορεῖς νὰ στοχασθῇ πόσον θέλει εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτρέψουν τὸν τύπον τοῦ νόστιμου παιγνήδιου τοῦ ποῦ φέρνει ὁ Νικόλαος· λοιπὸν βλέπω ὅτι εἰς Παρίσι ἴσως θελήσῃ νὰ τὸ τυπώσῃ.

14

*Ἀλέξανδρος Πατριός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη*

18.7.1817

Ὁ Mr. Κοδρικᾶς εἶχε φθάσει εἰς Παρίσι ἔλαβα σήμερα γραφὴν τοῦ μὲ λέγει γράφωντάς σου νὰ σοῦ προσφέρω φιλικοὺς ἀσπασμοὺς ἐκ μέρους τοῦ, καὶ ὅτι

ἡσυχάζωντας ὀλίγον θέλει σὲ γράψει· χαιρετᾷ πολλὰ καὶ τὸν Νικόλαόν μας. Πολλὰ ἔξοδα ἔκαμεν ὁ ζάβαλης εἰς τοῦτο τὸ ταξίδι διὰ μόνον καὶ μόνον ζῆλον τοῦ γένους μας λέγει διὰ τὴν ἐντελῆ ἐκτέλεσιν τοῦ φιλολογικοῦ συγγράμματός του· τὸ παιγνήδιόν του ὅμως, ἀφ' οὗ τὸν ἔγραψα ὅτι ἐμποδίσθη ὁ τύπος τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς Σταγειρίτην, στοχάζεται ὅτι δὲν θέλει τυπωθῇ αὐτοῦ καὶ ἁμαρτία λέγει εἶναι νὰ μείνει εἰς τὸ σκότος ἀνέκδοτον, καὶ φαίνεται ὅτι θέλει τὸ τυπώσῃ ἐκεῖ καὶ νὰ μοῦ τὸ στείλῃ καὶ σὲ στείλῃ· παράξενος δὲ τὸν φαίνεται ἡ ἐπιρροή τῶν Ἑρμῆτων εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσουν τὴν τῆς ἐπιστολῆς ἐκδοσιν ἥτις δὲν ἀναφέρει ρητῶς κανενὸς ὄνομα, ἀποδίδει δὲ αὐτὴν τὴν ἐπιρροὴν εἰς τὸν γενναῖον ἀγωνιστὴν Ἀλ. Βασιλείου καὶ ὅχι εἰς τὰ κνόδαλα Κοκκινόθεόκλητα.

15

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

1.9.1817

Δὲν μὲ εἶπες πλέον τι περὶ τοῦ Παναγιωτάκη Κοδρικᾶ, βέβαια δὲν θέλει συγχωρηθῇ ἡ τύπωσίς του αὐτοῦ καὶ ἄς τὴν κάμῃ εἰς Παρίσι ἂν θέλῃ ὥς καὶ τοῦ τὸ ἔγραψα.

16

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

29.9.1817

Τοῦ Κοδρικᾶ εἶχον γράψει ὅτι αὐτοῦ δὲν τυπώνεται ἡ ἀποκριτικὴ πρὸς τοὺς τοῦ Ἀλόγου Ἑρμοῦ καὶ φαίνεται ὅτι θέλει τὴν τυπώσῃ εἰς Παρίσι ὅπου θέλει τυπώσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ τὸ πόνημά του, καὶ ἐπειδὴ τὸν ἔγραψα νὰ εὐγάλῃ μερικὰ τὰ κατὰ τοῦ γέροντος Κρ... μὲ ἀπεκρίθη ὅτι δέχεται εὐμενῶς τὴν [ ] μου· μὲ γράφει δὲ ἀπὸ Παρίσι τελευταῖον ὅτι αἱ ἐνασχολήσεις του εἰς τὰ τῆς κατοικίας νέας χαβάλια καὶ ἄλλα τινὰ δεινὰ δὲν τὸν ἄφησαν εἰς εὐκαιρίαν διὰ νὰ γράψῃ κατ' ἰδίαν κατὰ τὸν πόθον του, καὶ ὅτι γράφωντάς σου ἐγὼ νὰ τὸν ἀναθυμίσω εἰς τὴν μνήμην σου καὶ νὰ σὲ προσφέρω ἀδελφικὰς προσκυνήσεις.

17

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

10.10.1817

Τὴν τυποθεῖσαν φυλάδα τυποθεῖσαν 14 Ἰουλίου ἂν τὴν στείλῃς τοῦ Κοδρικᾶ μεγάλην χάριν τὸν κάμνεις καὶ ἂν εὗρης στείλῃς μου καὶ ἐμένα μίαν, τὸ δὲ βι-

βλιάριον la coalition a La+...+e δὲν τὸ εἶδα ἀλλὰ γράφω τοῦ Κοδρικᾶ νὰ μοῦ τὸ στείλῃ.

18

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

24.10.1817

Τὴν φυλάδα Κοδρικᾶ τυπώνει καὶ αὐτὸς εἰς Παρίσι μὲ κάποιαν τινὰ διόρθωσιν· τὸν εἶχα γράψῃ ἐγὼ καὶ θέλει σὲ στείλῃ μὲ λέγει μερικὰ καὶ νὰ σὲ γράψῃ, καταγίνεται εἰς τὸ τύπωμα τοῦ τεχνολογικοῦ του συγγράμματος τοῦ ὁποίου ἡ ἔξοδος τύπου διὰ χίλια σώματα θέλει ὑπερέβῃ τὰ φρ. 3000, πληρωταῖα εἰς τρεῖς ράταις καὶ μὲ ζητεῖ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχα τάξῃ ὅτι τὴν κάμνωμεν μαζὶ σου καὶ δὲν θέλει ὑποφέρωμεν εἰμὴ τὸ δισμπόρσο καὶ ἡ πούλησις τῶν 1000 ἢ 1200 σωμάτων ἴσως μᾶς πληρώσῃ καὶ αὐτό.

19

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

21.11.1817

Ἡ τυποθεῖσα φυλάδα ἐστάλθη ἔμαθα εἰς Πίζαν παρὰ τοῦ Θεοκλήτου καὶ ὡς σύνθεσις τῶν Ἑλλήνων σπουδαζόντων [ ] ἐρωτήθησαν ὅλοι οἱ ἐκεῖ παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἀλλ' ἦτον περιττὸν ὅτι τὸ ἥφος καὶ εὐφράδεια καὶ γλαφυρότης τοῦ Κοδρικᾶ φαίνεται εἰς αὐτό· ἀκριβὰ ὅμως ἐκόστισε ὁ τύπος· εἰς Παρίσι μὲ 100 φράγκα ἢ 120 ἐτυπώνετο στοχάζομαι, ὁ Κοδρικᾶς βέβαια δὲν ἦτον ἐννοημένος μὲ τοὺς εἰς Πίζαν, καὶ τὸ νὰ ἐτυπώθῃ παρ' αὐτοῦ εἰς Παρίσι καλὸν εἶναι μοι φαίνεται. Ἐδὼ ὁ μονὸς Δημήτριος Μαυρογορδάτος τὸ εἶδε τὸ ἀνέγνωσε, καὶ ὁ ἀνεψιὸς του τὸ ἀντίγραψε καὶ ἔστειλεν εἰς Σμύρνην ὅπου ὡς μὲ εἶπεν ἔχει πολλοὺς ἀντικοραϊστάς· ἀγαποῦσα ἐκτὸς αὐτοῦ νὰ μοῦ ἔστελνες καὶ τὰ ἄλλα τυποθέντα εἰς Λήψιν ἢ καὶ ἄλλοι.

20

Ἀλέξανδρος Πατρινός, Λιβόρνο
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

5.12.1817

Ἴδον ὅτι ἔμβασες τοῦ Κοδρικᾶ φράγκα 1500 διὰ τὸν τύπον τοῦ πονήματός του, δὲν ἐχρειάζοντο τόσα μίαν φορὰν ἀλλ' ἐγινε πλεόν καὶ δὲν βλάπτει φροντίζω καὶ ἐγὼ νὰ τοῦ ἐμβάσω ἀρμυδιῶς ἀπὸ ἄλλα τόσα.

Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, Παρίσι
πρὸς Δημήτριον Ποστολάκα, Βιέννη

3.11.1817

Βιέννη πρὸς τὸν κύριον Δημήτριον Ποστολάκα

Παρίσι 3. Νοεμβρίου Ν. 1817

Φίλε ἐπέρασσε!

μ' ἐπρόλαβες μετ' τὴν ἀπὸ 22 Ὀκτωβρίου τιμίαν σας, ἡ ὁποία μοι ἐπροξένησε τὴν πλέον αἰσθητικὴν εὐχαρίστησιν.

Μεταξὺ εἰς τὰ διάφορα ἠθικὰ εὐτυχήματα ὅπου ἀπέλαυσα ἀπὸ τὸ εἰς Λι-βοῦρνο ταξίδι μου, ἓνα τῶν κυριωτέρων, σᾶς πληροφορῶ με εἰλικρίνειαν, ἐστά-θη τὸ νὰ ἀξιώθῃ διὰ μέσου τοῦ φιλοστοργωτάτου πενθεροῦ σας καὶ ἀκριβε-στάτου μοι φίλου κυρίου Πατρινοῦ νὰ συνδέσω μετὰ τῆς τιμιότητός σας ἐμ-μέσως τὸν πλέον σφικτὸν ἠθικὸν δεσμὸν μιᾶς εἰλικρινοῦς καὶ ἀμοιβαίας φιλίας κατὰ τὸν ἀναντίρρητον μαθηματικὸν λόγον τοῦ ὅτι τὰ τῷ αὐτῷ ταυτὰ καὶ ἀλ-λῆλοις εἰσὶ ταυτά.

Εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἠξιώθην νὰ κάμω καὶ αὐτοπροσώπως τὴν γνωριμίαν τοῦ περιποθήτου ἀνταδέλφου τῆς καὶ πολυποθήτου μοι φίλου κυρίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος ὅσον καὶ ἂν εἶναι γ κ λ α β α, οὐχ ἦτον ἔχει χαριτωμένα θέληγτρα συναναστροφῆς, τὰ ὅποια συντροφευμένα μετὰ τὰ θέληγτρα τῆς πλέον χαριτω-μένης φαμηλίας, μᾶς συνέδεσαν μετὰ τόσους δεσμοὺς οἰκειότητος, ὥστε κατὰ φι-λίαν θεωρῶ τὸν ἐμαυτὸν μου ὡς ἓνα οἰκειότατον τῆς αὐτῆς φαμηλίας καὶ τοῦτο ἄρα συντελεῖ ὡς ἓν προσεχέστερον μέσον εἰς τὴν πρὸς τὴν τιμιότητά σας εὐ-διάθετον κλίσιν μου.

Ἐμελετοῦσα λοιπόν, καθὼς καὶ εἶχα γράψῃ πρὸς τὸν κοινὸν φίλον κύριον Πατρινόν, νὰ μετατρέψω τὴν διὰ τῆς τιμιότητός του ἔμμεσον κοινολογίαν εἰς ἄμεσον μεταξὺ μας φιλικὴν ἀνταπόκρισιν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ φίλος Πατρινὸς μοι εἶχε γράψῃ ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ παιγνίου ἐκείνου ὅπου παρωδικῶς εἶχα συνθέσῃ πρὸς στηλίτευσιν τῆς κακοηθείας τῶν χυδαιολόγων Κοραϊστῶν, ἀπήντησε δυ-σκολίας διὰ λεπτολογίας σχολαστικᾶς, ἀπεφάσισα νὰ ἐπιδιορθώσω τὸ αὐτὸ παί-γνιον καὶ νὰ τὸ ἐκδώσω ἐδῶ, ὅπου ὁ τύπος τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων εἶναι πάντῃ ἐλεύθερος. Ὅθεν καὶ ἐπρόσμενα τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν καταγίνομαι πρὸ ἐνὸς ἡδὴ μηνός, διὰ νὰ παρασταθῇ ἀμέσως μετὰ γράμμα μου πρὸς τὴν τιμιότητά σας συντροφευμένον μετὰ ἓν ἀντίτυπον τοῦ παιγνίου πρὸς χαριεντισμὸν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τυπογράφος εὗρέθη κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἐπι-φορτισμένος ἀπὸ πολιτικὰ τῆς διοικήσεως ἔγγραφα ἀνέβαλα τὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγραμμάτιου ἐκείνου καὶ αὐτὸ ἐστάθη τὸ αἵτιον τῆς ἀναβολῆς τοῦ γράμμα-τός μου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦτο λαμβάνω τὸ μυριοπότητόν μοι γράμμα σας, ἐν ᾧ περικλείετο καὶ ἓν ἀντίτυπον τοῦ αὐτοῦ παιγνίου, τὸ ὁποῖον ἡ τιμιότης σας

ἀπὸ φιλικὴν διάθεσιν ἐξεδώκατε εἰς τύπον. "ὦ φίλε! Πόσον αἰσθητικὴ εἶναι ἡ καρδιά μου εἰς αὐτὴν τὴν νέαν ἔνδειξιν τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοϊκῆς σας διαθέσεως. Ἐνταυτῷ δὲ περιείχετο καὶ ἐν ποιημάτων διὰ στίχων ἀλλοκότων, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχω τι νὰ εἰπῶ. Καλὸν ἦτον τὰ τοιαῦτα νὰ μὴν ἐκδίδωνται, καθ' ὅτι χρησιμεύουν ὡς ἄρματα κατὰ τῶν ἰδίων συγγραφέων. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχοι, οὐχ ἦττον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ Γένος δὲν σύρεται τυφλὰ σκοτεινὰ εἰς τὴν νέαν αἵρεσιν. Τὸ δὲ ἡμέτερον παίγνιον, κατὰ τὴν τυπογραφίαν εἶναι ἄριστον δὲν <ἰξεύ>ρω ὅμως ποῖος ἐφαντάσθη νὰ διορθώσῃ τὴν ἔκφρασιν, καὶ ἡ διδασκαλικαῖς του διορθώσεις εἶναι τόσα ἡμιμαθείας σφάλματα εἰς τρόπον ὅπου εἰς πολλὰ μέλη τὸ κείμενον καταντᾷ πάντῃ ἀγνώριστον. Καθ' ὅτι τό, νὰ λέγῃται, ἀντὶ τοῦ, νὰ λέγεται· τό, συνεθίζεται, ἀντὶ τοῦ συνηθίζεται· τό, τίνα σκοπόν, ἀντὶ τοῦ, τί σκοπόν, εἶναι κορακιστικαὶ διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τὴν ἡμιμάθειαν τοῦ διορθωτοῦ, καὶ τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τῆς κοινῆς διαλέκτου ἀνατρέπουν οὐσιωδέστατα. Ἐδιώρθωσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ διορθωτὴς καὶ τὴν περσικὴν λέξιν ἀφερίν, καὶ τὴν ἔκαμεν ἀφερούν· εἰς τρόπον ὅπου ἡ λέξις δὲν εἶναι πλέον μήτε περσικὴ μήτε τούρκικη μήτε ἀραβικὴ. "ὦ. Πότε θ' ἀρχήσουν οἱ διορθωταὶ νὰ μαθαίνουν πρῶτον τὰς λέξεις ὅπου ἐπιχειροῦνται νὰ διορθώσουν! Ὡς τόσον ἂν ὁ διορθωτὴς εἶναι φίλος, δὲν θέλετε τὸν ἀποδείξῃ δυσaréσκεϊαν διὰ νὰ μὴν τὸν πικράνετε. Μεταξὺ μας ὅμως φίλε ἄς εἶναι γνωστόν, ὅτι ἂν εὐδοκῇ ὁ θεὸς καὶ παύσῃ αὕτῃ ἡ λύσσα τῆς διορθώσεως τὴν ὁποίαν ἐνέπνευσεν ὁ Κοραϊσμός εἰς τὰ μυαλιὰ τῶν ἡμιμαθῶν διδασκάλων, μετὰ τὸ καλὸν ἔχει νὰ προξενηθῇ εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς κοινῆς διαλέκτου καὶ εἰς τὴν ἐπίδοσιν. Αὐτὸ τὸ καλὸν ἤθελα τολμήσῃ νὰ τὸ ἐλπίσω ἂν τὸ περὶ κοινῆς διαλέκτου σύγγραμμά μου ἤθελεν ἔβγῃ εἰς φῶς. Καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ φιλογενῆ καὶ φιλικὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσιν μοι γράφετε ὅτι ἐπιθυμεῖτε τὴν ἐκδοσίν του, λαμβάνω τὸ θάρρος μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν ὅπου μοῦ ἐμπνέει ἡ φίλιὰ νὰ σᾶς ὁμιλήσω καθαρᾷ περὶ τούτου.

Τὸ σύγγραμμα φίλε εἶναι τελειωμένον. Ἐξ ὁλοκλήρους χρόνους καθημερινῶς ἐκοπίασα, καὶ εἰσέτι κοπιᾷζω διὰ νὰ τὸ φέρω ὅσον τὸ δυνατόν εἰς ἐνδεχομένην ἐντέλειαν. Κανένα αὐτοσχέδιον στοχασμὸν δὲν ἐξέθεσα ὡς νόμον. Καμίαν δόξαν τῆς φαντασίας μου δὲν ἐξέλαβα ὡς κανόνα· ἐξέτασα, ἐρεύνησα, ἐμελέτησα προσεκτικὰ τὸ κάθε θεώρημα. Τὸ ἐξηκρίβωσα τεχνολογικῶς μὲ μαρτυρίας παλαιῶν συγγραφέων καθ' ὅσον ἡμπόρεσα. Ἡ ἐξακρίβωσις πολλῶν ἰδιωτισμῶν τῆς γλώσσης μας ἦτον τὸ πρῶτιστον αἶτιον τοῦ εἰς Φλωρεντίαν ταξιδίου μου. Ἡῦρα καλῇ τύχῃ εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης πράγματα δυσεύρετα, καὶ ἀγνώριστα εἰς τὸ γένος μας. Τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδίου ἐκείνου τὰ ἔκαμα ἐξ ἰδίων μου, μόνον καὶ μόνον ἀπὸ ζῆλον διὰ τὸ γένος μας. Τὸ σύγγραμμα λοιπὸν εἶναι χάριτι θεῆς τελειωμένον. Διὰ νὰ ἐκδοθῇ ὅμως εἰς τύπον ἐκτὸς τῶν ἐξόδων τῆς ἀντιγραφῆς χρειάζονται ἀφεύκτως τρεῖς χιλιάδες φράγκα, καὶ αὐτὴν τὴν ποσότητα δὲν ἔχω τὸν τρόπον νὰ τὴν καταβάλλω ἐξ

ιδίων μου. Ὅχι ὅτι δὲν ἐλπίζω νὰ πωληθῇ τὸ βιβλίον, καὶ νὰ ἔβγουν μὲ κέρδος τὰ ἔξοδα, ἀλλὰ καθ' ὅτι τὰ πρὸς ζωάρκειάν μου ἐκ περιστάσεων εἶναι, κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον, κουκικὰ μετρημένα, καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ ἀφαιρέσω ἀπὸ τὰ πρὸς τὸ ζῆν αὐτὴν τὴν ποσότητα, ἀποστρέφομαι δὲ ἡθικῶς καὶ τὰς προκηρύξεις, καὶ διακηρύξεις ὅπου συνειθίζουσιν οἱ Κοραῖσται διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ πώλησιν τῶν βιβλίων τους. Τὸ ἐδικόν μου ἐπιθυμῶ νὰ τὸ ἰδῇ ὁ κόσμος ἀφ' οὗ ἔβγη εἰς φῶς, προτῆτερα ὅμως δὲν νοστιμεύομαι νὰ φωνάζω χιώτικα «ἔχω κόρην γιὰ πανδρειά, κῖντα πρᾶμα, κῖντα πρᾶμα».

Ἐπρόβαλα λοιπὸν πρὸς τὸν κοινὸν φίλον κύριον Πατρυνὸν νὰ γίνῃ εἴτε ἐκ μέρους του, εἴτε ἐκ μέρους σας, εἴτε ἐκ συμφώνου αὐτὴ ἡ προκαταβολὴ τῶν πρὸς ἔκδοσιν ἐξόδων διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἤμποροῦν νὰ ἐκδοθῶν χίλια, ἢ χίλια διακόσια σώματα. Ἐγὼ κέρδος δὲν θέλω. Θυσιάζω ὅλους τοὺς κόπους καὶ ἔξοδα ὅσα ἐξ ιδίων μου ἔκαμα διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους. Ὑπόσχομαι λοιπὸν εὐθὺς ὅπου ἐκδοθῇ τὸ βιβλίον, τὸ ὅποιον ἔπεται νὰ γίνῃ εἰς δύο τόμους εἰς 80 διὰ τὸ εὐμεταχείριστον, νὰ στείλω ὅλα τὰ σώματα πρὸς τοὺς πληρωτὰς τῶν ἐξόδων, τὰ ὅποια ἀφοῦ πωληθῶν νὰ βαστάξῃ ὁ ἐκδότης τὴν ποσότητα ὅπου διὰ τὴν ἔκδοσιν κατέβαλε, καὶ ἂν μείνῃ κέρδος ἐπέκεινα τῶν ἐξόδων, τότε νὰ γίνῃ ὁ μοιρασμὸς καθὼς ἤθελε κριθῇ εὐλογον.

Εἶχε τότε ὑποσχεθῇ ὁ φίλος ὅτι δέχεται τὸ πρόβλημα, καὶ ὅτι ἐν καιρῷ θ' ἀποφασίσῃ. Τῷ ἔγραψα λοιπὸν καὶ ἐσχάτως νὰ κάμῃ τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν εἰδοποιώντας καὶ τὴν τιμιότητά της, καὶ νὰ μοὶ δώσῃ τελείαν πληροφορίαν, καθ' ἣν νὰ λάβω τὰ μέτρα μου. Ἄν λοιπὸν κρίνετε τὸ πρόβλημά μου ἄξιον ὑποδοχῆς ἀποφασίσετε νὰ κάμετε αὐτὴν τὴν παραμικράν θυσίαν διὰ τὸ Γένος, καὶ ὑποτιθεμένου τοῦ νὰ γίνῃ ζημία, τὸ ὅποιον δὲν τὸ ἐλπίζω, ἢ ζημία δὲν ἀναλογεῖ μὲ τὴν ὠφέλειαν ὅπου ἐνδέχεται νὰ προζενηθῇ. Προσμένω λοιπὸν ἄμεσον τὴν περὶ τούτου ἀπόκρισίν σας πρὸς τελείαν πληροφορίαν μου καὶ μένω μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν διὰ [ ]

φίλος καὶ δοῦλος
Παν. Κοδρικᾶς

Καταδεχθῆτε παρακαλῶ νὰ προσφέρετε πρὸς τὴν φιλάττην σας κυρίαν Ἑλένκα τὰς φιλικὰς καὶ εἰλικρινεῖς μου προσκυνήσεις πληροφοροῦντες τὴν εὐγένειάν της ὅτι ἂν δὲν εὐτύχησα αὐτοπροσώπως νὰ ἔχω τὴν γνωρημίαν της, τὰ προτερήματά της ὅμως καὶ αἱ χάριτες ὅπου στολίζουν τὸ εὐγενικόν της ὑποκείμενον μοι εἶναι γνωσταί, ὅθεν καὶ ἐπιθυμῶ τὴν εὐνοϊάν της καὶ προσμένω τὰς προσταγὰς της.

Πρὸς δὲ τὸν ἀκριβὸν μου φίλον κύριον Νικόλαον μετὰ τῆς φιλάττης του κυρίας Οὐρσουλίνας ἐκ ψυχῆς καὶ καρδίας τὰς φιλικὰς καὶ ἀδελφικὰς μου προσκυνήσεις, καὶ τὰς ἐκ μέρους τοῦ [ ] εὐχαριστίας διὰ τὴν εὐνοϊκὴν των ἐνθύμησιν. Γιὰ νὰ θυμηθοῦμεν ὅμως κομμάτι τὰ λιβουρνέζικα τὸν λέγω· μὰ δὲν ἐντρέπε-

σαι χαντακωμένο να μου γράφης χωρίς να με χαροποιήσης με την είδησιν πώς είναι κανέννας μικρός Νικόλαος εις τὸν δρόμο, ἔτζι ἄ! φοβερό πρᾶμα τῇ ἀληθείᾳ· ὀρίστε, αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη χαροποιὰ εἰδησις ὅπου προσμένω. Κατόπιν ἀπ' αὐτὸ ἔχω νὰ προσμείνω καὶ πότε ἔχει νὰ με ἀξιώσῃ ὁ θεὸς νὰ σᾶς ξαναἰδῶ. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι με ὑπεσχέθητε, ἂν σὲ σφίξῃ, νὰ κάμετε ἓνα μικρὸ ταξιδάκι ἕως τὸ Παρίσι. Τότ' ἀληθινὰ θὰ ξεχάσω κ' ἐγὼ ὅλα τὰ βάσανα τῆς ξενητειᾶς μου. Ὁ κύρ Δημητράκης μας ἔγινε Ῥώσσοι. Δὲν ἔλαβα ὅμως ἀκόμη τὴν εἰδησιν τοῦ κατευοδίου του καὶ αὐτὸ με πειράζει. Μὰ γράψε μου, τί ἀπέγινε καὶ ὁ Κούσουλας, ποῦ ἔμελε ν' ἀφίση τὴν Βιέννα καὶ νὰ πάγῃ στὴν Βενετιά γιὰ νὰ κάμῃ τὰ φιορίνια φλουριά Βενέτικα, ἐννοεῖτε διὰ ποῖον ἔρωτῶ. Τὸν κορυφαῖον λέγω τῶν Κοραϊστῶν καὶ πρωτοδιδάσκαλον. Μένω με ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν ἀσπαζόμενός σας

Φίλος καὶ δοῦλος σας Π. Κ.

καὶ β^{ον}

5 θμβρίου

Φίλε μοι περιπόθητε!

Ὁ ἀναθεματισμένος τυπογράφος δὲν μοὶ ἔστειλεν εἰσέτι τὰ ἀντίτυπα τῆς ἐδῶ ἐκδόσεως τοῦ παιγνίου, ἐξ ὧν ἐπιθυμοῦσα νὰ Σᾶς στείλω ἓνα διὰ τῆς πόστας, μ' ὅλον ὅπου ἡ πληρωμὴ τῆς μετακομίσεως εἶναι ὑπερβολικὴ. Ὅθεν διὰ νὰ μὴν ἀργοπορήσῃ ἡ ἀποστολὴ τοῦ γράμματός μου προκρίνω νὰ σᾶς τὸ στείλω χωρὶς ἀντίτυπον τοῦ παιγνίου, διὰ νὰ μὴν ἀργοπορήσῃ ἐφεξῆς ἡ περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός μου ἐλπιζομένη φιλικὴ σας ἀπόκρισις, τὴν ὅποιαν ἐκδοσὶν τολμῶ νὰ σᾶς εἰπῶ με καθαρὰν ἀλήθειαν, χωρὶς παντελῶς φιλαυτίαν ὅτι τὴν θεωρῶ ἔτι μᾶλλον ἀναγκαιοτάτην, ὅσον βλέπω τὰς παραλόγους διδασκαλικὰς διορθώσεις τῶν λογισμάτων τῆς Βιέννας σας. Περίεργον πρᾶγμα εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, φίλε, ὅτι αὐτοὶ οἱ σοφολογιώτατοι μὴν ἰξεύροντες τὰ ὅσα πρέπει νὰ ἰξεύρουν, ὑποθέτουν ὅτι ἄλλοι δὲν ἰξεύρουν τὰ ὅσα ἐκεῖνοι ἰξεύρουν, καὶ ἐκ τούτου, χωρὶς νὰ διστάσουν, χαλνοῦν καὶ φτιάχνουν τὴν κοινὴν φράσιν κατὰ τὴν φαντασίαν των.

Μεταξὺ εἰς τὰς παραλόγους διορθώσεις ὅπου ἔκαμεν ὁ ἐκδότης [ ] δι' ὧν μετέβαλεν ἐν μέρει τὸ ὕφος τῆς φράσεως καθὼς ἐν [ ] σημειῶ, τὸ κυριώτερον σφαλμα εἶναι ἡ παράλογος [ ] ἐπιγραφὴ ὅπου ἐφαντάσθη νὰ προσθέσῃ εἰς αὐτὸ τὸ [ ] [ ] γράψῃ Ἀπολογία, μίαν περιπαικτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ [ ] λόγου, εἶναι σφαλμα καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν κανόνων τ[ ] δικανικῆς τέχνης, καὶ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. [ ] παίζων, καὶ ἀστεϊζόμενος ἀπολογεῖται; Ἡ ἐπιγραφὴ ἄρα εἶναι [ ] τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγράμματος, ὅπερ ἄτοπον. Εἶναι ἐναντία [ ] τῶν καθηκόντων. α^{ον} καθ' ὅτι ἡ ἀπολογία εἶναι ἐκ μέρους τῶν [ ] τοὺς ὁποίους οἱ ἐγκαλοῦντες ἀπεκατέστησαν κριτάς. Οἱ κριταὶ ἄρα ἀπολογοῦνται, καὶ πρὸς ποίους; πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας! οἱ ἐγκαλοῦντες ἄρα ἀποκαθίστανται κατ' αὐτὸν τὸν λόγον ὑπέρτεροι τῶν ἀπολογουμένων· καὶ τοῦτο ἄτοπον, καὶ

β^{ον} ἀορίστως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λογοποιοὶ ἀπο-
τείνουν τὸν λόγον τους, κάθε Ἑλληὴν ἡμπορεῖ νὰ κάμῃ τὴν ἀνάλυσιν, καὶ ἐπί-
κρισιν τοῦ λόγου, χωρὶς νὰ εἶναι ὑπεύθυνος εἰς ἔγκλημα ψευδεπιγραφῆς, προσ-
διορίζοντας ὅμως τὴν μὲ ἀστειότητα ἀνάλυσιν ὡς ἀπολογίαν ὠρισμένως τῶν
εἰς Πίζαν Ἑλλήνων, ὑποπίπτει εἰς ἔγκλημα νομικόν, καθ' ὅτι ἐνδέχεται ἕνας
τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εἶναι Κοραῖσται ἔχοντες μά-
λιστα καὶ ἀρχηγὸν τὸν ὑπέρμαχον τοῦ Κοραϊσμοῦ μητροπολίτην Ἰγνάτιον νὰ
γράψῃ καὶ νὰ διακηρύξῃ ὅτι ψευδῶς ἡ ἀπολογία αὐτὴ ἐπιγράφεται ἐκ μέρους
τῶν εἰς Πίζαν Ἑλλήνων, καὶ τότε τί ἔχει ν' ἀποκριθῇ ὁ ἐκδότης εἰς αὐτὸ τὸ
ἔγκλημα τῆς ψευδεπιγραφῆς; Ὁ λογιώτατος ἔπρεπε νὰ στοχασθῇ α^{ον} ὅτι τὰ
τοιαῦτα πολεμικὰ παίγνια δὲν ἐπιδέχονται καμμίαν ὀριστικὴν ἐπιγραφὴν, καθ'
ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν τοιούτων εἶναι ἀπροσδιόριστος· καὶ β^{ον} ὅτι ἂν τέλος πάντων
ἦτον ἐπ'ἀνάγκης νὰ προσθέσῃ μίαν ἐπιγραφὴν, ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ τὴν συν-
θέσῃ ὁπωσοῦν ἀνάλογον μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ συγγράμματος. [ ] ἄρα καὶ προ-
σφύεστερον ἦτον νὰ τὸ ἐπιγράψῃ «Ἐπίκρισις ἀναλυ(τικῆ τοῦ πρ)ὸς τοὺς Ἑλ-
ληνας λόγου τῶν ἐκδότων τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ», χωρὶς νὰ προσδιορίσῃ (τίνος)
καὶ ὑπὲρ τίνος. Καὶ τότε κανένας δὲν ἡμποροῦσε νὰ τὸν μεμφθῇ. (Τοια)ῦται
ἀπροσεξίαι, φίλε, ἔδωκαν ἕως τώρα ἄρματα ἰσχυρὰ εἰς τὴν φατρίαν (τῶν Κο)-
ραϊστῶν, τῆς ὁποίας τὴν ὑπεροψίαν τὴν αὔξησεν ἡ ὀλιγομάθεια τῶν ἀντι[ ].
(Ἐν τοσ)ούτῳ, ἂν ἡ τιμιότης σας κρίνετε εὐλογον, καλὸν εἶναι νὰ ἀφαιρέσετε
ἀπὸ ὅλα τὰ (ἀντίγρα)φα τὴν παράλογον ἐκείνην ψευδεπιγραφὴν ἕως οὗ νὰ λά-
βετε τὰ ἀντίτυπα (τῆς ἐντ)εῦθεν ἐκδόσεως, ἡ ὁποία ἐλπίζω ὅτι θέλει σᾶς ἀρέ-
σῃ ὡς ἐντελεστέρα. Καὶ αὐτὴ (ἡ π)ερίστασις μὲ κάμνει νὰ θεωρῶ τὰ διπλᾶ
ἔξοδα τῆς διπλῆς ἐκδόσεως ὡς ἀναγκαῖα, καὶ ὅχι περιττά.

Μὲ ὅλην τὴν καθαρὰν ὑπόληψιν, καὶ οἰκειότητα

φίλος καὶ δοῦλος σας

Παν. Κοδρικᾶς

Ἡ ἐπιγραφὴ μου εἶναι

à M. de Codrikà

rue de Sts Pères n° 5. fbg S^t. G.

Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς, Παρίσι
πρὸς Δημήτριο Ποστολάκα, Βιέννη

2.12.1817

Τῷ κυρίῳ Δημητρίῳ Ποστολάκᾳ

Παρίσι 2 Δεκεμβρίου Ν. 1817

Φίλε εὐεργετικώτατε!

Ἡ προθυμία, μὲ τὴν ὁποίαν ἀποκρινόμενος εἰς τὴν προλαβούσαν φιλικὴν μου
ἐπιστολήν, μοι ἐμβάσατε ἀμέσως διὰ τῆς ἀπὸ 19 τοῦ παρελθόντος εὐνοϊκῆς σας

χίλια πεντακόσια φράγκα με τράταν πρὸς τὸν ἐδῶ Rougemond de Loumberg εἰς διορίαν τριάντα ἡμερῶν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν, διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ φιλολογικοῦ συγγράμματός μου· αὐτὴ, λέγω, φίλε ἢ δι' ἔργων, καὶ ὄχι λόγων, ἐλευθέριος προθυμία, εἶναι μόνον μία πραγματικὴ ἔνδειξις τοῦ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ ἐνδιαθέτου ζήλου σας, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ μία προφανὴς ἀπόδειξις τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοϊκῆς σας διαθέσεως, τῆς ὁποίας καύχημα ἰδιαίτερον μοι εἶναι τὸ νὰ φανῶ κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα ἄξιος.

Τὸ σύγγραμμα λοιπόν, εὐεργετικώτατε φίλε, διὰ τῆς προστασίας Σας θέλει ἀρχίσῃ νὰ ἐκδοθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλευσομένου Ἰανουαρίου καὶ ἐλπίζομενον εἶναι νὰ σᾶς σταλθῇ ὁ α^{ος} τόμος περὶ τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου· αὐτὸς θέλει περιέχῃ τὰ πρὸς εἰδοποίησίν σας εἰς ξεχωριστὸν φῦλλον σημειούμενα κεφάλαια· μετὰ τὰ ὁποῖα σημειῶ ἐπίσης καὶ ὅσα ὁ ἐφεξῆς β^{ος} τόμος μέλλει νὰ συμπεριλάβῃ διὰ νὰ ἀπαρτισθῇ ἡ ὅλη πραγματεία.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ ὑποκείμενον ὅλης αὐτῆς τῆς πραγματείας εἶναι ἡ μελέτη καὶ τεχνολογία τῆς καθ' ἡμᾶς Κοινῆς Ἑθνικῆς Διαλέκτου, τὸ σύγγραμμα εἶναι καθόλου ἐθνικόν· διὸ καὶ ἔχω σκοπὸν, ἂν τὸν κρίνετε εὐλογον, νὰ τὸ ἀφιερώσωμεν εἰς τὴν Κοινὴν τοῦ Γένους μας μητέρα τὴν τοῦ Χριστοῦ μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως ἐφύλαξε τὴν γλῶσσαν τῶν προπατόρων μας, καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης διετήρησε τὴν ὀλοκληρίαν τοῦ Γένους μας· ἂν αὐτὴ ἡ ἰδέα σᾶς ἀρέσῃ, παρακαλῶ νὰ μοι σημειώσετε τὴν γνώμην σας.

Πρὸς δὲ καὶ τὸ χρέος μου ἀπαιτεῖ, καὶ ἡ φιλία ὑπαγορεύει νὰ διαδηλωθῇ τὸ περιπόθητόν μοι ὄνομα τῶν εἰλικρινῶν μου φίλων, διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τῶν ὁποίων δὲν ἔμειναν κατηγορημένοι οἱ κόποι μου ἐκδιδομένου εἰς φῶς τοῦ συγγράμματος. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ διὰ τοῦ τύπου ἐκδιδόμενα ἀπαιτοῦν ὠρισμένως ἀμοιβαίαν ὁμολογίαν παρακαλῶ νὰ μοι δώσετε καὶ τὴν κατὰ τοῦτο ἄδειαν.

Ὁ κοινὸς φίλος κύριος Πατρινὸς μὲ τὸ ἔσχατον ἀποκριτικόν του μοι δίδει μὲν φιλικῶς πληροφορίαν ὅτι τὰ περὶ τῆς ἐκδόσεως θέλουν οἰκονομηθῇ κατὰ τὸν τρόπον ὅπου ἐπρόβαλα, δὲν μοι σημειοῖ ὅμως ρητῶς τὸν τρόπον. Ὅθεν σήμερον ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὴν τιμιότητά του, τὸν ἀναγγέλλω τὴν ἐκ μέρους σας προκαταβολήν, δυνάμει τῆς ὁποίας μέλει νὰ γίνῃ, θεοῦ συναιρουμένου, ἡ ἐναρξίς τῆς ἐκδόσεως, ὅπου ἀκολούθως νὰ στήσῃ καὶ ἡ τιμιότης του τὸν τρόπον ὅπου ἐκ μέρους του ἤθελεν ἀποφασίσῃ διὰ τὰ ἐφεξῆς χρειάζόμενα.

Ἡ ἀντιγραφὴ, φίλε, μὲ σκοτώνει· καθ' ὅτι καὶ τὰ μάτια μου, καὶ τὸ στήθος μου ἐξητόνησαν, καὶ ὁ δυσκολώτερος μηχανικὸς κόπος εἶναι ὅπου χρειάζεται νὰ γίνεταί ἡ ἀντιγραφὴ στοιχεῖον πρὸς στοιχεῖον ξεχωριστὸν διὰ νὰ ἡμπορῇ ἡ τυπογράφος νὰ τὰ διακρίνῃ χωρὶς νὰ ἰξεύρῃ νὰ τὰ διαβάσῃ. Οἱ ἐδῶ λογιώτατοί μας, οἱ μὲν εἶναι Κοραῖσταί, καὶ φοβοῦνται νὰ μιάνουν τὴν κάθαρσιν τῆς γλώσσης των, οἱ δὲ εἶναι Ἱατροφιλόσοφοι ἀγράμματοι, καὶ ἀδιαφοροῦν νὰ

μάθουν τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ γυμνάσουν τὴν τέχνην των· τούτων οἱ μὲν εἶναι ἀνενδεεῖς, καὶ δὲν ἔχουν χρεῖαν πληρωμῆς, οἱ δὲ εἶναι Κυνικοί, καὶ προκρίνουν νὰ ψωμοζητοῦν παρὰ νὰ κερδίσουν πληρωμὴν μὲ τὸν κόπον τους· εἶμαι λοιπὸν φίλε καταδικασμένος νὰ ἀντιγράφω μόνος μου, καὶ τοῦτο σᾶς τὸ γράφω διὰ νὰ γνωρίσετε πόσον εἶμαι αἰσθητικὸς εἰς τὴν εὐεργεσίαν σας δυνάμει τῆς ὁποίας μέλλει ν' ἀπολαύσω τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ ἰδῶ καὶ εἰς τὸ φῶς ἐκδεδομένους τοὺς κόπους μου· χάρις φίλε εἰς τὰ ἐλευθερίά σου φρονήματα· καὶ τούτου ἄλλως.

Εἰς ξεχωριστὸν φύλλον εὐρίσκετε καὶ τὴν περὶ τοῦ «ἵνα λέγηται» φιλολογικὴν σας ἐρώτησιν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν ἀνάλυσιν δὲν ἐκτείνομαι τεχνολογικῶς, διὰ νὰ μὴ σᾶς παραβαρύνω· σημειῶ ὅμως μὲ ἄκραν μου εὐχαρίστησιν τὰ πρὸς πιστοποίησιν ἀναγκαῖα παραδείγματα, διὰ νὰ πληροφορηθῇτε πραγματικῶς ὅτι ὅλαι οἱ τοιαῦται διδασκαλικαὶ ἀπορίαι εὐρίσκονται τεχνολογικῶς ἀναλελυμένα εἰς τὸ ἐκδοθησόμενον σύγγραμμα· τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ἐν τῷ προλαβόντι μου γράμματι σᾶς εἶπα, ἂν δὲν κάμῃ ἄλλο κανένα καλὸν εἰς τὸ γένος μας, ἐνδέχεται καὶ νὰ καταπραῦνῃ τὴν λύσσαν τῶν διορθωτῶν, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὀλίγον λείπει νὰ ἐξαλλοιωθῇ διόλου ὁ φυσικὸς χαρακτήρ τῆς ἀρχαιοτάτης διαλέκτου μας.

Ἐν τοσούτῳ ὅλως εὐγνώμων διὰ τὴν ἐνδειξιν τῆς εὐνοίας τῆς παμφιλτάτης σας κυρίας Ἑλένης, εὐχαριστῶ ἐνταυτῷ καὶ διὰ τὴν φιλόστοργόν σας διάθεσιν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα μου, ὁ ὁποῖος ἐλπίζω νὰ φανῇ κληρονόμος τῆς πρὸς τὴν εὐγενεῖαν σας εἰλικρινοῦς μου σχέσεως, ἄξιος ἐνταυτῷ τῆς πρὸς ἐμὲ ἀντιτιδομένης φιλικῆς σας διαθέσεως. Τὰ φίλτατά σας Γεώργιον, καὶ Ἀλέξανδρον ἐκ ψυχῆς γλυκασπάζομαι, καὶ μένω διὰ βίου

Ὁ εἰλικρινὴς φίλος καὶ δοῦλος σας

Παν. Κοδρ.

Π. Π. διὰ τοῦ μινυστερίου τῶν ξένων ὑποθέσεων, πρὸς ὃ εἶμαι ἐπαγγελματικῶς τεταγμένος, μέλλει νὰ σᾶς σταλθῇ μὲ πρῶτον ταχυδρόμον ἑκτακτον ἕνας πλοῖκος ἐπιγεγραμμένος εἰς ὄνομά σας ἐν ᾧ περιέχονται δεκαπέντε ἀντίτυπα τῆς ἐδῶ ἐκδόσεως τοῦ φιλολογικοῦ παιγνίου· δὲν ἰξεύρω ὅμως πότε ἔχει νὰ τύχῃ ὁ ξεσηκωμὸς τοῦ ταχυδρόμου· ὅθεν δὲν ἤμπορῶ νὰ σᾶς σημειώσω ρητῶς τὸν καιρὸν· ἐν τοσούτῳ μελετῶ νὰ σᾶς στείλω καὶ μίαν ἄλλην τόσῃ, ἣ καὶ ἐπέκεινα, ποσότητα διὰ τῆς διλιγγέντζιας· δὲν ἰξεύρω ὅμως ἂν τὸ ἔμβασμα τῶν ἀπ' ἐδῶ βιβλίων εἰς Βιένναν δὲν εἶναι ἐμποδισμένον· καὶ φροντίσετε περὶ τούτου· ἐπιθυμῶ νὰ λάβετε μίαν ὥραν προτῆτερα αὐτὴν τὴν ἑκδοσιν διὰ νὰ ἰδῇτε τὴν διαφορὰν· δὲν τολμῶ ὅμως νὰ σᾶς στείλω διὰ τῆς πρόσταξ διὰ τὸ πολυέξοδον τῆς μετακομίσεως.

22α (Συνημμένο)

Σημείωσις τῶν κεφαλαίων ὅπου μέλει νὰ περιέχῃ
ὁ α^{ος} τόμος τοῦ ἐκδοθησομένου συγγράμματος.

- α'. Ἡ πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολή.
β'. Τὰ προλεγόμενα εἰς τὸ Ἱστορικόν, καὶ Τεχνολογικόν μέρος τοῦ συγγράμματος.
γ'. α^η Προμελέτη, περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης.
β^{ον} μέρος τῆς αὐτῆς προμελέτης. Περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποικιῶν, καὶ ἀποκαταστάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους.
γ μέρος, περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, καὶ τῶν περιόδων αὐτῆς.
δ'. β^α'. Μελέτη· Περὶ Κοινῆς Διαλέκτου.
β'. μέρος· Περὶ Γραικικῆς καὶ ρωμαϊκῆς Γλώσσης.
γ. μέρος· Περὶ τῶν χωρικῶν ιδιωμάτων εἰς τὰ ὅποια ὑποδιαιρεῖται ἡ Κοινὴ Διάλεκτος.
ε'. κεφ. Περὶ Μακαρονισμοῦ.
ς'. Περὶ Μιζοβαρβαρισμοῦ, ἢ Βαρβαροελληνισμοῦ.

Τέλος τοῦ α^{ου} τόμου.

Ὁ Β^{ος} τόμος μέλλει νὰ περιέχῃ.

- α'. Γ^η μελέτη. Περὶ Διορθώσεων τῆς Κοινῆς Διαλέκτου.
β. μέρος. Περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Δημαγωγῶν.
β'. Πραγματεία Τεχνολογική. α^{ον}: ἡ ἔκθεσις τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου.
β^{ον}. Περὶ Συνθέσεως λόγου.
γ^{ον}. Περὶ ὕφους τῆς Κοινῆς Διαλέκτου.
δ^{ον}. Περὶ ῥυθμοῦ.
ε^{ον}. Περὶ καλλιλογίας, καὶ κακολογίας.
ς^{ον}. Περὶ Ποιητικῆς.

Τέλος.

22β (Συνημμένο)

Λύσις τοῦ κατὰ Γραμματικούς *Ἰνα λέγῃται*.

Εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Κοινὴν Διάλεκτον συνήθως λέγομεν «νὰ λέγεται», καὶ ὅχι «Ἰνα λέγῃται». Θεόδωρος ὁ Γαζής, καὶ οἱ ἄλλοι μεταγενέστεροι Γραμματικοὶ

κανονίζουσιν ὅτι τὸ ἴνα, καθὼς καὶ τὸ ὅπως, καὶ τὸ ἄν, ἢ ἐάν, συντάσσονται μετὰ ὑποτακτικῆς· ἡμεῖς τὰ μεταχειριζόμεθα ἀπολύτως καὶ μετὰ ὑποτακτικῆς καὶ μετὰ ὀριστικῆς· ποῖος ὁ λόγος; Ἴδού.

Ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ λοιποὶ Γραμματικοὶ ἐκανόνισαν τὴν νεωτέραν Ἀττικὴν Διάλεκτον, καὶ ὅχι τὴν Δημοτικὴν Κοινὴν Γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ καθ' ἡμᾶς Κοινὴ Διάλεκτος εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς νεωτέρας Ἀττικῆς· ἢ καθ' αὐτὸ γραμματικὴ τῆς εἶναι ὁ Ὅμηρος, καὶ ὅχι ὁ Θεόδωρος.

Εἰς τὸν Ὅμηρον εὐρίσκομεν Ἰλ. κ' «... ἴνα μὴ ρέζομεν ὦδε».

καὶ Ἰλ. κ' «... ὄφρα καὶ ἄλλον ἀγείρομεν».

Οἱ παλαιοὶ Ἀττικοὶ ἔλεγον «ἐγένετο ἄν» ἀντὶ τοῦ ἤθελε γίνῃ. Οὕτω καὶ ὁ Ὅμηρος. «πληθὺν δ' οὐκ ἂν ἐγὼ μυθήσομαι, οὐδ' ὀνομήνω» ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ νεωτέρου μυθησαίμην, καὶ ὀνομήναιμι.

Αὐτὴ ἡ μεταλλαγὴ τῶν ἐγκλίσεων, τὴν ὁποίαν Ἐξαλλαγὴν ὀνομάζουσιν οἱ Γραμματικοί, εἶναι ἀρχαῖσμός τῆς Ἑλληνικῆς Γλῶσσης· αὐτὸν τὸν ἀρχαῖσμόν καὶ ἐν τούτῳ, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα πολλά, ἐφύλαξεν ἡ καθ' ἡμᾶς Κοινὴ Διάλεκτος. Ἄς στοχασθῇ δὲ ἓνας διορθωτῆς τῆς Κοινῆς Διαλέκτου ὅτι, ἂν κατὰ τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Θεοδώρου, ἢ τοῦ Λασκάρεως, ἤθελεν εἰπῇ «Ἰνα λέγῃται» ἐπὶ ἐνεστώτος, ἐναντίον τῆς Κοινῆς Συνηθείας, ἀντὶ τοῦ «νὰ λέγεται», πῶς ἔχει νὰ ἐκφρασθῇ ἐπὶ παρατατικοῦ; ἢ μπορεῖ τάχα, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς αὐτῆς γραμματικῆς, νὰ εἰπῇ «Ἰνα ἐλέγῃτο»; ἢ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἰπῇ καθὼς συνήθως λέγομεν, «νὰ ἐλέγετο», «ἂν ἐλέγετο» κτ.; εἰς τί λοιπὸν χρῆσιμεῖ μία ἄλλοπρόσαλλος, καὶ ἀσύστατος νεολογία;

S U M M A R Y

Yannis Kokkonas, *«A Playful Opuscle». The History of a Pamphlet written by Panagiotakis Kodrikas (1817)*

In the second half of the 1810's, with the Greek national movement heading towards its peak, two members of the Greek intelligentsia, both living and working in Paris, namely Adamantios Korais and Panagiotakis Kodrikas, engaged in keen controversy. It started as a dispute on the correct written form of the Modern Greek language and on the valuation of persons and matters of the present and the past. This dispute,

however, evolved in a mutual effort of moral annihilation, in which the two opponents' friends also participated. Due to the fact that the two sides circulated their ideas mainly through pamphlets, the conflict is known as the «battle of the pamphlets».

This article attempts at first to define the actual dimensions of the dispute at its emergence, and to illustrate the circumstances and the manner in which it was publicly conducted and perceived; the article mainly examines, though, all matters touching the publication of one of Kodrika's pamphlets, written and published in 1817. This pamphlet's unique feature lies in that: it was being printed in Vienna in expense of the writer's friends, while the author himself —unaware of it— had a reviewed form of the pamphlet printed in Paris. The edition of Vienna was released in October 1817 and that of Paris the following month of the same year. The text was originally untitled; the Viennese editor misunderstood some data and took the initiative in adding a title attributing the text to the Greek students of Pisa. That allowed Korais' friends to accuse Kodrikas of immorally using a pseudonym and to claim that the reviewed Parisian edition was released after the passed-round denial of the students of Pisa, which means after January 1818.

The manner in which the author's opponents took advantage of the misunderstanding was expected. What draws the attention though, lies in the fact that until today historians and bibliographers adopt Korais' friends' view concerning the particular matter, and consider Kodrikas as the responsible person for both editions, who was supposedly forced to release a reviewed and false-dated second edition in 1818 in order to ease the strong feeling with which his conscious attempt to attribute his text to the students of Pisa was met. The study is accompanied with an appendix featuring extracts of unpublished letters sent by Alexandros Patrinos from Livorno to his son in law Demetrios Postolakas in Vienna (they both were Kodrikas' friends and sponsors), as well as two —also unpublished— letters sent by Kodrikas to Postolakas, concerning the controversial pamphlet and his preparatory work on his main project titled *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου*, the first volume of which was published in Paris in the year 1818.